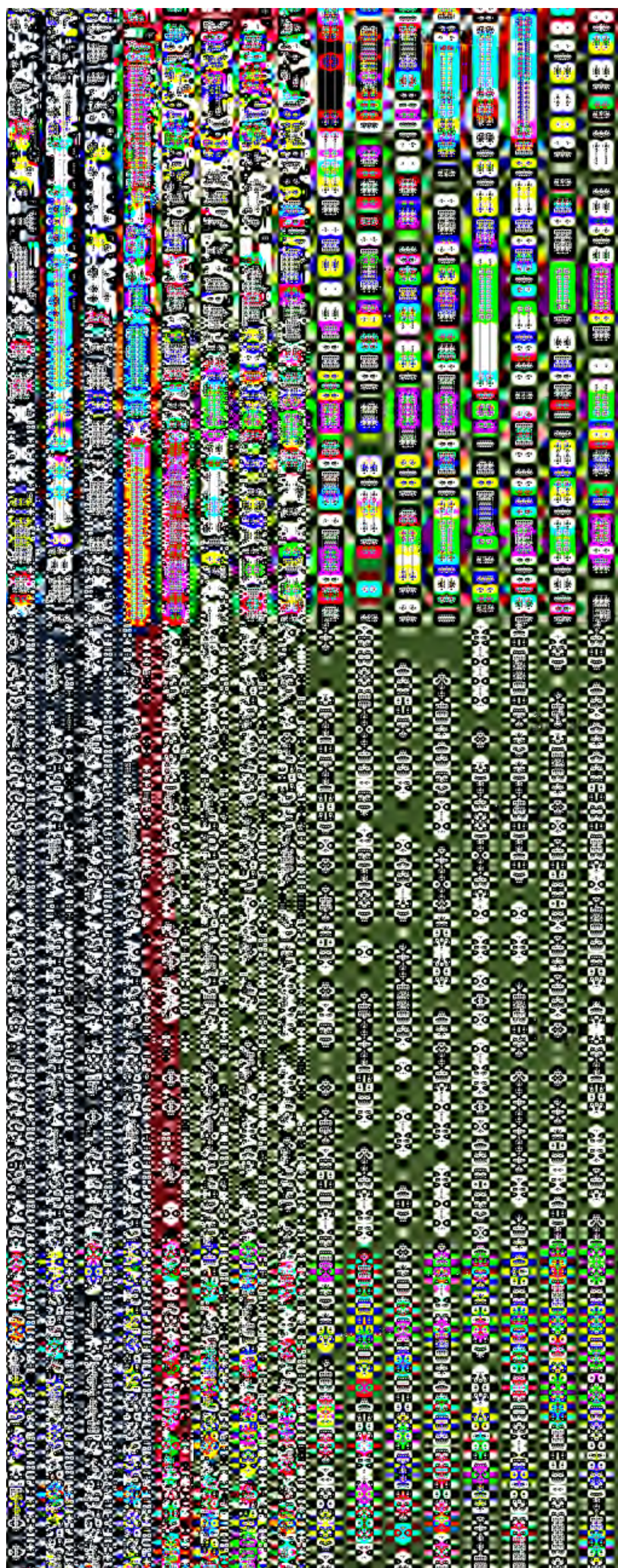

OVÍ

ovo - českého

ého.

ALA.

české.

1854.

VE RI
TAS

ZVUKOSLOVÍ

JAZYKA STARO- I NOVO-ČESKÉHO

A

SLOVENSKÉHO.

SEPSAL

MARTIN HATTALA.

DÍL PRVÝ.

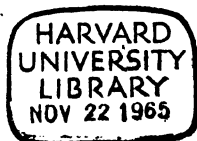
POMOCÍ MATICE ČESKÉ.

V PRAZE 1854.

TISKEM KATEŘINY JEŘÁBKOVÉ.

In consuetudine communi quot modis literarum commutatio sit facta qui animadverterit, facilius scrutari origines patietur verborum.

VARRO.

VYSOCE UČENÉMU PÁNU

PAVLU JOSEFU ŠAFAŘÍKOVI,

C. KR. UNIV. BIBLIOTEKÁŘI V PRAZE,

S NEJHLUBŠÍ ÚCTOU

VĚNUJE

SPISOVATEL.

PŘEDMLUVA.

Vydávaje na světlo prvý ťento díl srovnavací mluvnice jazyka staro- i novo-českého a slovenského nemám naskrze na umě ani zásad, kterými sem se ve skládaní jeho řídil, ani úmyslu, ze kterého sem ho psal, obšírnými slovy vykládati aneb ospravedlňovati. I jednoho i druhého se zajisté ct. obecenstvo snadno dočte ve spisu samém, ve kterém, bude-li, jak se nadám, co pravého a důkladného, opravdiví a pravdy milovní jazykozpytcové i bez mé přímluvy uznají; chyby pak a poklésky, beze kterých jako žádné dílo lidské, tak ani toto dojista není, ke prospěchu vědy, *sine ira et studio* vytknou a napraví. Očež je tímto snažně prose za potřebné uznávám, jen následující okolnosti jim na vědomí a na úvahu dáti.

O několik dní bude tomu právě rok, co spis přítomný dokonán. Od té doby, zvlášť od pobytu mého v Praze náhledy moje o něm natolik se změnily, žebych si byl před tiskem srdečně přál některé části jeho znova přepracovati, jmenovitě: nauku o přehlasování samohlásek

a příčiny přetvořování souhlásek určitěji, nežli se to v §§. 20. a 24. stalo, vyložiti; příčinu předsouvání hlásek *j*, *v* a *h* náslovným samohláskám a jiné podrobnosti zevrubněji vytknouti; než *fata vetabant*. Co se mezitím zde nemohlo, stane se v posouzení mém „čtení o srovnavací mluvnici slovanské“ od nebožtíka Fr. L. Čelakovského sepsaných, kteréž o krátký čas nejspíše ve prvém svazku Časopisu česk. Musea vyjde.

O zvláštnostech ve slohu mém kde tu se vyskýtajících, na př. o slovakismech: *najmě* (jmenovitě, zvláště), *napokon* (konečně), které sem i ve staročeských památkách kdesi četl; *osožiti* (užitek přinášeti), *zdajně* (zdánlivě) a jiných, o řídkém užívaní Slovákům docela neznámé spojky *pak*, potažného *ž* u *který* a jinde; důrazného, vlastně ethického dativu *ť* m. *ti* v *to-ť*, *jesti-ť* a jiných, u některých spisovatelů českých až nazbyt a bez ladu i skladu přicházejícího a podobných může si ct. čtenář, co mu libo, mysleti, jen o to jediné ho žádám, aby se nenazdával, že sem se jich bez úmyslu a dostatečných příčin dopustil. Tímby mi věru jen ublížil. Všecko zajisté, což a jak sem psal, psal sem s náležitou rozvahou a v tom přesvědčení, že, má-li se slušným žádostem Slováků k vůli jednotě literarné kdy a v čem vyhověti, v takých látky a ne formy jazyka se týkajících věcech se to může a má, čím dříve tím lépe, státi.

Maje před očima příklad slavného krajana svého p. Šafaříka za zbytečné sem uznal, příklady ze staročeských památek brané i stranami dokládati, jsa ostatně vždy hotov, bude-li kde a kdy třeba, nejen stranu než i

řádek, kde který z uvedených příkladů přichází, vytknouti. I skratků k označování pramenův od téhož pána navržených a ve prvém dílu z Výboru literatury české (v Praze 1845) na str. 3. a 4. stojících sem se též věrně držel, i jiné potřebované prameny podobným spůsobem označil, jmenovitě:

Boh. = Bohemarius větší a menší ve sbírce nejdávnějších slovníků latinsko-českých, vydané od p. Hanký v Praze 1833.

Rozk. = Slovník Klena Rozkochaného, Slováka tamže na str. 54.—104.

KM. = Alberta velikého kniby mravní, ze kterých ve Výboru (I. 341—351) podán úvod a kap. 20. i 24.

ŘKK. = Řád korunování krále českého tamže na str. 575—610.

UP. = Umučení Páně tamže na str. 1147—1150.

ZL. = Zlomek legendy o XII apoštolech v Časopisu čes. Musea 1847. III. 295—303.

ZSŽ. = Zlomek staročeského žaltáře tamže 1848. D. II. Sv. III. str. 272—273.

Jiné skratky, jako *nčes.* = novočesky, *stčes.* = staročesky, *slov.* = slovensky, *slovan.* = slovansky, bez ohledu totižto na jednotlivá nářečí, *stslov.* = staroslovansky čili cyrillsky, *skr.* = sanskritsky, *zend.* = zendsky a podobné, čtenář i bez výkladu snadno uhodne.

V cizích slovích dlouhé samohlásky osnačuji takto: *â*, *ê*, *î*, *ô*, *û*.

Druhý, nauku o tvoření a ohýbaní slov čili tvarosloví obsahovati mající díl, bude-li mi Otec nebeský na

pomoci, ještě během tohoto, třetí naproti čili skladbu je budoucího roku vydám.

Konečně nemohu jináč, než nejvroucnější díky sv vysloviti všem, kteří ke sdokonalení a vydání dílka tohoto něčím přispěli, jmenovitě p. **Šafaříkovi**, tak dobrotivě a starostlivě s ním zacházevšímu, jako se svým vlastním, a **Matici české**, bez jejíž pomoci by těžk bylo teď na světlo boží vyšlo.

V Praze, na hromnice 1854.

ÚVOD.

§. 1. Jednotlivé zvuky nebo hlásky řeči, jakož vůbec známo, ıejen v tvoření a v ohýbání slov, než i v kořenech samých jsou ozmanitým, buď povahou mluvidla vůbec, buď zvláštním jeho spořádaním u jistého národa vymíněným proměnám podrobeny. Zá:ony, kterými se proměny tyto spravují, jsou předmětem zvukoloví čili nauky o zvucích aneb o písmenech co znacích zvukův. 'odle toho zvukosloví je základem celé formalné částky mluv.ice a všelikého rozumného jazykozpytu vůbec, bez něhož ona směř jen nekonečnou řadu nebo spoustu nejrozmanitějších účinův a výjevův bez příčin vystavuje na odiv, tento pak hned na ačátku úkolu svého buďto, věcem náhodným a hmotným větší, ež do sebe mají, cenu přikládaje, příliš se obmezuje a bránu hlubšímu nahlédnutí do skladu jazyka samochtě sobě zavírá, nebo, a to ještě častěji, opustiv pevnou positivnou půdu realného věta, t. j. daného sobě jazyka, do povětrných výšin se staví, a ısto pravd ze skutečného jazyka odtažených pouhými z přeıyslu nebo domyslu čerpanými výroky o fisiologickém významu vukův a jinými hrami obraznosti sebe i jiné baví a mámí (Čas. es. Mus. 1846. sv. IV. str. 419). Pročež v oboru zvukův jazyka ašeho jevící se úkazy a proměny tím bedlivějšího skoumání poadují, čím jistější jest, že nauka o ohýbání ohebných částek əči v lepších mluvnicech jazyka našeho s velikým prospěıem byla od starodávna vzdělávána; méně péče vynaloženo poıd na nauku o tvoření čili vlastně odvozování slov, a to, co té částce začato, ještě mnohých oprav a doplňkův potřebuje; auka pak o povaze a rozmanitých proměnách zvukův do té oby u nás ladem, až nad podobnosť a víru zanedbána leží, ebo to, co o tom tu i tam v mluvnicech a jiných spisech ně-

kolika slovy prohozeno, jest leda povrchní dotýkání se předmětu a do jádra věci naskrze nesáhá, nercili aby nám úplný přehled všech sem náležících úkazův, s poukázáním příčin jejich, poskytovalo (l. c. str. 418 a 419). Prv ale, nežbychom se do této tak zanedbané částky mluvnice jazyka našeho pustili a ku vzdělání jejímu dle možnosti přispěli, nebude od věci, o označování zvukův aneb o písmě a pravopise krátkoù učiniti zmínku.

§. 2. Že Slované už za pohanství svého písmo zvláštního spůsobu znali a jeho aspoň při službách božích a věštění čili hádání užívali, to nejen z příbuznosti jejich s národy indoeuropejského plemene s písmem od nepaměti více nebo méně obeznámenými, a z jiných Rakovieckým v Pravdě ruské ostrovtipně vyvinutých a do Šafaříkovy „Geschichte der slaw. Sprache“ (Ofen 1826. S. 109. ff.) převzatých domyslův plyne, ale i výslovnými svědectvími starých spisovatelův dokázati se dá: jmenovitě Tietmara meziborského (nar. 975; umř. 1018), který v opisu kostela retranského dokládá mezi jiným: „interius dii stant manufacti, *singulis nominibus insculptis*“ (Slov. Starožitnosti. str. 987), a slovanského mnicha Chrabra, živšího v X—XI. století: „Předtím Slověné neměli knih, než čárkami i řezkami (črъtami i rězami) četli i hádali, pohané jsouce“ (l. c. str. 995). Ze svědectví novějších spisovatelův o věci této, s pominutím domácích, uvedu jen nasledující slova Jak. Grimma: „trügt nicht vieles, so war der gebrauch der runen wenigstens einzelnen deutschen *und auch slawischen* stämmen vor ihrer bekehrung aus dem heidenthum kund. Bei den Slawen trägt die ältere glagoliza noch spuren dieses zusammenhangs mit der runschrift an sich“ (Deutsche Gram. 3. Ausg. I. Th. 25. S.). Jaké to ale písmo bylo, *řezané*-li totižto čili *psané*, v nedostatku určitějších zpráv nelze na ten čas s jistotou rozhodnouti. Svědectví Tietmara meziborského a najmě mnicha Chrabra, Slovanům *knihy*, t. j. psané litery doprosta odpírajícího, potom staroslovanské *desky* místo písemných památek (k. p. „desky pravdodatné“ v Libušině soudu „desky zemské a dvorské“ v království českém až podnes, dъščьky v novohradském lětopise na r. 1208 spomínané, o nichž obšírněji viz die ält. Denkmäler d. böhm. Spr. S. 98.) se sice jen na *řezané* a ne na *psané* litery vztahují; ale praslovanské slovo *černoknižník*, nejen starým Čechům, jako z MV. vídati, kde se ono slovem *nigromanticus* vykládá (l. c. str. 211), ale i Polákům a Rusům známé, potom

přirozenosť a snadnosť přechodu z řezaných liter na psané a naopak dokazují, že Slovanům *knihy černé*, t. j. psané, nebyly neznámy, ačkoli kdo jim rozuměl za čarodějníka, jakož i později ještě, byl považován. Řezané litery neb runy sluly Slovanům tuším *měty* (nota), odkud *měteľnik* (notarius), přicházející v Pravdě ruské roku 1016 a staročes. *pa-měta* MV. rus. *po-měta* vedle *paměť* (signum, nota. l. c. p. 95, 227). Jestli slovo *měta*, jako p. Šafařík myslí (Památky hlaholského písemnictví. V Praze 1853. str. 3.), souvisí s gothským *máitan* (secare, caedere), znamenaloby právě to, co Chrabrovo nahoře uvedené *řěza* = incisio.

§. 3. Po obrácení Slovanův na víru Kristovu trojaké písmo přišlo u nich místo pohanského do užitku:

1) Cyrillské, sv. Cyrillem okolo r. 860 uspořádané*), všecky rozmanité zvuky jazyka slovanského až do těch nejjemnějších rozdílův podivnou určitostí, jasností a úplností označující a v změněné poněkud podobě u Slovanův řeckého obřadu sjednocených i nesjednocených podnes užívané;

2) Glagolské, neznámého posud původu, u částky Slovanův v Istrii a Dalmacii bydlící a jen jazykem, nikoli ale obřadem od ostatních římsko-katolíkův se různící běžné, o němž následkem zprávy p. Šafaříka r. 1844 došlé, že totižto archimandrit Porfirij Uspenský (umř. v Jerusalemě r. 1850) roku 1845—1846 v klášteře Iverském na hoře Athonské viděl a přepsal řeckou listinu l. 982 s *glagolským* podpisem jerisského (Hierissos) kněze Jiřího; potom podle důvodův Kopitarem v „glagolitě hraběte Closa trientského“ ve Vídni 1836 vydaném uveřejněných a konečně podle slov Jak. Grimma v §. 2. uvedených s p. Šafaříkem rádi připouštíme, že starší jest, nežli sme se druhdy, řídíce se v tom soudem a výrokem Dobrovského, glagolčinu za výmysel jakéhosi Mikuláše duchovního na ostrově Rabu v Dalmacii r. 1222 vzniklý bez dostatečných příčin pokládajícího, domnívali. (Čas. česk. M. 1848. D. I. sv. I. str. 4; 1852. II. 81 a násled. III. 64 a násl.; Památky hlahols. písemnictví. str. VII.)

*) „Uspořádané“ píšeme úmyslně místo „vynalezené“, poněvadž podle Jungmanna, Rakovieckého a jiných „k tomu silné víry potřeba, aby jeden člověk, cizí rodem a vychováním, třebať se slovensky byl naučil, tak dokonalé písmo sám vymysliti, ním znamenitou část sv. písma přeložiti a sepsati, v národu čísti neumějícím je uvésti, a to všechno v dosti krátkém čase dokázati měl“ (Hist. liter. české. v Praze 1825. str. 3; Gesch. d. slaw. Sprache. S. 115. ff.).

3) Latinské západním a jižním Slovanům ještě před vystoupením ss. Cyrilla a Methoda latinskými blahozvěsty ve známosť vešlé a podle výslovného svědectví mnicha Chrabra: „pokřeštěni byvše římskými i řeckými písmeny přinuceni byli psáti slověnskou řeč“ (Starožitnosti. str. 995), pravděpodobně ku spisování nejpotřebnějších bohoslužebných knih užívané. Po vystoupení slovanských apoštolův dala se latinčina do zápasu s cyrillčinou, kterou tito se slovanskými obřady s nestejným všudy prospěchem zaváděli tak, že jmenovitě v Čechách, kam víra Kristova po pokřeštění čtrnácti lechův i s lidmi jejich 1. ledna 845 v Řezně vykonaném po prvníkráte pronikla, už za Bořivoje, sv. Methodem dle vší pravděpodobnosti r. 873 neb 874 pokřeštěného, vedle slovanské užívalo se i latinské liturgie, která brzy potom, a to ještě před pádem říše moravské, stala se i panující. Aniž pak domnívati se sluší, žeby Method, požívaje přízně a ochrany papežské, proti latinským spůsobům byl horlil, an jim i v arcibiskupstvě svém, ba na samém dvoře moravském, místa dopřál, jakkoli mnohá příkoří snášeti musel, u papeže i u Svatopluka všelijak osočován byv. Pro takovéto sočení byl zase r. 880 od Jana VIII do Říma povolán, kdežto se ale tak dokonale ospravedlnil, že papež, potvrdiv ho v důstojenství arcibiskupském, podrobil vrchní jeho správě celé i slovanské i latinské duchovenstvo v říši Svatoplukově, a i slovanské služby boží mu znova schválil. Předce však tím různice a půtky nepřestaly, any po smrti sv. muže toho (6. dubna 885) vzrostly až i ve zjevné násilí proti přátelům a učedlníkům jeho. Viching, Němec rodem a posavadní biskup nitranský, získav důvěry Svatoplukovy, nadužíval moci sobě dané ku pronásledování učitelův slovanských, jmenovitě biskupa Gorazda, rodem Moravana, a Klementa, potomního arcibiskupa bulharského. Ti a jiní mnozí, nemohouce konečně snésti protivenství, která jim v Moravě, ač mimo vědomí Svatoplukovo, činěna, vystěhovali se k Bulharům. Slovanské písmo ale a liturgie zachovaly se svou i potřebou i oblibou v národu ještě celá století, *)

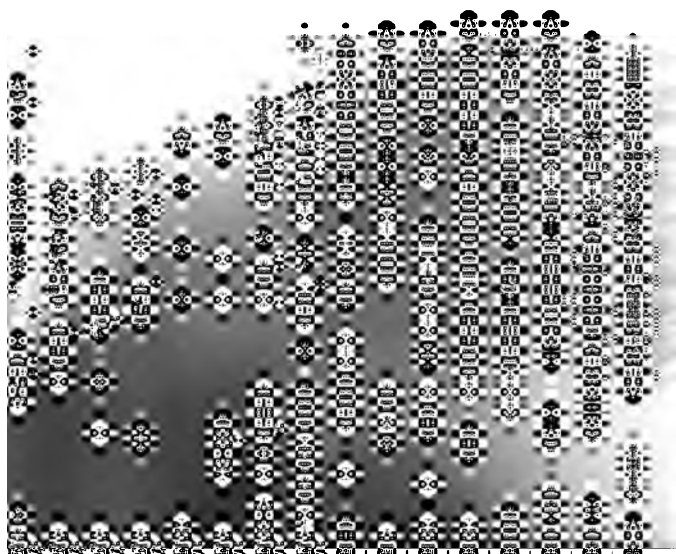
*) Tak sv. Prokop, podle legendy o něm znějící na Vyšehradě, „kde slavné učenie bieše, v slovenském jazyku ktvieše“ (Výbor z lit. české str. 183), cyrillčině za mladí vyučený, za Břetislava I r. 1030 založi klášter slovanský na Sázavě, poslední to útočiště slovanských služeb božích v Čechách, do něhož však, po vypuzení ze země opata Víta, synovce sv. Prokopa (zemř. 1053), i mnichův jeho slovanských, Spytihněvem

ačkoli od té doby ani v Čechách ani v Moravě panovati nemohly. (Dějiny nár. českého. D. I. Č. 1. str. 128, 154, 156 a násl.)

§. 4. Jestli zásada všeobecné mluvnice: každý zvuk zvláštním aneb osobitným písmenem označovati, už ani v latinčině nebyla úplně provedena, tím méně se to mohlo státi v češtině, kterážto se tak, jakož i ostatní nářečí slovanská, počtem a povahou zvukův svých od latinčiny nesmírně dělí. Značný rozdíl tento tanul bezpochyby na mysli mnichu Chrabru, ve zprávě své o původu cyrillské azbuky poznamenavšímu: „Slověné, prý, pokřeštěni byvše, římskými i řeckými písmeny přinuceni byli psáti slověnskou řeč bez ustrojení; nebo jak se může slověnsky dobře psáti řeckými (anebo, dokládám já, latinskými) písmeny: bogъ, aneb životъ, anebo zělo, aneb crъkovь, aneb čaanie, aneb širota, aneb jadь, aneb ądu, aneb junostь, aneb językъ a jiná podobná těmto?" (Starožitnosti. str. 995 a 996). První tedy spisovatelé čeští, písavší latinskou abecedou, původně na 24 různých známek obmezenou a proto k bezprostřednímu označování nových, cizích zvukův neschopnou, byli přinuceni, nedostatek a neschopnosť tuto následujícími prostředky nahrazovati:

1) Užíváním jednoho a téhož písmene latinského k označení více rozdílných zvukův českých, k. p. *c* místo *c*, *ć*, *č*, *k*; *s* m. *s*, *ś*, *š*, *ž*; *z* m. *z*, *ź*, *ž*, *s*; *e* m. *e* a *ě* atd. Způsob tento psaní je sice podle svědectví nejstarších, původních latinských listin, v nichžto jednotlivá česká slova a výrazy čítati, rukopisův: Li-

uveden opat obřadu latinského, Němec rodem. Povolal sice Slovany ty Vratislav II r. 1061 z Uher, kam se po vypuzení svém z Čech byli utáhli a kde od časův Methodových nějaká schrána liturgii slovanské zůstala, ano týž Vratislav i papeže Řehoře VII požádal o povolení mše slovanské, což mu odepřeno pod tím zámyslem, žeby, prý, sv. písmo v pohrdání přišlo, kdyby každému v jazyku jeho čteno bylo: a však už r. 1096 na rozkaz Břetislava II, rozmrzevšího se nad povstalými v klášteře sázavském různicemi, svárliví bratři slovanští i s opatem svým byli vyhnáni a místo nich latinští na vždycky uvedeni. Knihy slovanské kláštera toho, stavše se napotom nepotřebnými, zkaženy a roztroušeny všecky. Tím se stalo, že slovanská liturgie v Čechách žádné stopy po sobě nezanechala, vyjmeme-li jedinou píseň „Gospodi pomiluj ny," kterážto se dle svědectví Kosmova už před sv. Vojtěchem, cyrillské liturgii nepříznivým, v českých kostelech nábožně ozývala a v změněné poněkud podobě až podnes ozývá (Historie liter. české. str. 21; Děj. nár. čes. D. I. Č. 1. str. 155, 312, 319, 358 a 359.)

ných a jízlivých, v Michlově letopisu (1837 str. 76 u hádkách provedené; c) zaměnění hlásky *g* s *j* ice české r. 1842 přijaté a d) zaměnění historického na konci slov s obecným *ou*, na počátku s *ú* (viz s *v*, přicházející, nemýlím-li se, nejprvé v slovníku ·ského r. 1843 vydaném.

.bývá nám ještě, zmíniti se na krátce o proměně písmo v tak řečenou *německou fråkturu* anebo knihtiskem od této nepatrně odchodný *švabach*, kterýžto spotvořením krásných okrouhlých tahův minuskul launhly a majuskul v rozmanité okružiny povstal a dobách nově zavedeného umění knihtiskařského až ·í po celé západní Europě v obyčeji byl; ve Francii dlouho potom jakožto *lettres des finances*, v Anglicku .*ck letter*, až dosaváde pak v Němcích, Dánsku a v něpadoslovanských zemích udržel. Tenkráte vynalezli *inartz* a *Konrad Schweinheim* v Římě, nápodobice písmo , mnohem úhlednější antikvu, která brzo v Němcích a celé Europě v latinských spisech nad uhlovatou odměnou bachem, zvítězila. I pocházejícím z latiny romanským vlaštině, frančině, španielčině a portugalčině se skoro ito nová forma. Déle odporovala angličina. Nejdéle po·rou formu některá nářečí germanská a slovanská: dánmčina (Neuhochdeutsch), čeština, slovenčina (za Bernožická srbština, i zůstavají při ní aspoň částečně až podnes; v Němcích jistá strana, která ji navzdor rozumným důod Jak. Grimma proti ní proneseným (Deutsche Gramm. . I. Th. S. 26. ff.) jakožto národní na vždy chce ustáliti však nezastavila se v podmanitelském svém běhu, nepře pouze na latině a romanských jejích dcerách, brzo na·ových oborův v angličině, hollandčině, švédčině a polštině. ıcích usadila se teprv asi od roku 80tého minulého století ·é doby požívá tam, zvláště v oboru literatury vědecké, stejpráv se švabachem. V Čechách a na Moravě, kdežto se ·ch vlivem němectva tak rozšířil, že se ním nejen tisklo i psalo, antikva jen asi před 20 roky přišla do živějšího u a máme silnou naději, že pomocí nových, ní tištěných školı knih za několik rokův i obecnému lidu v úplnou známosť 'e a švabach z oběhu vytiskne. Bude-li ale v stavu i s cy-

rILIčinou, na jejíž hranice už doráží, vítězný boj podstoupiti, ukáže teprv budoucnost. (Časopis česk. Mus. 1851. I. 41—75.)

§. 6. První písaři, píše p. Šafařík (Výbor. str. 7 a násl.), dvěma prvými, v §. 4. spomenutými spůsoby česká slova latinskými písmeny tak nedokonale označovali, že o pravém jejich vyslovení jen dle zvyku pozdějšího věku a ostatních slovanských nářečí, často pouze z domyslu a jakoměř na dohadku, souditi můžeme. Ať nic nedíme o tom, že při souhláskách jeden a týž zvuk český šesteronásobně, (na př. *c*, *cz*, *hcs*, *cs*, *hc*, *cc* = *c*; *s*, *z*, *sz*, *zz*, *szs*, *ss* = *s*; *c*, *k* *g*, *ch*, *kc*, *ck* = *k* atd.) a naopak jedním a týmže písmenem latinským čtvero rozdílných zvukův českých (příklady viz v §. 4. pod 1) označovali, upomeneme zde jen: 1) na neoznačování přízvuku a dlouhých samohlásek; 2) na nepřiměřený spůsob psaní sykavek, s nešetřením rozdílu mezi prostými *c*, *s*, *z*, řídšími *ć*, *ś*, *ź* a hustšími *č*, *š*, *ž*; 3) na zanedbání rozdílu mezi souhláskami tvrdými a měkkými; 4) na neoznačování samohlásek nosových *ą*, *ę* a jotovaných *ja*, *je*, *ji*, *ju*: 5) na nerůznění měkkého *ě* od pouhého *e*, širokého *y* od úzkého *i* a jiné v mluvnickém ohledu veledůležité rozdíly.

§. 7. Větší částka těchto a těm podobných nemotorností, zmatkův a pochybností pilným badáním vyrovnati, pravé staročeské vyslovení určiti a pravopis jemu přiměřený ustanoviti se dá; nejedny však věci zůstanou bez pochyby věčně temnými a záhadnými. Tak na př. krácení a dloužení samohlásek, vyslovování nosového *ą* a *ę*, přízvuk, začátek přetvořování sykavky *s*, *ś* v *š* ve formách: v rúše, Češi, tiší, šlechta, vešken, abyšte atd. místo v rúsě, Česi, tisí, ślechta, veśken, abyśte, a jiné výjevy jazyka našeho už sotva kdy s dostatečnou jistotou budou vysvětleny. Z toho ze všeho vyplývá, že ustanovení pravopisu nejstarším památkám jazyka našeho přiměřeného a důsledného jest v skutku úloha mnohem těžší, nežli se mnohému na prvý pohled zdá.

§. 8. Vydavatelé výboru z literatury české (v Praze, 1845) a za nimi Čelakovský, uspořádatel čítanek pro gymnasia, od vysokého ministerstva osvěty za školné knihy poručených, a malého výboru z veškeré literatury české, přenesli pravopis už před tím pro plody prostředního věku přijatý i na nejstarší památky, od něhožto se my z didaktických ohledův, pravopisnou srovnalosť mluvnice s čítankou přísně požadujících (Entwurf der Organisation

der Gymn. u. Realschulen in Oesterreich 1849. S. 125 und 126) jen v následujících dvou nepatrných pádech odchylujeme, a sice:

1) Měkké *ľ* a *ř* od tvrdého *l* a *r* s p. Šafaříkem (Výbor str. 10.) různíme v písmě, řídíce se z ohledu rozdílu mezi *l* a *ľ* nejen příkladem bratří českých *l* tvrdé *háčkem* (ľ) označovavších, nýbrž spolu a přede vším obdobou ostatních nářečí, jmenovitě slovenského, staroslovanského, polského a illyrského, a označujeme je na konci a v prostředku slov před souhláskami a samohláskami *a*, *e*, *o*, *u* čárkou, k. p. *kráľ*, *mysľ*, *tvář*, *búřka*, *vóľa*, *búřa*, *poľe*, *moře*, *kráľovský*, *ľud*, *řújen* atd. Před *ě*, *i* a *ia*, *ie*, *iu* naproti podle obdoby hlásek *d*, *n*, *t* zůstávají bez označení, nebo zde tvrdo zníti nemohou, k. př. na stolě, dvorě, poli, mori atd. *)

2) Měkké *v́*, *b́*, *ṕ*, *ḿ* a *ḉ*, *ś*, *ź* označujeme na konci před souhláskami a před samohláskami *a*, *e*, *o*, *u* čárkou, k. p. *kotev́*, *lúb́*, *oteṕ*, *Kúrim*, *veś*, *huś*, *reź*, *veśken*; *ľútośća*, *vitěźový* atd. Před *ě*, *i* a *ia*, *ie*, *iu* ostávají tak, jako *l* a *r*, bez označení.

§. 9. Pravopis slovenský v mluvnici mé (Grammatica linguae slovenicae collatae cum proxime cognata bohemica) v B. Šťávnici r. 1850 vydané pod výslovnou, ale ani od přátel ani od nepřátel mých náležitě neoceněnou výminkou: „si nos spes restituendi beneficii nexus literarii cum Bohemis reapse penitusque frustraretur (l. c. p. XIII)“ navržený a nejen od zastavatelův slovenčiny minulého roku, než i od slavného Miklosiche do porovnávací mluvnice slovančiny (Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen. I. B. Wien, 1852) ohledem na slovenčinu přijatý jen tím se hlavně dělí od nynějšího českého, že se v něm, p. Šafaříkem už dávno spozorované (Čas. čes. Mus. 1847. I. 68) povaze Slovenčiny, hlásky *d*, *ľ*, *n*, *t* nejen před *i* a *ě*, než i před původním *e* (§. 79.) obměkčující přiměřeně, hlásky *ě*, jakožto zbytečné, neužívá. A tohoto pravopisu se chci z důvodův v zpomenuté mluvnici mé vyvinutých i v přítomném spisu ohledem na slovenčinu držeti.

*) Ustanovením a přenesením tohoto od nás jen pro staročeštinu navrženého spůsobu psaní na nynější češtinu zbavilby se dosavadní pravopis: 1) veliké části zrak a psaní obtěžujících diakritických znaků a 2) nedůslednosti patrné: a) v rozdílném psaní hlásek stejné povahy: hláska zajisté *r*, ačkoli se před *ě* a *i* zároveň hláskám *d*, *n*, *t* všudy obměkčuje, předce se před spomenutými samohláskami označuje čárkou: na dvoře, dobře, Uhři atd. kdežto tyto zůstávají bez označení: sousedě, slavně, děti; b) v rozdílném skloňování slov stejně psaných na *l*, na př. orel a král; G. orla, krále; D. orlu, králi atd.

O hláskách vůbec.

§. 10. Článkované zvuky řeči čili hlásky dělíme na samohlásky a souhlásky; tamty jsou tekutější, plynnější, tyto pevnější, stálejší. Souhlásky se mohou přirovnati ku kostěm a svalům těla lidského, samohlásky k tomu, co pevné částky těla oběhuje a obživuje: krvi a duchu. Souhlásky jsou jakoby tělo, samohlásky duše; na tamtěch spočívá postava, na těchto podoba nebo tvářnosť slov. Není tedy divu, že samohlásky častějším a rozsáhlejším proměnám podrobeny jsou než souhlásky. Nicméně však samohlásky nepřestávají v jazyku slovanském tak, jako v indoeuropejských vůbec, hlúboce významným a veledůležitým živlem býti. Žádná takměř samohláska nestojí v kořeni slovanském na darmo a nemění se libovolně v témže nářečí. Jestli se v některém z nich proměny samohlásek stávají, přetvořují se spolu častokrát i souhlásky, a to vždy podle jistých zákonův a obdob. Jazykozpytcové, jenž samohlásky za něco lhostejného a nedůležitého vyhlašují, čím se óny v některých východních řečích, na př. v semitických, dříve býti zdají, více škodí jazykozpytu než osoží; nebo právě známosť poměrův samohláskových i nejjistějším i nejrozsáhlejším prostředkem jest k vysvětlení tajného a záhadného původu a vzniku slov. Není nám sice ani jeden pouze samohláskový kořen znám, ale ani takový, jehož rozrostení by od jistého střídání-se samohlásek nezáviselo. Ostatně význam a důležitosť samohlásek v kořenech se vyskytujících třeba rozeznati od těch, jenž v koncovkách přicházejí. Tamty zajisté déle žijí než tyto a nejsou ani tolikerým proměnám podrobeny jak tyto.

V samohláskách záleží hlavně měkkosť, v souhláskách síla řeči; ze souměrného spojení obou povstává blahozvuk, z převahy samohlásek zženštilosť, z nadvlády souhlásek tvrdosť řeči. Ale i dvojhlásky mohou tvrdosti tak, jako měkké souhlásky měkkosti, příčinu zavdati.

Samohlásky anebo souhlásky na počátku slova stojící voláme s nynějšími jazykozpytci *náslovím* (Anlaut), v prostředku *slovostředím* (Inlaut) a na konci *koncovkou* (Auslaut).

Samohlásky.

§. 11. Samohlásky jsou buď jednoduché buď složené anebo krátké a dlouhé, rozdíl to vztahující se na čas k vyslovení jejich potřebný. Vyslovení dlouhé samohlásky dvoje tolik trvá, kolik krátké. Aby ale krátká samohláska ní býti nepřestala, musí za ní jedna souhláska státi; poněvadž dvě nebo více souhlásek tak, jako dlouhá samohláska, činí silabu dlouhou.

Dlouhá samohláska povstává sice ze dvou krátkých, ale nevždy. Jestli se totižto dvě krátké ve vyslovení tak spojí, že i jedna i druhá polovici své přirozené krátkosti utratí, časoměra jejich jen tolik bude obnášeti, kolik jedné krátké. Takéto spojování dvou krátkých samohlásek v jednu krátkou Grimm a jiní novější jazykozpytcové volají *lámaním* (Brechung) a samohlásky ním povstalé *lámanými* (gebrochen) jednomyslně učíce, že je původně jen troje základných samohlásek, a to *i*, *a*, *u*, z nichžto lámaním ostatní krátké, zdvojením a spojením dlouhé povstaly, a sice lámaním mezi *a* a *i* vzniká *e*, mezi *a* a *u* ale *o*. *) Čím se řada

*) Pravdivosť učení tohoto následující úvahy potvrzují: 1) základné samohlásky *i*, *a*, *u*, z nichž prvá nejostřejší, prostřední nejplnější, poslední pak nejhlubší zvuk představuje, ve všech starodávných abecedách zvláštní znaky mají (Eichhoff, Vergleichung der Sprachen von Europa uud Indien. Leipzig, 1840. S. 39); *e* a *o*, kteréž s p. Šafaříkem (Výbor. str. 12) *poddružnými* (secundarius) jmenujeme, naproti čím dále v času nazpět do minulosti postupujeme, tím řídčeji se nám zjevují. Tak nejstarší runská abeceda, počínající se hláskou *f* pro *e* nemá žádného znaku bez pochyby proto, že, když ustanovena byla, staronordické nářečí hlásky *e* ještě nemělo. O písmeni *o*, čtvrté místo tam zaujímajícím a *ós* (os, ostium) jmenovaném, Grimm myslí, že dlouhé *ó* označovalo a tak v dotčeném nářečí krátkého *o* též nebylo. 2) V Ulfilově gothčině písmena *e* a *o* označují dlouhé *é* a *ó*, a místo krátkého *e* a *o* užívá se v ní dvojhlásek *ai* a *au*, na př. Baiailzaibul Βεελζεβούλ, gaiaina γέεννα, Aifaisó Ἔφεσος, Gaulgautha Γολγοθᾶ, Nikaudémus Νικόδημος atd. (Grimm, deutsche Gramm. 3. Ausg. I. Th. S. 52, 53.) 3) V sanskritě není krátkého *e* a *o*. 4) V československčině naproti tak, jako v slovančině vůbec, krátkých *e* a *o* se sice vedle *a*, *i*, *u* od nepaměti užívá, ale proti obdobnému dloužení jejich v *é* a *ó* tamta již ode dávna jakousi nechuť dává na jevo (viz násl. §.); krom toho pak *ě* čili cyrillské *jať* původem svým podle §. 55. doprosta vede k dvojhlásce *ai*. 5) Řekové, jako vůbec známo, pro *a*, *i*, *u* mají jen jeden, pro *e* a *o* naproti dva znaky (ε, η; ο, ω), což nejistotu a podřízenosť zvukův

původních nebo základných samohlásek rozšiřuje v tuto: *i*, *e*, *a*, *o*, *u* anebo názorněji:

a
e o
i u.

Nejkrajnější samohlásky, *i* a *u*, jsou mezi sebou slovanským a řeckým *y*, francouzským *u*, ponášejícím se na maďarské *ü*, se souhláskami, pak prostředkem polosamohlásek *j* a *v* spojeny. V prostředku u *a*, nejplnější a nejhlasnější to samohlásky, polosamohláska se ani mysliti nedá.

Nosové samohlásky *ą* a *ę*, jejichž běžnosť v cyrillčině Vostokov z Ostromirova evangelia prvý odhálil (Glagolita Clozianus. p. 52), Miklosich pak nepodvratnými skoro důvody dokázal (Vergl. Gramm. I. 42 ff.); potom slabé v cyrillčině zachované samohlásky ъ a ь čili tvrdé a měkké *jer*, z nichž prvé podle §. 63. původné základné *u* a druhé základné *i* zastupuje, jsou pro slovanské zvukosloví vůbec a československé zvláště velmi důležité, proto že je bez ustavičného ohledu na ně takořka nemožná jednotlivé, často nepravidelnými a záhadnými se zdající výjevy v oboru hlásek náležitě vysvětliti a pochopiti, ať nic nedíme o tom, že neběžnosť nosových *ą* a *ę* v staročeštině podle §. 67. není ještě podnes s dostatečnou jistotou dokázána.

V případnosti v §. 59. udané československčina i hlásky *l* a *r* za samohlásky považuje, proto že pomocí jejich silaby povstávají a že se v slovenčině podle obdoby jiných samohlásek tak jako v sanskritě (Bopp, l. c. p. 1 et 2) i sdlužují.

§. 12. Složené samohlásky, povstávající splyvem dvou jednoduchých v jedné silabě, jsou dvojnásobné: *dlouhé* a *dvojhlásky*. Dlouhé samohlásky, o jejichž vznikání jinde bude řeč, v staročeštině jsou následující: *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*, *ý*. Pozoru hodno je, že v československčině vůbec, jediné *a*, přecházející ve všech dloužení podmiňujících případech od nejdávnějších časův až podnes stálé

---

těchto patrně potvrzuje, ačkoli jsou prosodicky právě tím určeny a r ω za zdvojené zvuky (εε, οο) považovány býti musejí. (Grimm, Deutsch. Gramm. 2. Ausg. I. Th. S. 6.) Konečně 6) v romanských jazycích latinské *ae* (= řeck. αι), *oe* a *au* větším dílem přešly v *e* a *o* (Diez Gramm. der roman. Sprachen. Bonn 1836. I. 147, 148); a Francouzi dvojhlásky *ai* a *au* podnes tak vyslovují jako *é* a *ó*: paire, aussi = pér, óssi atd.

v *á*, vyjma, naproti obdobnému dloužení všech ostatních zvláště ale poddružných samohlásek už ode dávna jakousi, následujícími spůsoby na jevo vystupující nechuť spatřujeme:

1) Dlouhé, v spisovné řeči posud běžné *e* obecný Čech skoro všeobecně vyslovuje jako *í* po měkkých, jako *ý* (bez rozpuštění v *ej*, o němž níže) po tvrdých souhláskách, na př. kyselý mlíko, chlíb, dobrýho, dobrýmu m. kyselé mléko, chléb, dobrého, dobrému (Časopis česk. Mus. 1846. VI. 794); Slovák naproti v případnostech dloužení podmiňujících i prvotní i hlásce *ě* odpovídající *e* spůsobem v romanských jazycích velmi oblíbeným (Diez, Gramm. d. rom. Spr. I. 128, 173), rozpouští v dvojhlásku *ie*, povstalou přehlasováním z *ia* a toto přesmyknutím z *ai* (srov. §§. 11 a 55), na př. mlieko, chlieb, niesť, viesť; verím a viera, hreším a hriech, deti a dieťa; a tak i píše, vyjma skloňení přídavných určitých tvrdo zakončených, v němžto se *é* hlavně jen k vůli Bernolakistům podrželo. (Krátka mluvn. slovenská. str. 2.) To jisté se stává již v staročeštině s hláskou *ě* a slovenským *ä*, o jejichž povaze jinde bude řeč: přechází totižto ve všech dloužení podmiňujících případnostech ono v *ie*, jemuž v nynější češtině zase *í* stojí oproti, na př. věrný a viera: víra, posměch a smiech: smích, děti a dietě: dítě; toto pak v *ia:* päť: piaty, pamäť: pamiatka, päta: piat, mäso: mias atd.

2) Dlouhé *ó*, jen v citoslovci *ó*! se ještě vyskýtající, v poslední čtvrti XIV století v češtině tak, jako gothské *ô* čili *ó* ve staré vysokoněmčině (Grimm, Deut. Gram. 3. Ausg. I. 116) a latinské *o* ve vlaštině (Diez, l. c. p. 138), přechází v dvojhlásku *uo*, povstalou dle mého domnění též z *ua* a toto přesmyknutím z *au*, živlu to, z něhož podle §. 11. poddružné *o* v nevystižné době původ svůj vzalo. Na počátku XVI století dvojhláska *uo* naposledy přešla v nynější *ů* (Historie lit. české. str. 161), jemuž v slovenčině odpovídá *ô*, na západu Slovenska okolo Moravy jako *ó*, v středku pak jako *o* s předsuvkou *u* skoro jako *uo* znějící (Krátka mluvn. str. 3).

3) Rozpouštění dlouhého *ý* v dvojhlásku *ei* aneb silabu *ej*, nyní Čechům tak oblíbené a na některých stranách Slovenska, najmě v honťanské stolici okolo Bzovíka také běžné (Grammatica linguae slovenicae. p. 6), vyskýtá se ve spisech českých teprvé na konci XIV století v pergam. rukopisu veřejné knihovny pražské „Hodiny“ nadepsaném ve formě *ay*, z níž nynější *ej* přehláskou

a v *e* tak pošlo jako *nej* z *naj*, *dej* z *daj* atd. na př. svatay, bayti, zavřěnayma, u payše, trayzniechu, rozptaylil, vayše, taymž atd. m. svatý, býti, zavřenýma, u pýše atd. Což se podle Čelakovského (Rozbor I. 148) jinak vysvětliti nedá, nežli že písař mísly se zapomínaje obecnému vyslovování dal proklouznouti, kteréžto ve sprosté mluvě české (či snad jen v té neb oné krajině?) dávno i před začátkem XV stol. stávati mohlo. Úkaz to důležitý, dokládá p. Šafařík (Výbor str. 22), protože v jistém smyslu navrácení to jest k prvotnímu zvuku *oi* neb *ui*, podle §. 51. odpovídajícímu hlásce *ý*. Ostatně rozvedeného *ý* v *ej* staří spisovatelé neužívali zhusta: u překladatelův kralických se ku př. jen v několika slovích, jako hlemeyžď, pleytva, veyr; krey, mey, rey atd. m. hlemýžď, plýtva, výr, krý, mý, rý, vyskýtá; častěji se s ním potýkáme u Velaslavína a Komenského; píšících *veytah*, *veyklad* atd. ačkoli staré dlouhé *ý* i u nich ještě převahu má (Čas. česk. Mus. 1846. VI. 794). Spomenutí zasluhuje naposledy, že v slovenčině krom *ej* i *ie* místo *ý* přichází: netopier, pastier, plusgier (pryskýř) atd. místo a vedle netopýr, pastýr, plusgýr.

4) Z příčiny, že podle důvtipného poznamenání Boppova slovanské *u* často zastupuje sanskritskou dvojhlásku *ô* (Vergleich. Gram. S. 334), není divu, že se nechuť češtiny k obdobnému dloužení poddružných samohlásek i k *ú* vztahuje a že se i toto na konci XIV století počíná rozpouštěti v dvojhlásku *au* (Rozbor l. c.), živel to, z něhož sanskritské *ô*, odpovídající slovanskému *u*, povstalo (Bopp, l. c. p. 2). Nejnovější spisovatelé, chtějíce se písmem přiblížiti k obecnému mluvení v Čechách, historické *au* v slovostředí vyjma jediné *slovútný*, a v koncovkách počínají zaměňovati dvojhláskou *ou*, v násloví pak v staročeštině a slovenčině až podnes běžným *ú* (vyjma Instr. jednotný ženských, v němž *ou*: druhou rukou, užívanější jest než *ú*: druhú rukú), píšíce ku př. úvod, úřad atd. místo auvod, auřad aneb ouvod, ouřad. Nedůslednosť to, kteráby se jen buď úplným napodobením českého spůsobu mluvení *ou* m. staročeského *ú*, buď slovenského *ú* m. *ou* odstraniti dala.

5) Nejstarší a nejrozsáhlejší jest ale v staročeštině rozpouštění původního *i* a *í* v *ie*. O *ie* místo *i* v §. 39. 4. bude řeč. *ie* m. *í* vyskýtá se na př. v siela, slavieček, konieček, bratrieci, kriedlo, kniežka, kriež, piesmo m. síla, slavíček, koníček, bratríci, krídlo, knížka, kríž, písmo; za niem, s niem m. za ním, s ním;

za třetiem, z lěsniech, cuziec h nravóv m. třetím, lěsních, cuzích atd. zvláště zhusta v druhé a třetí osobě přítomného času: mlčieš, stojieš, uzrieš atd. m. mlčíš, stojíš, uzříš; chodie, ležie, mlčie, slušie, valie atd. m. chodí, leží, mlčí, sluší, valí. Že staří Čechové zde skutečně *ie*, nikoli *í*, vyslovovali, patrno jednak a nade všecko z rýmův v staročeské mluvnici p. Šafaříka (Výbor str. 18) vytčených, jednak z pozdějšího vyslovování: nožejček, vozejček atd. kteréž přesmyknutím hlásky *ie* v *ei* čili *ej* rovně tak povstalo, jako nosejí čili vlastně nosej z nosie m. v slovenčině podnes běžného, nepřehlasovaného nosia.

Podle toho dlouhé krátkým následovně odpovídají:

v staročeštině:	a,	e,	ě,	i,	o,	u,	y.
	á,	é,	ie,	í (ie),	ó (uo),	ú (au),	ý (aj).
v novočeštině:	á,	é (í),	í,	í,	ů,	ou (ú),	ý (ej).
v slovenčině:	a, ä,	e,	e,	i,	o,	u,	y.
	á, ia,	ie (é),	ie,	í,	ô (uo),	ú (ou),	ý (ej, ie).

§. 13. Dvojhlásky jsou buď *opravdivé* buď *neopravdivé*. Ony povstávají ze dvou rozdílných samohlásek jedním douškem tak vyslovených, že hlas i jedné i druhé dobře slyšeti; neopravdivé naopak, jestli hlas dvou rozdílných samohlásek v třetí od obou více méně odchodný splývá. Každá teda opravdivá dvojhláska, jakkoli se ostatně v písmě zjevuje, musí záležeti ze dvou rozličných jedním douškem vyslovovaných zvukův. Theoreticky by tolik dvojhlásek mělo býti, kolik je spojení jednoduchých samohlásek možno: ae, ai, ao, au, ay; ea, ei, eo, eu, ey; ia, ie, io, iu, iy; oa, oe, oi, ou, oy; ua, ue, ui, uo, uy (Grimm, Deut. Gram. 2. Ausg. I. 7; Eichhoff, l. c. pag. 40); ale ani jedna řeč na světě jich tolik na jednou nevyvinula, než nejbohatší sotva polovici, jiné pak ještě méně. V staročeštině do konce XIV století se jen následující dvojhlásky vyskýtají: *ia*, *ie*, *iu*, i to jen tam, kde s jednou nebo s dvěma předcházejícíma souhláskama v jednu silabu splývají, jako na př. v slovích: priatel', smiati se, piati; viera, božie, vsie; zemiu, božiu, vsiu atd. V ostatních případnostech naproti, jmenovitě: 1) v násloví a na konci: jama, jelen, juž; daj, obličej, duj; 2) v slovostředí, kde *i* silabu zavírá nebo mezi dvěma samohláskama stojí, na př. naj-kratší, taj-ný, voj-sko; ši-ja, pi-je, da-jú atd. je duchu slovančiny vůbec přiměřenější *i* za polosamohlásku *j* považovati. Na konci spomenutého století *)

*) Možná však, že i dříve, nebo to, co Diez o věku jednotlivých slov

zjevují se dvojhlásky *uo* a *au* m. starších *ó* a *ú*, z nichž prví na začátku XVI století, jak se zdá, ve vyslovení, přechazejíc v *ú* přestává býti dvojhláskou, v písmě pak co *ů* trvá až podnes nebo kolečko aneb kroužek nad *u* se vyskýtající nic vlastně nen jiného, nežli zmenšené, nad *u* postavené *o*; odpovídající jemu slovenské *ô* naproti v písmě přestává býti, ve vyslovení ale zůstává dvojhláskou. Druhé čili *au* i vyslovuje i píše se co *ou*. Staročeské, v slovenčině podnes běžné dvojhlásky *ia*, *ie*, *iu* nynější čeština podle pravidel v §. 72. vyložených stáhla v *í*, vyjma *ia* zachované v trpném příčestí minulého času: piat, roz-piat, se-piat od *pnu*.

V střední slovenčině krom *ia*, *ie*, *iu*, *ou* a *ô* je více dvojhlásek, ano i trojhlásek, proměnou hlásky *l* v činném příčestí min. času (srov. §. 87.) a silabu zavírajícího *v* v *u* povstávajících v obyčeji, na př. dau, chceu, biu, bou, myu; dieuča aneb diouča, šeucouský, leu, šeu atd. místo dal, chcel, bil, bol, myl, většině Slováků a Slovanů vůbec vlastních; dievča aneb diovča, ševcovský, lev, šev. Podle p. Šembery (Vysoké Mýto. V Holomouci 1845. str. 9 a 10) i v Čechách ve Vysokém Mýtě a jinde v Chrudimsku *v* před souhláskami (snad i na konci?) přechází do *u*: kauka, děuka, poliuka, Paulouský atd.

§. 14. Za neopravdivé dvojhlásky by se mohly považovati: slovenské *ä*, v němžto po tvrdých souhláskách *ea* aneb *ia* do jednoho ekavého hlasu splývá: päť, mäso, deväť atd. a *y*, kteréž Slováci na hranicech polských a slezských bydlící spůsobem polským, Hanáci pak a Slováci zvolenští jako *e* vyslovují (Krátka mluv. slov. str. 2; Národopis slovan. 3. vyd. str. 91). A však i povaze i podobě zvukův těchto přiměřenější jest, *nečistými* anebo *moutnými* (trüb) samohláskami je zároveň nosovým *ą* a *ę* (Miklosich Vergl. Gram. I. 1) jmenovati. České *ě* naposledy, po retných co krátké

píše: „Das Alter eines Wortes von seinem urkündlichen Sichtbarwerden schlechthin abhängig machen zu wollen, ist zwar ein diplomatisch richtiges, aber eben darum ganz äusserliches Verfahren, welches der Geschichte der Sprache nothwendig Gewalt anthut“ (l. c. p. 22), platí úplně i o jednotlivých zvucích, kteréž se ve vyslovení mohly proměniti bez toho, žeby se zvykem uvedené znaky jejich čili písmena byly proměnily (Schleicher, zur vergleich. Sprachengesch. Bonn 1840. S. 30). Nynější vysokoněmecké *ei* na př. od nepaměti se vyslovuje co *ai* (Grimm l. c. p. 8) a české historické *au* a *ý* jako *ou* a *ej* atd.

ie znějící podle §§. 11 a 55. za zlomenou samohlásku považovati dlužno.

§. 15. O vyslovování dvojhlásek ještě toto mámo poznamenati:

1) Každá z nich je jednoslabičná a tím se podstatně rozeznává od *hiatu*, který sejitím se dvou stejných anebo rozdílných samohlásek ze dvou silab povstávaje v českoslovenčině jen u složených slov místo má (§. 70.), na př. modro-oký, na-uka, přeudatný, při-učiti, vy-uditi, samo-uk atd. kdež *oo*, *au*, *eu*, *iu*, *yu*, *ou* s přestávkou (pausa), opravdivé dvojhlásky naproti jedním douškem anebo bez přestávky vysloviti třeba, na př. priateľ, smiati se, viera, hriech, božiu, zemiu a ne: pri-ateľ, smi-ati, vi-era, hri-ech, boži-u, zemi-u. Stává se ale často, že se hbitým vyslovováním více silab v jednu stahuje a povstalý tím hiatus opravdivé dvojhlásce příčinu zavdává. Tak povstaly na př. tvary: priateľ, liati, pieš, bieš, božiu atd. z prě-jateľ, li-jati, pi-ješ, bi-ješ, boži-ju; nynější vysokoněmecké *Feind* přesmyknutím ze staroněmeckého ještě dvojslabičného *fî-ant*, středoněm. *vî-ent* i *vînt*, a tyto zase z gothského *fi-jands* atd. (Grimm, l. c. pag. 7)

2) Z jednoslabičnosti dvojhlásek následuje, že se oba zvuky, z nichž složeny jsou, nemohou stejným důrazem vysloviti. Kdyby zajisté na př. v *ou* hláska *u* tolik stála, kolik *o*, oba zvuky by nesplynuly v jednu silabu, nežby tak asi zněly jako hiatus *o-u* v *samo-uk* a podobných, následovně dvojslabičně. V každé dvojhlásce teda musí jedna hláska silněji a druhá slaběji zníti. Která se ale samohláska za silnější a která za slabší považovati má, pro každou řeč zvláště určiti třeba. V staročeštině tak jako v němčině (Grimm, l. c. p. 8) se zdá býti pravidlem, že prvá samohláska u dvojhlásek silněji zněla než druhá. Nejpatrnějším toho důvodem je přechod staročeských dvojhlásek *uo*, *ia*, *ie*, *iu* v nynější jednoduché *ů* a *í*. Z novořeckého vyslovování dvojhlásek αυ, ευ, ηυ, ου jako *af*, *ef*, *éf*, *of* a ει, οι jako ι naopak vidno, že v řečtině někdy prvé samohlásky slaběji zněly, než druhé. (Zeitschrift für die österr. Gymn. 1851. IV. 311.)

§. 16. Podle strojův, kterými se samohlásky vyslovují, každá z nich zvláštní oddíl tvoří, *a* na př. je hrdelné, *i* podnebné, *u* retné, *e* podnebím zlomené *a*, *o* rtami zlomené *a*, *y* rtami zlomené *i*; čím se hlásce této moc působení na předcházející souhlásky, čistému *i* vlastního, odnímá. Pro jazykozpyt slovanský ale mnohem důležitější je rozvržení samohlásek na *tvrdé* a *měkké*

anebo *nepodnebné* a *podnebné*. Měkké, podnebné je *i* a *í*, kte sblížením se jazyka k podnebí povstává; *ě* a slovenské *ä* ukrýv v sobě živel *i*, který se v dloužení jejich v *ie* a *ia* patrným stá (§.12); patří tedy neomylně k měkkým. Hláska *e* v češtině se kl mezi měkkými a tvrdými, v slovenčině naopak všudy za měkkou pla což se s fisiologickým povstáním jejím úplně srovnává (§. 1 Měkké tyto samohlásky *i*, *í*, *ě*, *ä*, *e* a následovně i dvojhlás *ia*, *ie*, *iu*, napokon staroslovanské nosové *ę* a slabé ь (§. 1 obměkčujícím působením svým na předcházející souhlásky o ostatních, tvrdými nazývaných, patrně a podstatně se dělí.

Souhlásky.

§. 17. Druhý živel řeči lidské jsou souhlásky, které dělím též na *jednoduché* a *složené*. Jednoduché jsou zase trojnásobné němé (mutae), vanuté (spirantes) a plynné (liquidae). Dvě po slední třídy, jináč i polosamohláskami (semivocales) nazývané, tím se rozeznávají od němých, že, pouhým sblížením obapolným stro jův jazykových, pomezi něž se vzduch proudí, povstávajíce, n způsob samohlásek dle libosti sdlouženého vyslovení schopny jsou na př. sss.... rrr.... atd. můžeš bez přetržení vyslovovati, pokud dech stačí; nikoli ale němé, na př. *t*, *d*, *k*, *g* atd. Tyto se je opakovati mohou. — Složené souhlásky povstávají spojením bud dvou stejných, buď rozdílných. V prvém pádě slovou *zdvojenými* (geminae), v druhém *složenými* (compositae) v užším smysl Zdvojené souhlásky tak jako samohlásky (§. 15) československin jen ve dvou v §. 24. udaných případnostech i to jen zdajně trp Prvá hláska složených souhlásek je obyčejně němá, druhá polo samohláska. Jak jednoduché tak i složené souhlásky dělíme ko nečně na *temné* (dunkel) a *jasné* (hell):

	němé	polosamohlásky	složené
		a) *vanuté*:	
temné:	k, t, p.	ch, f, — s, ś, š.	ť, c, ć, č.
jasné:	g, d, b.	h, v, j, z, ź, ž.	ď, dz, dź, dž.
		b) *plynné*:	
		n, ň, m; l, ĺ, ľ;	
		r, ŕ, ř.	

§. 18. Důležitější a v slovančině běžnější rozvržení souhlásek jest:

1) na-retné a to	a) tvrdé:	v, b, p, m, f.
(labiales)	b) měkké:	(v́, b́, ṕ, ḿ).
2) zubné	a) tvrdé:	d, t.
(dentales)	b) měkké:	ď, ť.
3) podnebné	a) tvrdé:	n, l, ĺ,* r, ŕ.*
(palatales)	b) měkké:	ň, (ľ),* ř.
4) sykavky	a) tvrdé:	c, s, z, dz.*
(sibilantes)	b) měkké:	α) řidší (ć, ś, ź), dź. †
		β) hustší č, š, ž, dž.
5) hrdelné	a) tvrdé:	(g),* h, ch, k.
(gutturales)	b) měkkou:	j.

Souhlásky pod závěrkou jsou jen v staročeštině, hvězdičkou poznačené v slovenčině, pod závěrkou a hvězdičkou stojící v obou běžné; křížikem poznačené *dź* naproti, v polštině podnes užívané, jsme jen co jasnou, odpovídající temné *ć*, uvedli.

Proměny zvukův.

§. 19. Jak samohlásky, tak též i souhlásky podrobeny jsou, často ve slovech z jednoho a téhož kořene pošlých, rozličným proměnám, příbuznosť slov více méně zatemňujícím, a sice nejprvé jinačení zvukův, z nichžto se slovo skládá, v samé jejich podstatě, potom jich přidávaní, ujímaní a přesmykování. Tím se stává, že slova z jednoho společného pramene pošlá předasto nejen tvářnosť sobě na prvý pohled velmi nepodobnou na se berou, na př. chalupa a koliba, koleno a član, článek; tesť a tchán, košile a slov. košeľa, boj a bíti, slovo a slouti atd. nýbrž někdy v samém prvotním a základném živlu svém docela se přejinačují, na př. česky ťuhýk a slovensky kuvík, čes. teskno a slov. cno atd., anobrž i samého kořene docela se zhošťují, na př. dolnolužicky za m. slza, rusky vynuť m. vyimnuť. (Čas. čes. Mus. 1846. sv. IV. str. 411.) Některé z podotčených vůbec proměn jsou samohláskám, jiné souhláskám vlastní; některé pak oběma společné.

§. 20. Samohlásky jsou následujícím proměnám podrobeny: 1) přehlasování, 2) stupňování, 3) dloužení, 4) rozpouštění nosových *ą* a *ę* v jiné samohlásky, 5) zaměňování slabých ъ a ь s jinými samohláskami. O prvých dvou proměnách promluvíme zde vůbec, o ostatních později zvláště.

Přehlasování se vztahuje k širším samohláskám: *a, o, u, ú* a záleží v proměně jejich v užší, a to *a* a *o* v *e*, *u* a *ú* v *i* a *í*,

které se děje působením předcházející samohlásky *i* nebo střídnice její polohlásky *j* a měkkých souhlásek, podle §. 26. *i* neb *j* bytně (virtualiter) v sobě obsahujících, na př. jaseň jeseň, šije, práca práce, duša duše, žalud želud; mečom, králom, mečem, králem, jutro jitro, ľud lid, sviecu svíci, piju piji atd. Tenže přehlasující moc jeví v češtině hláska *j* i na předcházející *a*, na př. hojno hejno, krajči krejčí, daj dej, zajtra zejtra atd. K objasnění povahy a původu veledůležitého zákona přehlasování připojujeme zde ještě o něm následující všeobecné úvahy:

1) Ono se značně dělí a) od německého *Umlaut*-u, záležejícího v proměně kořenných samohlásek *a*, *o*, *u* v *ä*, *ö*, *ü*, kteří se vlivem následující v koncovce hlásky *i* nebo pozdější zástupnice její *e* stává (Grimm, Deut. Gramm. 3. Ausg. I. 34) na př. Mann, männlich, Männer; Hof, höflich, Höfe; Betrug, betrügen; Gunst, günstig, Günstling atd.; b) od podobného německému přehlasování českého *a* v *e*, působením koncových hlásek *i* a *ě* povstávajícího, kteréhož příklady, jakož i prvého vůbec, tím skrovnější se vyskýtají, čím dále nazpět do minulosti postupujeme: v LS. jen jeden a to Lokal světě m. svatě od svat, jako z Dat. svatu, z Akkus. svaté a ze složeného svatocudná tamže. Přicházejících neomylně vysvítá a nikoli od udaného v knize „Die ält. Denkmäler der böhm. Sprache“ (str. 59) Nominativu sviet čili svět; v MV. dva: světice od svatý a desietník; v RK. křestěné, Tatert; v ŽG. semene vedlo zemani; v Pass. říměne, křestěne, měšťěne (Die ält. Denkm. S. 165); více se jich čte v rukopisu „o sedmi vstupních“ ze XIV století, jako světí m. svatí; utětě m. ufatě (dual) od ufat, vyněti m. vyňati od vyňat, zavzěli m. zavzali, smieli m. smiali sě. Z nčes. příkladův tohoto německému na vlas podobného přehlasování vytkneme jen *α*) některé tvary slov od svatý pošlých: světice, nejsvětější, posvětiti a podobné; *β*) jména na -*ěnín* vedle -*an* m. stslov. -janinъ, jako dvořenín, měštěnín, římění atd. m. dvořanín, měšťanín, římanín a vedle dvořan, měšťan, říman; *γ*) číselná: devíti, desíti, devítník, desítník atd. m. běžných podnes v slovenčině a za základné považovánu býti mohoucích tvarův: deviati, desiati, deviatnik, desiatnik, a nichž české s *i* právě tak povstaly, jako *více* z vyskýtajícího se ještě v Kv. viace, slov. viacej; přítel z priateľ, víti z viati, chvíti z chviati, hříti z hriati, přiti z priati a více podobných, nejprvé totiž to přehlasováním *ia* v *ie*: devieti, devietník atd. potom stahe-

tím *ie* v *i*: devíti, devítník; δ) neurčitý spůsob sloves I. třídy na *n* a *m*: píti, míti, čiti, títi, žíti, jíti, žditi od pnu, mnu, čnu, tnu, žnu, jmu, ždmu a statná prostředkem trpného příčestí min. času: piat, miat, počat, ťat, jat atd. týchže sloves tvořená: počětí, zajetí, stětí, vzetí atd. v nichž, jakož i ve všech podotčených a podobných, širší samohlásky předcházející silaby očividomě jen z příčiny následujícího *i*, *ě* a stslovanského, v měkkých souhláskách bytně obsaženého ь přecházejí v užší; v počat, ťat, jat, počal, ťal, jal, pátý, devátý, desátý a podobných naproti proto zůstávají bez proměny, že za následující souhláskou tvrdé samohlásky stojí, jako v pátý, anebo někdy stávaly, jako v počat, počal m. stslov. počętъ, počęlъ atd. Obdobným spůsobem povstaly polské tvary slov: lesie, obiedzie, mierze, świecie od las, obiad, miara, świat; imienia vedle imiona, pieczenie vedle pieczony a mnoho jiných, o nichž viz Miklosichovu porovnávající mluvnici (I. 459—461).

2) Přehlasování toto vztahuje se přirozeně i na *io*, *ia*, *iu*, z nichž prvé již v předhistorické době jazyka slovanského přešlo v *ie*, čím se sv. Cyrillovi možným stalo spojky ю čili *io*, *jo* m. *iu*, *ju* v abecedě své upotřebiti (Bopp, vergl. Gramm. S. 340. n; Die ält. Denkm. S. 65); *ia* a *iu* v češtině nejprvé přešlo v *ie*: prieteľ, božii atd. z priateľ, božiu, posléze stáhnutím *ie* v *i* v nynější přítel, boží.

3) Rozsah přehlasování tohoto je tím menší, čím dále nazpět v času do minulosti a v prostoru od západu na východ postupujeme (Schleicher, Formenl. d. kirchenslaw. Sprache. S. 89), tak že slovenčina původní širší samohlásky *a*, *o*, *u*, *ú* a dvojhlásky *ia*, *iu* i po měkkých souhláskách skoro všudy věrně zachovala, čeština naproti v tvoření a skloňování úplně, v kořenech a pnech slov pak z většiny v *e*, *i* a *í* přehlásila; čím se nejen od slovenčiny než i od jiných nářečí slovanských znamenitě odchýlila.

4) Přehlasováním se význam slova, čili potah zvuku k věci jím označené, naskrze nemění, ale pouze zvuk pro ucho jiný, měkčejší nebo tvrdší, prázdnější nebo plnější výraz dostává, a tudy potah jeho ke sluchu a vnitřnímu citu se jinačí (Čas. česk. Mus. 1846. IV. 412).

§. 21. Od přehlasování podstatně rozdílné jesti *stupňování* čili proměna lehčejších samohlásek v závažnější, která se v slovančině k cíli tvoření slov bez patrného vlivu jiných samohlásek trojnásobným spůsobem děje: a) dloužením krátkých samohlásek,

b) pouhým zaměňováním lehčejších samohlásek *i*, *e*, *ě*, *y* závažnějšími *a*, *o*, *u* a c) sesilňováním jejich jinými samohláskami.

A) Prvým a druhým spůsobem se stupňuje: *i* 1) v *í*, na př. dvíhati, vídati od dvih, vid v dvihnouti, viděti; 2) v *o*: stčes vnočiti (impingere) od vniknúti; *e* 1) v *o*: nositi, točiti od nes, tek; 2) v *ie* čili dlouhé *ě*, místo něhož i v staročeských i v cyrillských památkách (Miklosich, vergl. Gramm. I. 135) často se vyskýtá *í*, v nynější češtině pak pravidelně *í*, nepravidelně *é*, na př. plietati, lietati, nčes. plítati, lítati anebo plétati, létati od plet, let a v LS. narícati m. nariecati, slov. nariekať, novočes. naříkati od rek; *ě* v *ą*: saditi, laziti od sěd, lěz; slovenské *ä* v *ia* a odpovídající mu české *ě* v *á*, na př. viazať a väzeť, piaty a päť, čes. vázati a vězeti, pátý a pět; *a* a *o* v *á*: sázeti, váleti a saditi, valiti; kárati, házeti a kořiti, hoditi; *u* v *ú* (*ou*): pouštěti a pustiti; *y* 1) v *ý* (*ej*): slýchati a slyšeti; 2) v *u*: tuk od ty v týti (pinguescere); ъ a ь 1) v *o*: opona, zvon od pьn, zvьn v pьnu, zvьníti; 2) v *í*: čítati, stínati od čьt, tьn v čьtu, tьnu; 3) v *ý*: sýpati (sopire, einschläfern) od sъpáti; 4) v *u*: buditi a bъdíti.

B) Třetí sanskritskému *guna* a *vrddhi* podobný spůsob stupňování vztahuje se předně k samohláskám *i*, *u*, *y*, potom k *l*, *r* a záleží původně v sesilňování jejich předrážkou *a*. Z povstalých tím dvojhlásek *ai*, *au*, *ay* prvá již v předhistorické, jak se zdá, době, před souhláskami přesmyknutím přešla v *ia*, přehlasováním v *ie*, naposledy ale splynula v slovančině v *ě* (srov. §. 55.) asi tak, jako v sanskritě v *ê* (Bopp, l. c. p. 25); před samohláskami pak proměnou *i* v polohlásku *j*, k odstranění hiatu potřebnou a súžením *a* v *o* přešla do *oj*, které čeština v jednoslabičných častěji dlouží v *ůj*; *au* a *ay* ale v prvé případnosti proměnily se v *av* a *ov*, v druhé pak přesmyknutím do *va* a *vo*. Podle toho se tedy spomenuté hlásky následovně stupňují: *i* 1) v *ě*: věděti a věsiti (m. vaiděti, vaisiti; přesmyknutím viaděti, viasiti; přehlasováním vieděti, viesiti) od viděti, viseti; 2) v *oj*, *ůj*: pojiti, boj, lůj, hnůj m. po-i-iti, bo-i-ь, lo-i-ь, hno-i-ь od pi, bi, li, hni v píti, bíti, líti, hníti; *u* 1) v *ov*: slovo, kov m. slo-u-o, ko-u-ъ od slu, ku v slouti, kouti; 2) v *av*, přesmyknutím *va*: plaviti, vypraviti (expedire) m. pla-u-iti, vypra-u-iti od plu v plouti a skr. pru = ire (Časop. česk. Mus. 1845. V. 584); rváti, místo něhož v litvančině nepřesmyknuté ráuti nebo ravěti (inutiles her-

bas evellere, něm. reuten. Pott, Commentatio p. 32) přichází, od kořene *ru*, zachovaného v nynějším runo (vellus) a staročes. ruju (Výbor. str. 1257); *y* 1) v *av*, přesmyknutím *va*: baviti m. ba-y-iti od by v býti, kvas m. ka-y-s, proměnou *y* čili co nejkratšího *u* do *v* kavs od kys v kysnouti; 2) v *ov*: krov, rov m. kro-y-ъ, ro-y-ъ od kry-krýti, ry-rýti; 3) zřídka ve *vo* nebo *ve*, na př. slov. tvoj, štvoro, čes. tvůj, čtvero od tý, čtyry.

Obdobně se stupňují *l* a *r*: 1) v *al*, *la*, *ar*, *ra*: valiti, plaziti, vařiti, smraditi od vl, plz, vr, smrd ve vlna, plznouti, vříti, smrděti; 2) v *ol*, *or*, *ro*: stol (stůl), výbor, hrom od stl-áti, br-áti, hřm-ěti; 3) v *el*, *er*, *ře*: po-stel, beru, vřeteno od stl-áti, br-áti, vrt-ěti; 4) v *ěl*, *ěr*, *ře* m. *rě*: měliti, výběr, křesati od ml-íti, br-áti, stslov. krъs ve vъs-krъs-nąti (excitari).

Konečně spůsobem prvým a druhým *oj*, *av* a *ov* stupňují se ještě v *áj*, *áv*: napájeti z napojiti, sláviti od sloviti, vypravěti od vypraviti; *al*, *la*, *ar*, *ra*, *ol*, *or* v *ál*, *lá*, *ár*, *rá*: váleti od valiti, vy-tláčeti od tlačiti, s-várati od variti, slov. smrádzať od smraditi, kálati od koli, párati od stslov. porią (scindo); *el*, *er*, *ře* v *iel*, *ier*, *rie* aneb *íl*, *ír*, *ří*: postielati, sbierati, povrieslo aneb postílati, s-bírati, po-vříslo od stel-i, be-ru, stslov. po-vrъsą (ligo).

K oblehčení přehledu všech podotčených účinkův stupňování postavíme je úhrnkem před oči:

i se stupňuje v í, o, ě, oj (ůj), áj,
e v o, ie (í, é),
ě v ie (í), a, á,
ä v ia,
a, *o* v á,
u v ú (ou), ov, av, va, áv,
y v ý (ej), u, av, va, ov, vo, ve, áv;
l v al, la, ál, ol (ůl), el, ěl, iel (íl),
r v ar, ra, or, ro, ár, rá, er, ře, ěr, ier (ír), rie (ří),
ъ v ý, u,
ь v i, e.

§. 22. Podle toho, co sme posud o stupňování samohlásek přednesli, za nejzávažnější, a proto stupňování nedopouštějící, považovány býti mají: *á*, *ú* aneb *ou*; za nimi neprostředně stojí *a*, které je zase závažnější všech ostatních; *u* je závažnější od *o*, toto od *ě*, *ä*, *e*, *i*; *ě* je rovnovažné se slov. *ä*, *ie* s *í*; *y* se nám

zdá závažnějším býti než *i* a lehčejším než *u* a *o*. Nejlehčejší samohlásky jsou *l*, *r* a ъ, ь. Případnosti, v kterých se samohlásky stupňovati mají, v nauce o tvoření a ohýbání slov podrobně udati majíce zde jen poznamenáme ještě:

1) Nedokonaná slovesa závažnějšími samohláskami vynikají nad dokonanými: srovnej napájím (slov. napájam) a napojím, rozpínám a rozpьnu, spómínám a spomьnu atd. Závažnějšími samohláskami se tedy delší trvání činnosti nebo stavu nedokonanými slovesy vyraženého jakoby symbolicky označuje.

2) Jednoslabičná slova se též zdají náchylnými k závažnějším samohláskám, na př. plot od pletu, rok od reku, boj od biji, mor od mru; nicméně však jednoslabičnosť není dostatečnou příčinou stupňování, jako z jednoslabičných přechodníkův minulého času plet, řek atd. neomylně vysvítá.

3) Závaží následujících samohlásek zdá se též na stupňování zvukův působiti, na př. bъdíti a buditi, sъchnouti a sušiti, pojiti a napájeti atd.

4) Častěji se zdá závažnější zvuk původním býti, a v také případnosti o seslabování zvukův musí býti řeč, na př. dъchnouti, dychnouti, dechnouti, dýchati od duch; sъchnouti od such; rьku, rьci čili řku, řci od rek atd. (Miklosich l. c. 146 seq.)

5) Stupňování samohlásek, od p. Šafaříka *přehlasováním smysloplodným* nazvané, jest onen tajemství plný, nepřebraný pramen, z něhož se největší částka sobě příbuzných slov, nade všecko sloves, vyprýštila. V něm spočívá klíč k tajemství plnému tvoření kmenův a slov v jazyku slovanském, tak že s dobrým přesvědčením tvrditi můžeme, že tu dobu, když se poštěstí, klíče toho úplně se zmocniti, t. j. základy a zákony tohoto stupňování ve vnitřní jejich nutnosti čili ve spojitosti jejich s formou jak myšlení tak i mluvení názorně před oči postaviti, hlavní brána k poznání vnitřního ústrojí a skladu slovanského jazyka se odevře. Neboť žeby tento tak hluboko do podstaty jazyka našeho sáhající úkaz žádnými stálými a rozumu dostižitelnými pravidly se neřídil, tohoť podle toho, což posavád o tvoření jazyka našeho jednak z přezvědu víme, jednak z domyslu tušíme, připustiti nemůžeme, ačkoli nás tajno není, že povaha živlu tak tekutého, plynného, jako jsou samohlásky vedle souhlásek (co svobodný, nekonečně pohybný duch vedle vázaného, zdlouhavě se měnícího těla) konečnému a svrchovanému vniknutí do souvislosti a pravidelnosti

všech jeho proměn nepochybně ještě dlouho, jestli ne navždy, překážeti bude. (Čas. čes. Mus. 1846. IV. 413 a 414).

6) Slovanské stupňování samohlásek je mnohem obmezenější než, co do podstaty, podobný jemu německý *Ablaut*, kterýž nejen tvořením než i celým časováním zavládl tak, že se právem duší jeho nazvati může (Grimm, Deut. Gram. 3. Ausg. I. 36, 37).

§. 23. Proměny souhlásek jsou dvojnásobné: a) jen ve vyslovení a b) jak ve vyslovení tak i na písmě patrné. Prvá z nich, neúplným připodobením (assimilatio quantitiva) nazvanou býti mohoucí, zakládá se na následujícím v ústrojí každého jazyka vůbec spočívajícím zákoně: *před temnými souhláskami a na konci slov mohou jen temné, před jasnými jen jasné státi.* Podle toho

1) jasné: v, b, d, ď, z, ž, dz, dž, g, h,
před temnými: f, p, t, ť, s, š, c, č, k, ch
přecházejí v odpovídající sobě temné: *v* do *f*, *b* do *p*, *d* do *t* atd. na př. včera, obchod, obsah, sladký, pod kostelem, lehký, mladší, nízký, choďte atd. vyslovují se jako: fčera, opchod, opsach, slatký, pot kostelem, lechký, mlatší, níský, choťte;

2) temné před jasnými naopak v odpovídající jasné, na př. modlitba, prosba, kdo, kde atd. znějí jako modlidba, prozba, gdo, gde. Krom toho pák *k* a *s*, co předložky, nejen před jasnými než i před plynnými a před samohláskami mění se, zvláště v slovenčině, na *g* a *z*, na př. k lidu, k městu, k otci, s láskou, s masem, s nádobou, s Uhry atd. čti: g lidu, g městu, g otci, z láskou atd. Jedinou výnimkou od pravidla toho jesti *n* osobných zájmen, před nímž *k* a *s* zůstávají bez proměny, na př. k nám, k němu, s námi, s ním.

3) Na konci slov jasné se ponášejí na temné, na př. krev, dub, Bůh, sníh, nůž, vůz atd. znějí skoro jako kref, dup, Bůch, sních, nůš, vůs. Ve střední slovenčině krom toho na konci slov a před jinými souhláskami stávající *v* zní jako *u*; čím se v ní počet dvojhlásek značně rozmnožuje a trojhláskám příčina zavdává, na př. kauka, leu, sliuka, slou, dieuka atd. místo kavka, lev, slov, dievka (§. 13).

Zákonem tímto se latinčina a řečtina i ve psaní řídí, na př. scribo, scri*ps*i, scri*pt*um m. scri*bs*i scri*bt*um; lego, le*ct*um m. le*gt*um; τρίβω, τέτριπται m. τέτριβται; λέγω, λέλεκται m. λέλεγται; čeština mu naproti jen v některých slovích, jako tchoř, dbáti atd. m. dchoř, tbáti, místa dopřála, která slova se v ní považovati

mají za výnimky od jazykozpytného spůsobu psaní, jehož se, pro odstranění sebevolnosti a zmatkův v pravopise na vyslovení založeném, jaký je ku př. srbský Vukem Stefanovićem Karadžićem spořádaný, panujících, ostatně svědomitě drží.

§. 24. Proměny souhlásek jak ve vyslovení tak i na písmě patrné hluběji sáhají do ústrojí jazyka našeho a zakládají se téměř všecky na povaze slovančiny vůbec zdvojování souhlásek nedopouštějící. Ona zajisté jiným jazykům tak oblíbeného úplného připodobování prvé souhlásky ke druhé (na př. lat. offerre, annuere z obferre, adnuere; vlaský fatto, dittongo z factus, diphthongus; řec. συμμετρία, τέτριμμαι ze συνμετρία, τέτριβμαι atd.), hlavního to pramene, z něhož zdvojené souhlásky vyplývají, nikde netrpí. Od tohoto v podstatě slovančiny založeného zákona čeština se jen ve dvou případnostech, a však i tu jen zdajně, odchyluje a sice: a) v složení slov s předložkami tou souhláskou se končícími, kterou se druhá částka složeného slova počíná, na př. pod-daný, od-dati, bez-zákonný atd. V této případnosti vlastně původní, předložku zavírající a v jiných složených, jako ode-hnati, obe-hrati atd. ještě podnes patrná samohláska vypadla a zdvojeným souhláskám jen v písmě příčinu zavdala; vyslovení se zajisté i zde i v následujícím pádu hlavním pravidlem řídí, tak že v něm zdvojených souhlásek málo nebo nic neslyšeti. V složení dvou jmén naopak původní samohláska, pod stslovanským ъ a ь, jímžto se každý nyní souhláskami zatevřený peň končil (Schleicher, Formenlehre d. kirchenslav. Spr. S. 143, 144; Miklosich, Vergleich. Gramm. d. slaw. Spr. B. I. S. 73, 74), na konci prvého slova po tvrdých souhláskách co *o*, po měkkých co *e* všudy zjevně vystupuje, na př. čas-o-pis, děj-e-pis atd. b) V tvoření slov pomocí koncovek těmi souhláskami se počínajících, kterými se peň slova končí. Zde původní mezi dvěma takto se stýkajícíma souhláskama stojící samohláska patří ku koncovce. Stávát pak se to nejvíce s *n* a *š*, na př. pan-na, den-ní, vin-ný, zákon-ný, náklon-ný; vyš-ší, tiš-ší, suš-ší atd. a jednou i s *k* v měk-ký.*) Odpadne-li ale za oběma souhláskama stojící samohláska, anebo přistoupí-li k nim jiná souhláska, mezi nimi ukrytá samohláska jakoby ožívá, na př. pan-e-n,

*) Ze se slovo toto dvěma a ne jedním *k*, jako se některým novotářům pozdává, psáti má, patrně vysvítá jak ze spůsobu povstání jeho a z odpovídajícího mu stslov. mękъkъ, tak i z odvozených od něho jiných částek řeči, jako měk-ce, obměk-čiti atd. kdežto druhé *k* v sykavky *c* a *č* přetvořené spatřujeme.

pan-e-n-ský od panna atd. Staroslovančina stýkající se ve dvou těchto pádech stejné souhlásky slabými samohláskami ъ a ь jednu ode druhé oddělujíc zdvojování úplně se zbavuje.

V ostatních případnostech se též samé i v československčině následujícími spůsoby provesti dá: 1) zůstavením obou souhlásek bez proměny, na př. od-nesti, nikoli podle lat. annuo z adnuo on-nesti; 2) vysutím následující souhlásky, ku př. ob-lak m. ob-vlak, ob-ěsiti m. ob-věsiti; 3) rozlišováním (dissimilatio) prvé souhlásky: *tt*, *dt* v *st*, na př. plés-ti, vés-ti m. plet-ti, ved-ti od plet, ved; 4) slitím obou v jednu, čím se buď obě souhlásky v třetí od obou podstatně rozdílnou přetvořují, buď jen prvá z nich obměkčuje. Prvý spůsob *přetvořováním*, druhý *obměkčováním* nazoveme.

§. 25. *Přetvořování* podrobeny jsou hrdelné *h*, *ch*, *k* a slov. *g* jak samotné, tak i ve spojení s jinými souhláskami čili ve spřežkách: *ck*, *sk*, *zh* (slov. *zg*); *ht*, *kt*, *cht*; zubné *d*, *t* a spřežky *zd*, *st*, přecházejíce následujícím pořádkem v sykavky:

		h (g)	***ch***	***k***	***g***
stčes.	v	ź, ž,	ś, š,	ć, č,	
nčes.	v	z, ž,	š,	c, č,	
slov.	v	z, ž,	s, š,	c, č,	dz, dž;
		ck	***sk***	***zh (zg)***	
stčes.	v	ćć, čč,	šć, šč,	źź, ždž,	
pozd.	v	ćť, čť,	śť, šť,	źď, žď,	
nčes.	v	čť,	šť,	žď,	
slov.	v	čť,	šť,	žď,	
řídč.	v	čč,	šč,	ždž;	
		ht	***cht***	***kt***	
st. a nčes.	v	c,	ś,	c,	
slov.	v	cť, c,	s,	cť, c;	
		d	***t***	***zd***	***st***
stčes.	v	z,	c,	ždž,	šč,
nčes.	v	z,	c,	žď,	šť,
slov.	v	dz,	c,	žď,	šť.

Obměkčování podlébají v staročeštině *v*, *b*, *p*, *m*, *l*, *n*, *c*, *s*, *z* a v jistých případnostech i *d*, *t* a spřežka *sl*, přecházejíce ve *ó*, *b́*, *ṕ*, *ḿ*, *ĺ*, *ń*, *ć*, *ś*, *ź*, *ď*, *ť*, *šť*; nynější prskavé *ř* se teprva ve spisech XIII století v podobě *rs* a *rz* zjevuje; ale podle toho, co jsme k §. 13. pod * poznamenali, není víře nepo-

dobno, že se v Čechách o sto neb i více let dříve vyslovovalo, nežli ho v písmě znamenáno. (Hist. lit. české str. 23; Die ält. Denkm. S. 67; Výbor str. 7.)

Novočeština rozdíl mezi tvrdými a měkkými *v*, *b*, *p*, *m* a *l* (i samotným i spřeženým s *s*), v celém skloňování jejím podnes ještě na jevo vystupující zanedbává; místo řidších, z hrdelnic duchu slovančiny přiměřeně povstalých sykavek *ć*, *ź* pak pravidelně užívá *c*, *z*, nepravidelně a řidčeji *č*, *ž*; místo *ś* konečně pravidelně *š*, řidčeji *s*. Na konci XIII století zajisté začalo *ch*, pro velikou příbuznosť hlásek *ś* a *š*, přecházeti před *i* a před *ě* v *š* m. *ś*, na př. Čech — Češi m. Česi, pýcha — pýše m. pýsě atd. (Výbor. str. 14.)

V slovenčině naproti rozdíl mezi měkkým a tvrdým *l* a *sl* podnes trvá; prskavého *ř* není; rozdíl mezi měkkými a tvrdými retnými zanikl; *dz* se obměkčuje v *dž*: hádzať — hádžem; konečně *ch* se přetvořuje v Nom. množném statných před *i* v *s* m. česk. *š*; Čech — Česi m. Češi. Řidší sykavky *ć*, *ś*, *ź* jen u Slovákův řeči na polštinu se ponášející mluvících i to nedůsledně užívané slyšeti. (Národopis slov. str. 99.)

Patrnoť z toho, že v novočeštině a slovenčině *s*, *z*, *v*, *b*, *p*, *m*, v tamté pak i *l* za *obojetné*, t. j. tvrdé a měkké, považovati třeba: za tvrdé, jestli jsou prvotní nebo původní; za měkké, jestli stčeským *ś*, *ź*, *v́*, *b́*, *ṕ*, *ḿ*, *ĺ* stojí oproti anebo, což totožné jest, kde působením polohlásky *j* a měkkých samohlásek, o němž v násled. §. promluvíme, z jiných povstaly. Sykavka *c* naproti tomu jen v cizích slovích za tvrdou, v domácích ale i se slovenským *dz* všudy za měkkou platí.

§. 26. Přetvořování hrdelnic a zubnic v sykavky podle p. Schleichera, jemuž ono *zetacismem* sluje, nejen v indoeuropejských než i v semitických a jiných jazycích více nebo méně na jevo vystupující (Zur vergleichenden Sprachengesch. Bonn 1848. S. 33—143), potom obměkčování souhlásek a přehlasování samohlásek (§. 20) nejpřirozeněji vysvětlovati se může vlivem polohlásky *j* na přilehlé souhlásky a samohlásky. V jazyku slovanském zvláště žádný jiný zvuk na povahu hlásek a proměnu jich tak silně a rozsáhle, a sice zjevně i ukrytě, nepůsobí, jako *j* a střídnice jeho samohláska *i*, tak že větší částka nauky o hláskách a jejich proměnách okolo nich, co své věčné osi, se točí. Hlavní účinek této obojetnice, t. j. polohlásky i samohlásky, jest sdělo-

vání své povahy hláskám neprostředně přilehlým, někdy i prostředně styčným, následovně změkčování a ztenčování. Toû cestou povstaly u nás měkké: *ó*, *b́*, *ṕ*, *ḿ*, *ň*, *l*, *ř*, *ď*, *ť*, *č*, *š*, *ž* z *vj*, *bj*, *pj* atd.; tou cestou vyvinuly se z hrdelných *h* (*g*), *ch*, *k* sykavky, na prvém stupni hustší *ž*, *š*, *č*, na druhém řidší *ź*, *ś*, *ć*, naposledy ztvrdnutím těchto *z*, *s*, *c*, a sice jak v skloňování a tvoření slov, tak podle §. 91. i v kořenech a pnech; tak se proměnily i zubné *d*, *t* v *z*, *c*; tou cestou se přehlásily starší původní *a*, *o* v *e*, *u* v *i*, na př. jasen jesen, jutro jitro atd. Zkrátka neuchýlíme se daleko od pravdy, přijmeme-li za pravidlo, že všudy, kdekoli v jazyku slovanském hlásky spomenuté proměny podstupují, děje se to buď zjevným anebo tajným působením polohlásky *j* a samohlásky *i*: zjevným, kde sledy jejich buď v písmě buď ve vyslovení nacházíme; tajným, kde je k vysvětlení proměny co podmínky neuchylně přimysliti musíme (Časopis česk. Mus. 1847. I. 67 a 68). Z příčiny v §. 16. podotčené ostatní měkké samohlásky *ě*, *e*, slov. *ä* a stslov. *ę*, ь na přilehlé souhlásky obdobně působí, na př. *e*: teku — tečeš, duch — Vok. duše, mohu — můžeš atd. s tím toliko rozdílem, že se tyto vedle přetvořených měkkých souhlásek netratí, jako *j* a *i*, kteréž často z písma docela mizí a v přetvořených souhláskách jen bytně (virtualiter) obsaženy zůstávají.

§. 27. Proměny souhláskám a samohláskám společné jsou následující:

1) Přestrojování (Organvertauschung), pod nímž rozumíme: a) z neznámých posud příčin, takořka libovolně a zřídka se stávající přechod souhlásek z jednoho stroje jazykového do druhého, na př. hrdelnic do retnic a naopak: srovnej slov. prepelica s čes. křepelice; čes. kruchta m. crypta, něm. Gruft; polsk. obfity m. obkvity atd.; zubných do hrdelných, na př. slov. glhý vedle obyčejnějšího dlhý; čes. fuhýk, slov. kuvík atd. b) proměnu samohlásek v souhlásky a naopak, na př. slov. krú vedle užívanějšího krv, stčes. kry, nčes. krev; vlk a srbs. vuk, dal a dao, slov. místně dau atd.

2) Střídání (variatio, Wechsel), pod nímž ohledem na samohlásky zahrnujeme všecky ostatní, k spomenutým v §. 20. nespadající proměny jejich; ohledem ale na souhlásky od zákona v §§. 23 a 24 vyloženého neodvislé zaměňování jedné z nich s druhau téhož jazykového stroje, na př. čes. hláza vedle hlíza,

beran a slov. hlúza, baran; stčes. koviekati, slov. kuvikať; šuhaj a šohaj, lesť a něm. List atd.; čes. hřbet a slov. chrbát, chrbet; truchlý a stslov. dręchlyj, brod, barva a něm. Furt, Farbe atd.

3) Přisouvání, t. j. přidávaní jak samohlásek tak i souhlásek k slovům, které podle místa, na němž se ve slově děje, s trojím rozdílem, v násloví zoveme *předsuvkou* (prosthesis), na př. slov. skôra a kôra, čes. kůra; rmoutiti a stčes. mútiti; v slovostředí *vsuvkou* (epenthesis), na př. čes. středa, blecha, slunce a slov. sreda, blcha, slnce anebo slnko; na konci *zásuvkou* (epithesis), na př. žeť a že, byť a by; podle účinku jeho ale na význam slov jesti dvojnásobné: a) *zvukoplodné* (phonetické), které významu slova neměníc jen za základ slouží buď rozličným nářečím anebo podřečím, na př. čes. středa, dáviti, dlouhý, slov. sreda, dlávit, dlhý; někdy však i bez patrného rozdílu v témže nářečí jedno vedle druhého jest v obyčeji, na př. čes. šklubati, šlupina vedle škubati, šupina; b) *smysloplodné* (dynamické), jímžto se význam slova více nebo méně zjinačuje, na př. těžiti a tržiti, táhati a trhati atd. Ze všech souhlásek jsou plynné podnebné *r* a *l* co vsuvky nejoblíbenější a nejobyčejnější, čehož příčina právě v dotčené plynné, hebké a pružné povaze jejich, jíž samohláskám nejvíce se podobají, hledati se musí. Jich se výhradně užívá při vsouvání smysloplodném. (Časopis čes. Mus. 1846. IV. 412, 416, 430 a násl.) V oboru samohlásek vsouváním toho druhu děje se třetí spůsob stupňování jejich (§. 21. B).

4) Vysouvání čili ujímání a vypouštění jak souhlásek tak i samohlásek původně k podstatě slova náležejících, které v násloví zoveme *sesuvkou* (aphaeresis), na př. čes. z, hra místo stčes. iz, igra; lesk, luza místo blesk, hluza; v slovostředí *výsuvkou* (syncope): čes. lnouti, oslnouti, slov. lipnúť, oslepnúť; na konci *odsuvkou* (apocope): já místo stčes. jáz, hráz, stráň atd. m. hráze, stráně.

5) Přesmykování (metathesis) čili vystupování zvukův z prvotního a přirozeného pořádku, kterýž jim pravidelné tvoření a ohýbání vykázalo. Úkaz tento mnohem hlouběji do jazyka našeho sáhá, nežli se na prvý pohled vidí, tak že často velmi těžko rozhodnouti, kterému z rozličných tvarův původnosť a přednosť přiřknouti sluší, na př. rus. kropiva, čes. kopřiva, pols. pokrzywa; čes. mhla i mlha, slov. mhla, mlha i hmla; slov. povraz, čes. provaz atd. (Časopis l. c. str. 416.) Ze samohlásek nejčastěji se prosmykují stupňované *i*, *u*, *y* (§. 21. B), ze souhlásek podle §. 89. *l* a *r*.

O hláskách zvláště.

O samohláskách.

O samohlásce a.

§. 28. Samohláska *a* se vyslovuje pouhým téměř otevřením úst a vyražením dechu hrdlem tak, jako německé *a* v *Mann* aneb latinské v *annus* atd. Jen dvojhláska *au* zní jako *ou* a z té příčiny se u novějších spisovatelův tak i píše (§. 12. 4.). V násloví českoslovenčina *a* jen v následujících slovích trpí: a, aby, ač, aj (čes. = ecce! slov. = etiam), ach! slov. ak, ako, aký vedle obyčejnějších jak, jako, jaký; ale; aneb — anebo, slov. abo — alebo; an, ani, ano, arci (sane); as neb asi (circiter); aspoň; ať, stčes. ati Ev. azda, až. Jinde se ho v násloví následujícími spůsoby zbavuje: 1) předsutím hlásky *j*, řídčeji *v*, na př. já, stčes. jáz — stslov. azъ, litv. aš, skr. aham, zend. azem; stčes. jablo MV. nyní jablko, javor — něm. Apfel, Ahorn; stčes. jesm, jiem přehlasováním *a* v *e* místo jasm, ja(d)m, stslov. jesmь, jamь m. jadmь, nyní jsem, jím — skr. asmi, admi; slov. jahňa, čes. jehně, stslov. agnьcь vedle obyčejnějšího jagnьcь, lat. agnus; slov. jašo (divý, bláznivý člověk, Wildfang), jašiť sa (blázněti, rappeln), stčes. ješuť, ješutný MV. (inanis, vanus), později přehlášením i *u* v *i*: ješiť, ješitný, ješitnosť atd. — stslov. ašiutъ m. ašutъ (frustra), v pozdějších glagolských památkách ešutъ; slov. jarok — maď. árok; slov. vajce, čes. vejce, srbs. jaje — stslov. ajce vedle užívanějšího jajce, něm. Ei, lat. ovum atd. 2) Přesmykováním hlásek *l* a *r*, řídčeji jiných, o němž jinde obšírněji promluvíme, na př. Labe LS. — lat. Albis, něm. Elbe; laň aneb laně (slov. srna), loď aneb lodí, slov. ladík a loď, lákati (stčes. = cupere, odkuď lakota, lakomý, lačný atd. novoč. = allicere, locken) — stslov. alnij, aldija, alkati (esurire), kteréž *Miklosich* za starší drží od přesmyknutí povstalých lanь, ladija, lakati; srovnati třeba i litv. elnis, eldija, alkti (Vergl. Gr. d. slav. Spr. I. 8); stčes. raky MV. nyní rakev, srbs. a rus. raka — lat. arca; stslov. a slov. rab (servus,

mancipium), stčes. rob v pa-rob RK. odkud robiti, robota atd. rámě, rod — něm. Arbeit, Arm, Art; čes. řada a lat. ordo; stčes. kamy MV. nyní kámen — litv. akmů, akmen, skr. açman; kamna — skr. açmanta (focus, fornax. Časopis čes. Mus. 1847. I. 71. Schleicher, Formenlehre S. 97) atd. 3) Proměnou hlásky *a* v *o*, na př. nerozlučitelná předložka ob-, skr. abhi, řec. ἀμφί; ov-ce, skr. a goth. avi, litv. avis, lat. ovis; oheň, stslov. ognь, skr. agni; oko, litev. akis, skr. akši; on, litv. anas, skr. ana; Ondřej, stčes. Andrej Ev. Andreas; osel, litv. asilas, goth. asilus, lat. asinus; stčes. ot LS. nyní otec, goth. atta, skr. attâ, mad. atya; ostrý, obraz, obrus, litv. aštrus, abrozas, abrusas atd. (Schleicher l. c. p. 39)

V některých, z jiných jazykův s křesťanstvím do slovančiny přešlých slovích náslovné *a* podnes se zachovalo, jako v angel, apoštol, almužna pravdě podobně prostředkem německého Almosen z řec. ἐλεημοσύνη; arci-biskup, archi-episcopus atd. Alžběta z Elisabetha je československčině snesitelnější nežli snad Elžběta s podrženým náslovným *e*.

V středu a na konci slov *a* přichází v baba, balvan, brada, hlava, chalupa a v mnohých jiných.

§. 29. *a* se přehlasuje v *e*. Prvotiny přehlasování tohoto již i v nejstarších památkách jazyka českého nacházíme a sice 1) v LS. vedle nepřehlasovaných: búria, Klenovica, vlastovica, rozenia, zmija, rozvlajaše, narícaje čteme již i: děvčie ruka, slyše, klaniechu, vece atd. místo děvčia, slyša, klaniachu, veca; 2) v Ev. vedle znamenia, nevidia, obrátia, viace, večeria, slyšachom, chodiachu, scházachu atd. již i: iměјech, rějech, činieše, u uglie m. iměјach, rčјach, činiaše, u uglia, zjeveno vedle javno atd. Nedůslednosť a klácení se mezi původním *a* a přehláskou jeho po měkkých souhláskách *e* v obou těchto památkách patrná trvá a rozmáhá se až do XIV století. Tak na př. v lat. listinách do vytčené doby spadajících vedle *Jaroľub, Jarogněv* nacházíme i *Jeroslav*, vedle *Zaviša, Boguša* i *Zavišе, Tvrdiše*; v listinách od 1180 do 1190 jméno *Blag* střídá se s *Bleg*; místo *dubrava* čte se r. 1030 *dubreva* tak jako v stslovančině *trěva* vedle obyčejnějšího *trava* (Miklosich, Vergl. Gramm. d. slaw. Spr. I. 14); v MV. vedle jarobud, jatrvenici také i ješčer, kurie noha, kozie brada, prije (Aphrodite), prieteľ, pripíjeti (libare), meze, -ce: poselnice, vlastovice, pravice atd. místo jaščer, kuria, kozia, prija,

priateľ, pripíjati, meza, -ca: poselnica, vlastovica, pravica; v RK. stojí ještě třikrát *božia mati*, jednou *bieda tužšia*, dále Nominativy: vsia Praha, duša, tuča (lijavec, slov. leja), búřa, náděja, Genitivy: Kublajevica, Vestoňa, hořa, hnutia, meča; oběcati, pustiaše, stojá, visia, vrazia, proti tomu ale v Gen. jednotném už téměř pravidelně *e* m. *a*: ot muže, z srdce, Slavoje, z bojišče, kráľe, ot slunce atd. Akkus. pěvce m. pěvca; byvšie m. byvšia blahosť, věčšie m. věčšia sila, kniežecie m. kniežecia slova; prosie, vidie, priezeň, prieteľ, viece atd. m. prosia, vidia, priazeň, priateľ, viace; hučeti, káceti, krváceti, míjeti, pricházeti, srážeti, vraceti atd. místo hučati, kácati atd. V XIV století jednak přirozeným během věcí nově začatých, jednak přičiněním učených vzdělavatelův jazyka bylo přehlasování *a* v *e* po měkkých souhláskách v tvoření a ohýbání slov téměř úplně, v kořenech a pnech ale mnohem dále provedeno, nežli později, aby se zachovalo, za dobré uznáno; tak na př. tehdáž psáváno: Česlav, čes, nečes, počesí, čestě, jeř, jeřní, ješný, objesniti, želář, želtář, užes, žížela m. Časlav, čas, nečas, počasí, častě, jař, jasný atd. ba, co víc, i po tvrdých: nem, vem, žleb, bez mále atd. m. nám, vám, žlab, bez mála (Výbor. str. 15 a 72. Die ält. Denkm. d. böhm. Spr. S. 164 und 165); z čehož později zase sešlo, tak že v nynější češtině krom zachovaného podnes nevražiti m. navražiti (esse infensum cuipiam) jen asi následující přehlasované kořeně nebo pně jsou v užitku: čekati, čejka, čep, čepice; ječeti, jed, jehně, jeřáb; jeřice, jeřina vedle jařice, jařina, jesen, jeskyně, jesle, jestřáb, ještěr, jeviti, jez, jezditi, jezvec; šerý (pols. šary); žel, žert místo čakať, čajka, čap, čapica, jačať, jahňa, jarab, jaseň, jasle, jastrab, jašter, javiť, jaz, jazvec, žiaľ, žart v slovenčině podnes, a místo *jadą* (jedu), *jazditi* v stslovančině někdy běžných. Stslovanské *jadъ* (venenum) a *jasti* (edere) ostatně i slovenčina přehlásila v *jed*, *jesť*; v *j sle* m. *jad-le* odpovídajícím stslov. *jasli* naproti původní *a* podnes zachovala; vedle žaluď, žaludok slyšeti v ní též i želuď, želudok, jako v ruštině.

Nejdéle se udrželo *a* před *j*. Ještě r. 1579 čteme: hledaj, lajno, najméně, jednostajný, vydaj, ačkoli v XVI století již též často přichází *ej* m. *aj*: dělej, největší, nejprvé r. 1530; uchovejž, dejte, vydejte r. 1579 atd. (Jungmann, Hist. liter. české, str. 160.) V nynější češtině pak jest *ej* m. *aj* v tvoření a ohýbání pravidlem: dej, volej, prodej, výdej atd. m. slov. daj, vo-

laj, predaj, výdaj; v kořenech a pnech slov naproti i jednoho i druhého se užívá: *aj* v kraj, ráj, háj, máj, tajný; *ej* v hejno, lejno, krejčí, krejcar, stejný, vejce m. slov. hajno, lajno, krajčí, grajcar, stajný (v jednostajný), vajce; tak aj nej-, zejtra m. naj-, zajtra m. za jutrą.

Příklady německému podobného přehlasování působením hlásek *i* a *ě* následující silaby viz v §. 20. 1. b..

§. 30. *a* se 1) stupňuje v *á*: chvátati, skládati, okrádati, sázeti, váleti, obáleti m. obváleti, slov. obárať m. obvárať, presmrádzať sa, zabávăť atd. od chvąt, klad, krad, sad, val, var, smrad, bav; 2) vzniká: *α*) stupňováním jiných samohlásek a sice a) samohlásky *e*: žahadlo od žeh (§. 33. 2); b) samohlásky *ě*: saditi od sed m. sěd (§. 57. 2); c) samohlásky *o*: raniti od ron (§. 43); d) samohlásky *u*: vypraviti od pru (§. 48. 3); e) samohlásky *y*: baviti od by (§. 53. 3); f) samohlásek *l* a *r*: valiti, mařiti od vl, mr (§. 62. 5.); *β*) rozvedením slovenského *ä* v *ia*, dlouhého *ý* v *aj* a *ú* v *au* (§. 12. pod 1, 3 a 4). 3) *a* zastupuje stslovanské *ę*: ťal, ťat, stslov. tęłъ, tętъ. (§. 67 a 68.)

§. 31. *a* se střídá: 1) s *e*, na př. beran, berla, pepřika, Mořena, zapomenouti, slov. baran, barla vedle brla, paprika, stčes. Morana RK. MV. zapomanúti Alx. ŽG. ŽV.; stčes. onseh vedle onsah = ten jistý (Výbor. str. 73 a 1240), tehdy vedle tahdy Alx.; bečka nebo bečva, udeřiti vedle stslov. bačva (dolium), udariti; slov. pohreb, pahręba, cmęr (podmásli), deska vedlé pohrab, pohraba, cmar, daska atd.

2) s *ě* (srov. §. 55.): stčes. hořal, hýřal (spínal se) Alx. leťal aneb lecal RK. viďal Alx. vedle hořěl, hýrěl, letěl, viděl; visal ZL. m. visěl; novočes. osiřalý, žeřavý vedle osiřelý, žeřevý; *da* vedle *dě* v stčes. *kda*, nyní *kdy* a v *pozdě* m. *posdě*; stčes. odolěti RK. šal Alx. a nčes. odolati (vincere), šel; slov. píšťeľ čili píšťěľ, česky píšťala. Střídání toto je po *č*, *š*, *ž* u sloves III třídy v staročeštině a slovenčině tak jako v staroslovančině nutné, na př. mlčati, slyšati, držati atd. vedle viděti, hleděti atd. a nynějších mlčeti, slyšeti, držeti;

3) s *ia*. Střídání toto je v staročeštině a slovenčině po *c*, *č*, *š*, *ž*, *ľ*, *ň*, *z* (slov. *dz*) též nutné jak u *ě*, na př. svieca, tuča, duša, věža (slov. váža), chvíľa, vóňa, męza (slov. vôňa, medza) atd. stojí m. sviecia, tučia, dušia atd. Po *r* z příčin v §. 6. vyložených v stčeštině těžko určiti, co je správnější a duchu jejímu

přiměřenější: *a* čili *ia*, na př. búřa; zořa čili búria, zoria, podle zemia, krmia; v slovenčině i po *r* i po *m* stává *a* m. *ia*: zora, žiara, krma, v Gen. zory, žiary, krmý vedle pravidelného ale řidšího zore, žiare, krme; v novočeštině naproti ve všech těchto pádech už několika století přehlasováním povstalé *e*, *ě* se vyskýtá: svíce, duše, věže, chvíle, vůně, meze, bouře, zoře, záře, země, krmě. Že se v násloví místo *a* pravidelně *ja* a přehlásky jeho *je* užívá, v §. 28. 1. smo dokázali;

4) s *i*: žihadlo vedle žahadlo, vyskýtajícího se již v MV. od žeh; stčes. vojin RK. vedle vojan Pulk. (voják), asi vedle asa (saltem) ŽJK. Št. skončal Pass. m. skončil, slov. požičať a stčes. požičiti KPR. nčes. půjčiti;

4) s *o* a sice a) v nerozlučitelných předložkách *pa* a *pra* vedle *po* a *pro*, na př. stčes. pahuba RK. rus. paguba (záhuba) vedle pohubiti; pachrb RK. m. pahrb (collis); paměta MV. rusky pomĕta (znak, nota; srov. *měta*, *mětelnik* v §. 2.), pavlač, paluk, parob RK. (otrok), pavlaka (zomentum, paludamentum, tectum), pažiť (drn), pazderie MV. (flocci lini aut canabis); novočes. paběrek (Nachlese; srov. stslov. pabirkъ, racemulus), pablesk, pačesy, paděra, padělati (nachmachen), padol vedle podolí, padrť, pahor a pahorek, pahrb a pahrbek, pahrobek vedle pohrobek (posthumus), pachuť vedle pochuť, pajeď, pakostnice (Gicht), palouh aneb palouk, palist, paměť, pařez, paroj, paroh, paseka, patěsky, patisk, patoky, pavlač, pazdeří, pažerák; slov. pačesy a pačiesky, pajediť (hněvati, srov. jedovať sa, zlobiti se, a v ŽV. přicházející jadanie, furor. Rozbor I. 120), pahreba nebo pahraba (hromada uhlí žeřavého), pamäť vedle řidšího pomať, panoha (haluz), páper anebo páperie (peří), paprček m. paprstek (pazneht), parobok (mládenec, jinoch), paroj, paroh, paruba (paseka), paskuda (nečistota, nečistá osoba; srov. rus. skuda, chudoba, bída), patoky, pazderie, pažerák, pažravý (hltavý), pažiť a odvedené pažitka (Schnittling). Předložky *pra* nyní se jen k označení věcí počátečních, prvotních a stupňův pokrevnosti užívá, na př. slov. praboh (Urgott. Nár. Zpiev. od J. Kollára I. 13), pračas (Urzeit); prababa (proavia), praděd (proavus), pravnuk (pronepos), pravnučka (proneptis) atd. Jinde je všudy *pro*, slov. i *pre* a jen výnimkou *pro* v užitku: prorok, probrati, probuditi, prohnati atd. slov. prorok, prebrať, prebudiť, prehnať; b) v některých složených slovích s nerozlučitelnou předložkou *raz* m. *roz*, ale jen v slovenčině, na př. ráz-

cesty, rázporok, rásol m. razsoľ, rázsocha méně správně rásocha, řázsvit, ráztok anebo ráztoka, rázvora m. českých rozcestí, rozparek, rosol m. rozsol, rozsocha, rozsvit, roztok, rozvora; c) v následujících slovích: čes. bradavice, otrava, strava, otráviti, stráviti, palaš, palata, slov. bradovica, otrova, strova, otroviť, stroviť, paloš, palota a naopak čes. odprovoditi, poskonné konopě (canabis femina), rostu, slov. odprovadiť aneb odprevadiť, paskonné, rastiem; stčes. rob v pa-rob, roditi v ne-roditi Ev. (nedbáti, nestáti o něco) se vyskýtající a stslov. rab, raditi (curae esse) vedle rob, roditi; slov. garázda (petulans) a stslov. gorazdъ (peritus); dále slov. bačkor a bočkor (Bundschuh), badza — bodza (bez), daska — doska i deska, kapún — kopún, lakeť — lokeť, lapta — lopta (míč, Ball); klaptavý — kloptavý (herabhängend), mach — moch (mech, maď. moh), zmak — zmok (zmek), pagáč — pogáč, rab vedle roba, robota atd. rakyta — rokyta, rasca — rosca (kmín), razga, raždina — rozga, roždina (rozha, roždí, palmites), raž — rož (rež), ražeň — rožeň (Sláva bohyně od J. Kollára. V Pešti 1839 str. 87 a 89); *a* s *o* se střídá d) v půjčených slovích, jako ocet — acetum, oltář — altare, Ondřej — Andreas, kostel — castellum, koleda — calendae, komora — camera, komín — caminus, komnata — středolat. caminata, pohan — paganus, slov. palota, než čes. palata, palác — palatium atd. Z uvedených příkladův zdá se vysvítati, že jen bezpřízvučné *a* jiných řečí slovančina v *o* mění: acétum — ocet, altáre — oltár, pagánus — pohan atd. V stčes. *pop* Alx. ČE. (kněz), odkud *popšk*, *a*, *o* (kněžský) Ev. pocházejícím z něm. *Pfaff* se také střídá *a* s *o*, v *papež* Ev. naproti stněm. *pabes* původní *a* bez proměny se zachovalo. Konečně e) v slovích slovančině s jinými příbuznými jazyky společných. Krom příkladův v §. 28. 3. uvedených srovnej: dol, důl — goth. dal, něm. Thal; dom, dům — skr. dama, hosť — goth. gasts, Gast; kotel — goth. katils, moře — lat. mare, litv. mares, goth. marei, moc — Macht, noc — Nacht, litv. naktis, skr. nakta; nos — nasus, Nase, skr. nas: nový — skr. nava, litv. navas; rosa — litv. rassa, skr. rasa; vdova — skr. vidhavâ, vosk — litv. vaškas, Wachs atd. (Srov. Sláva bohyně. str. 80—97). Řídčeji se střídá *a*

5) s *u*, na př. v složených příslovkách s -kud, -sud, -tud vedle -kad, -sad, -tad (stslov. kądu, sądu, tądu; pols. -kąd, -tąd): dokud — dokad, odsud — odsad, odtud — odtad, po-

kud — pokad atd.; slov. chmurný vedle chmúra (nubes); kotúľať, čes. kotáleti; osupiti vedle osápiti se; slov. smuha, pol. smuga a čes. smaha; stčes. zatrutiti, otrutiti (trucidare, srov. pols. trącić, zatrącić a truciciel) ŽV. nyní zatrátiti, všudy vedle všady, slov. všade; místo stslov. a rus. *opaš* (cauda) stojí podle p. Tomka (Čas. čes. Mus. 1853. II. 352) v stčes. listinách *opuš* a *opyš* s významem latin. *cauda urbis* čili jedné části města Prahy atd. Konečně

6) s *y* a sice a) v koncovce dvojného Nom. Akk. a Vokativu mužských tvrdého zakončení: *y* vedle *a* v stčeštině jen po měkkých, v stslovančině naproti jak po tvrdých tak i po měkkých užívaného, na př. oba bratry LS. prsy, parohy, zraky, drápy RK. vedle oba Klenovica LS. a stslov. raba, syna, bratra — kraja, mąža; b) v přechodníku přítomného času sloves I třídy zatvořeného kořene na *a* vedle stslov. na *y*: moha, nesa, peka, vleka — stslov. mogy, nesy, peky, vleky (srov. Die ält. Denkm. d. böhm. Spr. S. 74 und 150); c) v *-dy* vedle *-da* (skr. *dâ*) u složených stčes. kda LS. Ev. RK. vedle kdy LS. a kegdy LS. Ev. (cum, quando), později kehdy, slov. kedy, s odpovídajícím mu tehdy vedle tehda (tunc); kdaž RK. vedle když, nikda vedle nikdy, někda vedle někdy atd. Srovnej i stčes. kyždo Ev. stslov. kъždo (quisque) s nynějším každý, kobyla s caballa, syt s něm. satt a lat. satur; ohyzda m. ohyda, pols. hyd (fastidium) se srb. gad (nausea), rus. gadkij (ošklivý); pod 5. podotčené opyš se stslov. a rus. opaš, stčes. a stslov. Akk. množné *ny*, *vy* s pozdějšími *nás*, *vás* a skr. *nas*, *vas*; koncovku 1. osoby množné přítomn. času v stčeštině někdy a v polštině posud užívanou *-my* se skr. *-mas* atd. (Schleicher, Formenlehre S. 55 u. 56.)

O samohlásce e.

§. 32. *e* se vyslovuje jako něm. a lat. *e* v *Gelenk* a *esse*. V násloví ho československčina ještě méně než *a*, jen v následujících slovích trpí: ej (en), ejhle (ecce), slov. ešte vedle čes. ještě, stčes. ež vedle jež RK. m. ježe Ev. nyní že (quod). Spůsoby k odstranění jeho z násloví užívané jsou: 1) předsutí hlásky *j*: krom ještě a jež vedle ešte a ež srovnej i jež (erinaceus) a jelen s litv. ežis a elnis; 2) sesutí hlásky *e*: že m. stčes. ež a toto

m. ježe, biskup a episcopus; prostředním tvarem se ale i tu zdá býti německé Bischof, jako Almosen mezi almužna a ἐλεημοσύνη; 3) proměnění *e* v *a*: Alžběta m. Elisabetha, arci- vedle německého erz-, na př. arci-biskup, Erzbischof; srovnej také ruské avdotia m. správnějšího ovdotia s řeckým εὐδοκία, uherskoslovinské Ožebeta m. Elisabetha (Miklosisch, Vergl. Gramm. I. 228 a 376); španielské aullar vedle staršího aiular, ayuno, almosna atd. s lat. ejulare, jejunare, ἐλεημοσύνη (Diez, Gramm. d. rom. Spr. I. 152).

Slovostředím jest *e* v bečeti, bečka, bedna, bedro, beseda, bez atd.

§. 33. *e* se stupňuje 1) v *o*: z břed - břísti, hřeb - hřebsti (po- sepelire), leh - lehnouti, nes - nésti, plet - plésti, řek - říci, tek - téci, ved - vésti, vel - veleti (jubere), vez - vézti, žen - hnáti povstávají tvary: broditi, hrob, lože a ložiti v Ev. bez předložky, nositi, plot, rok ŘPZ. Št. (terminus, comitia, annus), tok, voditi, voliti, voziti, honiti. Tak i z klep v kle-nouti (wölben) m. klep-nouti, jako ze s-klep (Gewölb) vysvítá, vzniká zá-klop a za-klopiti; topiti (calefacere, slov. liquefacere) z teplý, topor z tepati, že zebe-zábsti (frigere, stslov. zęb-, t. j. zьnb) znobiti (frigefacere). Slovo most souvisí snad s metmésti (jacere, verrere), rota ŘPZ. (formula jurisjurandi, stslov. jusjurandum) se stslov. retь (contentio), chod a choditi jistě s šed, s nímž srov. maď. sét-álni, ambulare. Mezi slovesnými tvary s *e* a *o* v prostředku stojí jména s *o*: břed, brod, broditi; leh, lože, položiti; nes, slov. noše, čes. nůše, nositi; řek, rok, odročiti (pro-*rog*-are); tek, tok, točiti; ved, úvod, voditi; vel, slov. vôľa, čes. vůle, voliti; vez, slov. vôz, čes. vůz, voziti; žen, hoň, honiti, ačkoliv u některých jen dva jsou v obyčeji: hreb, hrob; met, most; plet, plot; zeb, znobiti; 2) v stčeštině a slovenčině v *ie* vedle *i*, jimž v novočeštině *í* a *é* stojí oproti, řídčeji v *a*, *á* a *ě*: prěgliedati LS. od gled čili hled, riekati RK. vedle naricati LS. od rek, pohriebati, rozliehati, otmietati, miesto, utiekati vedle těkati RK. od hreb, leh, met, tek; vyžiehati RK. vedle žahadlo MV. žízň RK. vedle žiez (Výbor. str. 340), žezi snad m. žiezi MV. žiezň Dal. (sitis) od žeh, žed v žediti se EZ. Št. (desiderare, anhelare) atd.; nčes. hlídati vedle hlédati a hledati, jídati, líhati vedle léhati, lítati vedle létati, vymítati (ejicere) a místo vedle vymětati a město, plítati a plétati, říkati, těkati a utíkati; žíhati, žihadlo vedle žáhati a žahadlo, žížeň m. pravidelného ží-

zeň atd.; slov. lietať, liehať, riekať, vytiekáť vedle utekať, miesto vedle mesto, zažíhať, žížeň vedle žeďza, stslov. žęžda (sitis) atd. od hled, jed, leh, let, met atd.

§. 34. *e* se střídá: 1) s *a*, jakož v §. 31. pod 1. vyloženo;

2) s *ě* a) v složených příslovkách s *dě* m. staročes. *dě*: kde, nikde, všude, zde atd. m. kdě, nikdě Št. vezdě, zdě RK. místo vesdě PVác. sdě a naopak v zájmeně třetí osoby s předsuvným *n* a v trpném příčestí min. času místo prvotního *ie* a nynějšího *ě* v ŽV. a v jiných stčes. památkách stává čisté *e*: nen (eum, t. j. nej), nemu, nem, učinen, zasloněn (Rozbor stčes. liter. I. 122) m. něj, němu, něm, učiněn, zasloněn; b) v slovích pocházejících od kořene *vět*, vyskytajícího se ještě podnes v závět (testamentum), přívětivý, jako obec m. obvěc, vece m. věca (inquit) vedle pravidelných oběť, oběcati RK. slov. obecať (polliceri, vovere), stslov. obeštati i oběštati; srovnej také čes. hnětu, štědrý a slova s *ře* čili *rě* m. *re*, jako břédu, hřebu, řebro vedle novějšího žebro, řekl, řemen, řemeslo, řešeto, řevnosť (aemulatio), moře se stslov. gnetą, štedryj, bredą, grebą, rebro, reklъ, remenь, rešeto, revьnostь, more; c) střídání hlásek *e* a *ě* je v něčštině po sykavkách jak tvrdých tak i měkkých a po *l*, *r*, v slovenčině ale i po retných a po *d*, *n*, *t* nutné, tak že po nich místo obdobného *ě* jen v případnosti v §. 31. 2. udáné *a*, ostatně ale všudy čisté *e* stává: křičeti, slyšeti, mlčeti vedle viděti, letěti; cesta, seno, noze, stole, dvoře m. stčes. a stsl. cěsta, sěno, nožě, stolě, dvorě; čes. věřiti, běžeti, pěší, měsíc, bradě, stěně atd. slov. veriť, bežať, peší, mesiac, brade, stene (srov. §. 9.);

3) s *i*: nalit RK. vedle nalet (z *na* a *let*, náhle); libo - libo Des. Káz. odsutím hlásky *o*: lib - lib Řem. vedle slov. lebo - lebo, čes. proměnou *l* v *n*: nebo - nebo (srov. slov. *lež* a čes. *než*); lipkavý vedle lepkavý, lésť a něm. List, leji (m. lěji) vedle liji, slov. ligotať sa vedle legotať sa (třpytěti se); blisk anebo blisk (srov. i něm. Blitz), odkud blišťať sa, stčes. blstěti sě (Výbor. str. 316) správněji snad blštěti sě, jako v Pass. vedle blesk; stčes. vojivný RK. vedle bojevný, nyní bojovný (Jungmann, Slovník I. 152); cebule MV. vedle cibule, cecati vedle cicati, opec vedle opice MV. olij, slězena MV. vedle nynějších olej, slezina, slov. slzina; sloveso *žehnati* pochází prostředkem německého *segnen* z latinského *signare*, křesťan z christianus, převor z prior atd.

4) s *o*: a) v tvorce *-et* vedle *-ot*: blsket, drnket, jeket,

syket, tluket, rachet RK. hřmet Rozk. skrehet MV. (stslov. skrъžetъ, stridor) m. blyskot, drnkot, jekot atd.; b) v tvorkách -ek a -el vedle slov. -ok a -ol: svědek, orel, slov. svedok, orol; c) v Instr. jednotném mužských a nijakých tvrdého východu: synem, slovem, slov. synom, slovom, stslov. synomь, slovomь vedle starších synъmь, slovъmь; d) v předložkách s e vedle slov. o: ve beze, nade, ode, se atd. slov. vo, bezo, nado, odo, so. Že ve všech těchto pádech e a o stslovanské ъ zastupuje, z §. 64. bude patrno; e) v stčes. Inst. zájmen tobú a sobú (stslov. toboją, soboją) vedle pozdějších tebú, sebú a v staro- a v novočes. Dat. a Lok. tobě, sobě vedle stslov. tebě, sebě, slov. tebe, sebe; f) v stčes. minul. čase na -ech vedle stsl. na ochъ: 1. nesech, 2. 3. nese; dv. 1. nesechova, 2. 3. nesesta; mn. 1. nesechom, 2. neseste, 3. nesechu, stslov. nesochъ, nese; nesochově, nesosta; nesochomъ, nesoste, nesošę. Jeden jediný příklad s o m. pravidelného, stčeštinu od stslovančiny co zvláštní nářečí oddělujícího e vyskýtá se v *rekosta* Ev. m. *rečesta*; g) v stčes. ke, kte, nikte, kame, tamež, jakež, takež, nikake, obake, nadarme, spóseb, spósebiti, tet atd. ŽJK. Št. Pass. vedle a m. ko (t. j. kto bez *t*, quis), kto, nikto, kamo, tamož, jakož, takož, nikako, obako, nadarmo, spósob, spósobiti, tot; sotně EZ. vedle setně Sm. Fl. (sotva), topělý (directus) ŽB. vedle tepělý ŽV. srovnej nynější tepilý a ztepilý (gracilis, procerus) a souvisící s ním *topol*, slov. *topol* (populus). V některých slovích se o a e stejnočasně, ba v témž rukopisu střídá, na př. vtorý (jako v LS.) a vterý (jako v RK.), otsevad (odsud) i otsovad ŽG. nohet i nehet, paznohty ŽK. i pazdnehty ŽV. chochtání i chechtání ŽSO. rachot hroma a rachet kopí RK. v MV. blekotný (loquax, garrulus) a blyskota (fulgur) vedle skrehet; kostel vedle v slovenčině podnes běžného a v ZL. přicházejícího kostol; srovnej napokon i slov. dochnúť, doska, klopnúť, ktorý, loboda, moch, polyn (tak i u Rozkochaného), ropucha (zemská žába), rož, smotana, útorok, zmok atd. s čes. dechnouti, deska, klepnouti, který, lebeda, mech, pelyn, repucha (chelidra), rež, smetana, úterek, zmek a naopak čes. krom, tonouti, pro-, stonati se slov. krem, tenúť, pre-, stenať, stčes. stenati RK. Řídčeji se střídá e.

5) s u: met, G. mtu ČE. z něm. das Muth (míra 30 měřic obsahující), mest z lat. mustum, slov. mušt; skořepa, skořepina vedle slov. škrupa, škrupina, stčes. zerivý RK. vedle pozdějšího zuřivý, zůřivý; častěji

6) s *y*: a) v stčes. 1. osobě množné na *-my* vedle *-me*; nesemy, budemy — neseme, budeme; b) v následujících slovích: stčes. holedbati sě RK. (chlubiti se) a rus. golydba (chudá pýcha), nynie (nyní) vedle nenie St. Skl. opěty (opět) vedle opěte Št. nčes. násep vedle násyp, sekera vedle sekyra (securis); syrovátka, chechotati se (cachinnari, stčes. chechtati i chochtati sě) vedle slov. servátka (serum), chychotať sa; dych vedle dech, hebký vedle hybký, hyn Mast. vedle hen (en, ecce ibi); nezbedný, pol. nezbędny m. ne-z-byd-ný (koho *zbýti* nelze); pryč vedle slov. preč, slych vedle slech, pomyč (tendicula) vedle přicházejícího již v MV. pomeč atd. Střídání hlásek *e* a *y* je v skloňování ve více pádech nutné, tak že koncovce *y* u tvrdého zakončení jmen obyčejné odpovídá u měkkých *e*, na př. Gen. jednotný *ryby* vedle *duše*, Akk. množný *syny* vedle *muže* atd.

§. 35. *e* α) podle §§. 64, 67 a 68 zastupuje staroslovanské ъ, ь a ę; β) vzniká: 1) přehlasováním samohlásky *a* po měkkých samohláskách a před *j*, o němž v §§. 20 a 29 mluveno; 2) přehlasováním samohlásky *o*, o němž v §. 42. bude řeč; 3) stupňováním samohlásek *l* a *r*: meli, beru od ml, br (§. 62. 1); 4) rozpouštěním dlouhého *í*, řídčeji krátkého *i* v *ie* (§. 12. 5), dlouhého *ý* v obecné češtině v *ej* (§. 12. 3), u Slováků někdy i v *ie*: pastier, plusgier atd. m. čes. pastýř, pryskýř.

§. 36. *e* se ze všech samohlásek nejčastěji odsouvá a vysouvá. Prvé se v stčeštině nejobyčejněji děje: 1) u jmen ženských, jako hráze hráz, húšče húšč, chvoje chvoj, meze mez, posteľe posteľ, súše súš, tvrze tvrz, věže věž, žieze žiez (sitis) atd. 2) v komparativu příslovek: dále dál, dráže dráž, drieve driev, snáze snáz, hlúbe hlúb atd.; 3) v prvé osobě množné: budeme budem, vezeme vezem atd.; řídčeji v třetí jednotné: móž Dal. KPR. móž-li Mast. nemóž SPr. m. móže; to-j, kto-j Št, m. to je, kto je; a v přechodníku přítomného času: nesúce, nesúc, chodiece chodiec atd. 4) v zájmeně *če* s předložkami: na-če nač, o-če oč, pro-če proč, za-če zač atd. 5) v pótažném a důrazném *že*: jehož, jemuž, týž, tehdáž, dajž, volajž m. jehože, jemuže, týže, tehdáže, dajže, volajže; 6) v příslovkách: kam, sem, tam, kak (jak), tak, kolik, tolik atd. v nichž původní *o* dříve v *e* změněno: kame, seme, tame atd. (§. 34. 4. g), potom ale docela odvrženo. Novočeština naproti *e* v třetí osobě

pravdě podobně i řeka, slov. rieka; srovnej také stslov. obiděti (injuria afficere) a stčes. poběda (victoria) Alex. ne-poběditi (non vincere) KPR.; lnouti m. lipnouti a lepiti m. lěpiti; tišiti a těšiti od tich, tisknouti a teskniti m. těskniti, teskný m. těskný (angustus, anxius) od tisk; sila, osidla (laqueus), méně správně síla, osídlo, pošlé od skr. kořene *si* (ligare) tak, jako žíla a šídlo (slov. žila, šidlo) od ži, ši v žíti, šíti se stslov. sěť, slov. a stčes. sieť MV. nčes. síť, stněm. said, seid (laqueus), saito (funis, chorda), nněm. Saite a Seil, od téhož kořene stupňováním *i* v *ai*, přehlasovaně *ei* pocházejícími (Schleicher, Formenlehre der kirchensl. Sprache. S. 46); 3) v *o*: vnočiti RK. (vraziti) od v-nik-nouti; 4) v *oj*: z bi-bíti, či-odpočinouti, hni-hníti, li-líti, pi-píti, ři-nouti, vi-nouti, ži-žíti povstávají tvary slov: boj, po-koj a kojiti; slov. hnoj, hnojiti, loj, čes. hnůj, hnojiti, lůj; ná-poj a pojiti, roj a se vsuvným *n*: roniti; zá-voj (velamen), ob-ojek m. obvojek MV. (collare), hojiti. Stčes. boniti Dal. (terrere), odkud poboněk anebo bobonek (strašidlo), povstalo vsutím hlásky *n* pro rozdíl od bojím, báti m. bojati sě z kořene v skr. *bhî* a lot. *bít* (timere) zachovaného (Pott, Commentatio etc. p. 45. Schleicher l. c. p. 73) právě tak, jako roniti od *ri* pro rozdíl od rojiti. Naposledy i stčes. voj RK. (exercitus), odkud voják, vojna, vojovati a více jiných, předpokládá kořen *vi*, vyskýtající se snad v maď. ví-ni nebo vívni (pugnare), anebo v bulh. vivati (vítěziti) a nad-viti (přemoci. Čas. 1852. II. 175).

§. 39. *i* se střídá: 1) podle §. 31. 4. s *a*; 2) podle §. 34. 3. s *e*; 3) s *ě* a sice a) nutně v skloňování jmen měkkého a tvrdého zakončení ve více pádech, tak že koncovce *i* u měkkých odpovídá *ě* u tvrdých, na př. v jednot. Lokale *meči* vedle *dubě*, *poli* vedle *slově*, v Dat. a Lok. *duši* vedle *rybě* atd. b) v skloňování mužských a ženských jmen měkkými souhláskami zakončených, kdež se místo staršího, v Gen. sanskritskému *ê* odpovídajícího *ě* (Schleicher l. c. p. 235) v rukopisech častěji *ie* nepravidelně píše, na př. kmetě KPR. Pass. ŽV. komoně Alx. loktě ŽV. plzně LS. korábě Pass. nejhoušťěji ale u místných jmen: Strěhomě Dal. Kúrímě SPr. Jerusalemě, Bethlemě Pass. Pr. atd. vedle kmeti, korábi Pass. hosti JMl. PDuch. ZSO. púti RK. rozkoši, bázni ŽK. atd. c) v rozkaz. spůsobu, jehož množný a dvojný počet z ohledu samohlásky *i* a *ě* někdy přítomným časem ukazovacího spůsobu se řídil, tak že u sloves v přítom. čase spojnu *í* majících *i*,

ɔpatřených spojnou *e* naproti *ě* bylo v obyčeji, teda tvor-imy, ɔ atd. vedle bud-ěmy, -ěte atd. Ale již v stčeštině u sloves ého druhu velmi včasně se počalo *i* s *ě* střídati. Tak už ;v. čteme *choděte* vedle pravidelného věrite, v Pass. velběte ıgnificate) m. velebite; ctěme, modlěme sě, vyjadrěme, bláz- ıe atd. v jiných stčes. památkách (Die ält. Denkm. S. 150) nynější spisovné řeči u sloves v jed. počtu *i* z euphonických :in podrževších, jako cti — ctěme, msti — mstěme, spi — me atd. V slovenčině naproti i u sloves v přít. čase spojnu *e* ících místo pravidelného *ě* nepravidelné *i* zaujalo: padni — nime, kradni — kradnime m. padněme, kradněme atd.; d) lovích: dobrodiní vedle správnějšího dobrodění, květu vedle '. kvitnem; liji, siji vedle leji, seji m. lěji, sěji; stčes. sčja sieti sě RK. (splendere) vedle stslov. sijati (idem), v mnozi . m. v množě, úsvit MV. vedle úsvět RK. velmi vedle stčes. ně Št. Alx. srovnej slov. toľme m. toľmě (tolik) vyskýtající se ár. zpievankách (I. 100), jistě vedle věstě Alx. povstalého něnou hlásky *j* na *v*, stčes. navistiti Sm. Fl. vedle stslov. na- iti (navštíviti), cihla vedle slov. tehla, t. j. těhla z lat. tegula, i vedle přicházejícího v ŽK. a jiných stčes. památkách mátě; 4) s *ie*, v případech v §. 13. udaných *je*: a) v skloňování ŋ pod 3. b. spomenutých, v němžto se *ie* nepravidelně píše o prvotního *ě* a *i*, na př. v Dat. smrtie ZL. m. smrti; b) nutně om. množném mužských měkkého a tvrdého východu, na př. , kati vedle hostie, kmetie; c) v jedn. a množ. Nominativu žného zájmena: jenž, jež, ježto m. i-že; d) v minul. pře- lníku slovesa *jmu* m. *imu*: ujem Žj. pojem, prijem Pass. snem m. vyskýtajícího se v ŽJK. sniem (nyní ujav, pojav, přijav,). Rozpouštění toto hlásky *i* v *ie* v posledních dvou případ- ech nic vlastně není jiného, než navrácení se k původnímu, nskritě a v potažných příslovkách: ja-ko, ja-m, ja-dy, s dů- ým *ž*: jamž St. Skl. (quo), ja-dyž Alx. (qua) atd. zachova- u kořeni náměstkovému *ja* a slovesnému *jam*, z nichž *i* v *iže* ıu, nyní *jmu* spůsobem od p. Schleichera (Formenlehre. S. 44, ff) vyloženým povstalo. Slovesný kořen *jam* se ostatně i ;rbském přechodníku *pri-jam-ši*, přicházejícím v chorvátské ice podle J. Kukuljeviće Sakcinského do XII století spadající iv za pověstnicu jugoslovansku. I. 33) udržel. Podle toho *který* Ev. St. Skl. (quidam), stslov. *jeterъ*, skr. *jatara* (uter)

souvisí s kořenem *i* a *istý*, *jistý* s kořenem pomocného slovesa *jes*, skr. *as* atd.; naposledy e) téměř na všech všudy místech bez ladu a skladu, často velmi nepřístojně, dílem jistě jen nemotornosti a jakousi zvláštní chutí písařův, na př. jáz vizie m. vizi (vidím), pietie m. pitie ŽV. vyniede m. vynide EZ. prosieti m. prositi Pass. atd.;

5) zřídka s *o* v tvorce *-ivý* vedle *-ový*: bláznivý — bláznový, opravdivý — opravdový, vojivný RK. vedle nynějšího bojovný m. vojovný a v *pitvora* (monstrum) m. a vedle *potvora*;

6) s *y*: kříž a rus. kryž (cr*u*x); křídlo, slov. krídlo, krílo m. krydlo od *kry* v krý-ti; řičeti a ryčeti, řihnouti a říhati vedle stslov. rygnąti (eructari), stčes. pítati sě RK. slov. pítať sa, novočes. ptáti se (interrogare) vedle stslov. pytati, tisíc a stslov. tysąšta, pol. tysiąc, rus. tysiača; a naopak trýzniti souvisí snad se stslov. trizna (certamen); blysk stojí m. správnějšího slov. a stslov. blisk, přič m. pryč, slov. preč; tovařiš m. tovaryš atd.

§. 40. *i* vzniká přehlasováním samohlásky *u* a naopak zaniká 1) zpátečným přehlasováním *i* v *u*, o němž, jakož i o prvém, v §. 47. bude řeč; 2) spůsoby v §. 37. vyloženými; 3) vysouváním užívaným a) v množném a dvojném počtu rozkaz. spůsobu velmi včasně, na př. voľte, suďte vedle rozřěšite (decernite) a ustavite LS. (statuite); buřmy, nerodťe (nechtějte), vzmužte sě, netužte, nezjařte sě RK.; vzvyšmy, okušte vedle vidite ŽV. pusťvě Mast. pomračta ŽKap. atd. vedle věrite, dověrite Ev. a hoňme, hoňte; choďme, choďte; nosme, noste atd. v nynější spisovné řeči; b) v neurčitém a v časích od něho odvislých sloves: lzáti, psáti, ptáti, lpnouti vedle obyčejnějšího lnouti i to jen v češtině, slovenčina zajisté *i* v dotčených slovesích podnes zachovala: lízať, pítať, písať, lipnúť; c) před *j*, na př. v stčes. a slov. boží, božia, božie (podle §. 15. 1) m. božíi, božija, božije. Na ten spůsob staří Čechové vyslovovali a psávali *i*: bieš, pieš, lieš; bie, pie, lie; biemy, piemy, liemy; biete, piete, liete m. biješ, piješ, liješ atd.; d) v slovích: děcko m. dětisko, lacný vedle laciný, velký vedle veliký; slov. koľko, toľko, koľký, toľký vedle čes. kolik, tolik, koliký, toliký atd. Zejtra stojí m. za jitra a toto m. za jutra; dobro-jtro Mast. m. dobro jitro; *i* zaniká 4) odsouváním ve více případech, z nichž jen následující vytkneme: a) koncovku Instr. jednotného a prvé osoby jednotné přítom. času ḿ m. *mi*: syneḿ, jesḿ, dáḿ atd. litv. sunumi, esmi, dûmi, skr. asmi, dadâmi, řec.

δίδωμι; b) druhou osobu jedn. přítom. času na *š* m. *ši*, v LS. a v Ev. výlučně: mútíši, myješi atd. v RK. jen v piješi a chceši užívaného; c) třetí osobu jedn. tohože času na *ť* m. *ti*: jesť vedle a m. jesti, dasť (dá), nevěsť Ev. (neví) m. dasti, nevěsti a toto zase m. dad-ti, věd-ti, skr. dadâ-ti, vêt-ti; ostaneť Ev. m. ostane-ti; u jiných sloves tamž a v ostatních stčes. památkách přicházejících ne jen *i* než i *t* jak v jednotném tak i v množném počtu se odsulo; d) druhou osobu jedn. rozkazov. způsobu, v níž se *i* velmi včasně počalo odsouvati, tak na př. už v LS. čteme *seber* m. *seberi*, v Ev. naproti všudy trvá *i*: spasi, oslavi, nerodi (noli) tieži sě (interroga); v RK. i plný i odsutím povstalý imperativ je v obyčeji: budi vedle buď; ženi, otvori, vedi, mluvi atd. vedle pokroč, shlaď, vstaň atd. a tak i v jiných stčeských památkách dlouhé časy; v nynější češtině naproti *i* se jen u sloves bez něho těžko vyslovitelných udrželo: kradni, padni, sedni, táhni; čři, mři, vři, tli atd.; u jiných jen před důrazným -*ž* vystupuje na světlo: budiž, račiž, vodiž atd.; e) v slovenčině a v obecné češtině běžný neurčitý na -*ť* m. -*ti*: honiť, chodiť, mazať, volať atd. Podle Šafaříka a Palackého se má již i v LS. čísti *iskať* m. *iskati* ve verši: nechvalno nám v Němciech iskať pravdu" (Die ält. Denkm. S. 77 u. 150); f) přítom. přechodník ženského pohlaví na *c* m. stčes. *ci*, na př. jsouc, letíc, spíc atd. m. súci RK. lecúci ŽK. nespiuci EZ.; g) částice *ať* m. *ati*, vyskytajícího se v Ev. jednou, v jiných stčes. památkách i častěji (Die ält. Denk. S. 153); *ľ* m. *li*: nebudetě-ľ LS. m. nebudetě-li; *aś* m. *asi*; *ś* m. *si*: coś, kamś m. cosi, kamsi; kdes byl m. kde si byl a podobné; naposledy h) z toho, co sme na konci §. 26. poznamenali, zvláště pak z porovnání jazyka slovanského s příbuznými indoeuropskými neomylně vysvítá, že téměř ve všech slovích, kterážto se nyní měkkými souhláskami končí, prvotní anebo seslabením jiných samohlásek povstalé *i* odpadlo, na př. daň, jeleň, klec (slov. klietka), loketí, masť, moc, noc, oheň, os (čili oś), pleť, smrť atd. znějí v litvančině: dûnis (donum), elnis, klêtis, olektis, mostis, macis vedle mace, naktis, ugnis (skr. agni, lat. ignis), ašis (axis), paltis (Speckseite), smertis (Schleicher, Formenlehre S. 51 ff.) V stslov. rukopisech ještě často smokъvi, crъkъvi, choti, lani vedle smokъvь, crъkъvь, chotь, lanь (Miklosich, Vergl. Gramm. I. 73); v stčeských hosti, lani, choti atd. se vyskýtá (Výbor, str. 13).

V slovích dci (filia), neti (neptis), sesti (soror) v MV. se

vyskýtajících a v běžném podnes *máti* stojí *i* m. *er*: dcer, neter, sester, mater; odtud nyní obyčejné dcera, sestra m. sestera a gen. mateře, dceře vedle dcery podle ryba, neteře vedle neti atd.

O samohlásce o.

§. 41. Samohláska *o* zní jako německé nebo latinské *o* v slovích: Korb, bonus. Náslovně přichází v o, ob, obr, od (stčes. *ot*), oheň, oj (stčes. a slov. oje), oko, olovo, olše (slov. jelša; srov. ruské odin, ozero m. jedin, jezero), on, opice, oř (kůň, pravdě podobně ze středoněm. *ors*, odkud přesmyknutím nněmecké *Ross*, srov. i ossetinské *urss*. Pott, etymol. Forschungen etc. Lemgo 1836. II. 115), orati, ořech, orel, os (axis), osa (vespa), osel, osm, osť, osyka, stčes. ot, nyní otec, otrok (mancipium), stčes. ov (ten), ovad (Viehbremse), ovce, oves. V slovích: obrvy, osidlo, očistec a ovoce vedle brvy, sidlo (§. 38. 2), stčes. čistec i očistcový (u Št.) a srbs. votje zdá se *o* pouhou předsuvkou býti; v omše vedle mše z lat. missa jesť jí jistě. Obecná čeština názvučnému *o* ráda předsouvá *v*: voj, vosa, vosť, vorati, vosel atd., hanáčtina (Národopis slov. 3. vydání. str. 91) a stčeština i *h*, na př. horel, horati, hoheň ŽV. hopice, hostaven Alx. oko za hoko EM. (v tomto posledním pádu pravdě podobně jen k odstranění hiatu); slovenčina napokon jen tam, kde by dlouhé *ó* v násloví státi mělo: vôsmy, vôste m. ósmy, óste a toto m. čes. osmý a ostí. V středu a na konci stojí v bodu, bosý, doba, hosť, kosť, most, olovo, slovo, víno, zrno atd.

§. 42. *o* se již v nejstarší době přehlasuje po měkkých souhláskách v *e* a sice 1) v koncovkách Dat. jednotného, množného a dvojného *-evi*, *-em*, *-ema*: Ježiševi Pass. Zbyhoněvi RK. mužem, ptencem LS. (ptáčatům); bojem, mečem, plecema RK. bratrěncema Pass.; Nom. a Gen. množného *-evé*, *-ev*: Judevé Ev. od Judin, hájev, mečev RK.; 2) v tvorkách přídavných *-ev*, *-evý*, *-evský* a podstatných jmen prostředkem těchto odvozených, na př. krářevý, zábojevý RK. kráŕevský EZ. krářevá, krářevic, ciesařevna, skopčevina atd.; 3) v zájmeně *če* LS. RK. m. co, slov. čo; 4) v slovesích VI třídy: vojevati RK. pracevati, shlučevati atd. A však už i v nejstarších stčes. památkách nalézáme sledy navracování se

od přehlasovaného *e* k prvotnímu *o*, na př. v LS. vítězový m. očekávaného vítězevý (ad heroem pertinens), v Ev. objasniovati m. objasnievati, v RK. kráľov vedle kráľevý. V XIV století *o* již převažuje *e*, tak že se toho vedle onoho jen výnimkou užívá, na př. u Dal. ještě přichází i kráľevic vedle kráľovic, brěvněvský vedle kráľový, -ové, otcóv, mužóm atd.; v EZ. ještě jednou kráľevský, jinde pravidelně *o*; v Pass. ještě bratrěncema, Ježíševi vedle Annášovi, otcovi, mládencoma, ciesařoma, bojovat, kraľovat atd.; v SPr. ještě Němcem, dědicevi vedle Němcóm, obcovati, bojovati atd. a tak i v jiných památkách toho věku, během kterého jmenovitě v koncovkách Gen. a Dat. množného *-ov* a *-om* hláska *o* počíná se nejprvé dloužiti v *ó*, potom rozpouštěti v *uo*, toto pak na počátku XVIého věku stahovati v nynější *ů* (§. 12. 2). Přehlasované *e* se udrželo: a) v složení, na př. děj-e-pis, zem-ě-pis vedle čas-o-pis, ruk-o-pis; b) u nijakého pohlaví jmen měkkého východu: líce, pole, srdce vedle slovo, okno, roucho atd.; c) v tvorce *-esť* vedlé *-osť*: bolesť vedle milosť; ale svěžesť i svěžosť, slov. sviežosť; stčes. ručesť (rychlosť), pol. rączość; u Št. úžesť (úžas, stupor), čelesť (zdraví) vedle celosť, drzesť (temeritas) m. drzosť atd.; d) v skloňování zájmena *co*: čeho, čemu, čem vedle slov. čohó, čomu, čom; tak i před důrazným *ž*: na-če-ž, pro-če-ž, za-če-ž vedle slov. na-čo-že, prečože, začože a v jiných podobných.

§. 43. *o* se stupňuje v *á*, řídčeji v *a*: z bod - bůsti, hod-iti, hon-iti, hoř-eti, chod-iti, chop-iti, klon-iti, koj-iti, kol - kláti, koř-iti, kos-iti, kot-iti, kroč-iti, kroj-iti, krop-iti, lom-iti, moč-iti, moh - moci, moř-iti, nos-iti, poj-iti, slov. rob-iti (dělati), ron-iti, skoč-iti, slon-iti, slov. sot-iti (strčiti), toč-iti, top-iti, tvoř-iti, vod-iti, von-ěti, voz-iti, zvon-iti povstávají tvary: bádati (scrutari, slov. badať, observare), házeti, s-háněti, o-har (v MV. fuscum, nigrum, to snad, co nynější oharek, něco ohořeného) a o-hárati, od-cházeti, chápati, klaněti se a skláněti, od-kájeti (ablactare), kálati, kárati, s-kášeti, káceti, kráčeti, kraj a krájeti, krápěti, lámati, máčeti a za-mákati, po-máhati, mářiti, s-nášeti, na-pájeti a s-pájeti (conjungere), slov. ob-rábäť (colere), rána a raniti, skákati, za-sláněti, slov. sácať, vy-táčeti, vy-tápěti, tvar a přetvářeti se, s-váděti (slov. svádzať), za-váněti, s-vážeti, se-zváněti. Tak i chrámati od chromý, hávěď od hovado; sak souvisí snad též se sok, odkud sočiti (osidla klásti).

§. 44. *o* se střídá: 1) podle §. 31. 5. s *a*; 2) s *á* v stčes. politi Alx. a složeném za-poléti sě RK. vedle nynějších páliti a zapáliti; tak i v starb. opoliti vedle nynějšího opaliti (Serbische Lesekörn. S. 15); slov. škrobať vedle škrábať, šťovík a šťávnatý, slov. pravidelně štiav a štiavnatý, zora vedle záře; 3) podle §. 34. 4. s *e*; 4) podle §. 39. 5. s *i*; 5) s *ě* v rozkaz. spůsobu *pojete* (cantate) od *pěji*, nacházejícím se v meziřádkovém překladu německém žalmův z XI—XII století od Wiggerta vydaném (Die ält. Denkm. S. 150); tak i v stslovenčině *poją* m. *pěją* od *pěti*; 6) s *u* v bobák vedle bubák, hrubián vedle slov. grobiján (srov. stslov. grąbъ, plebejus), chomáč i chumáč (floccus), chomol i chumel, choroba i churavý, jonák vedle junák; kovíčeti, stčes. koviekati vedle slov. kuvíkať (onomatopoëtické sloveso z *ku* a *víkati*, přicházejícího podnes v srbštině v smyslu *křičeti*; srov. slov. kiki-ríkať, čes. kokrhati. Časopis 1846. V. 623); stčes. matorný KM. (serius, ernsthaft) a nynější ne-motorný (ineptus), stslov. zamatorěti (senescere) vedle přicházejícího v MV. maturěti (idem) a lat. maturus; orodovati, řehole, kapitole vedle stčes. orudovnice ŽJK. rehula, kapitula z lat. orare, regula, capitulum; biskup z latinskořec. episcopus; ostroha vedle méně správného ostruha, slov. pustovka vedle čes. postolka i poštolka (falco cenchris), stčes. mositi, rozom, rozoměti, osodie, zorivý ŽV. Št. Pass. KM. m. musiti, rozum, rozuměti, osudie, zurivý; šohaj vedle šuhaj, obrus vedle ubrus, oharek vedle uharek, stopa (vestigium) a stupeň, tupý a topor (securis); chuť, chutný a ochotný, stčes. pochotný (příjemný) atd. Srovnej i latinské volnus vedle vulnus, volpes vedle vulpes, volt vedle vult, a u Varrona se vyskýtající formy: quom, quor, aevom, aestivom, fornus m. quum, cur, aevum, aestivum, furnus (Diez, Gram. d. rom. Spr. I. 146); řídčeji se střídá *o* 7) s *y*: v nobrž vedle nýbrž, slov. bol vedle čes. byl, stčes. pochyčiti sě EZ. m. pochytčiti (zachtíti se) vedle přicházejícího tamže vz-chotěti; v koncovce prvé osoby množné u některých Slovákův a u všech Srbův běžné *-mo* vedle stčes. a pols. *-my*: budemo — budemy, vezemo — vezemy. Prostředníkem mezi *o* a *y* je *e*: nesemo, neseme, nesemy; dochnúť, dechnúť, dychnúť atd.

§. 45. *o* vzniká: 1) podle §. 33. 1. stupňováním samohlásky *e*; 2) podle §. 38. 3 a 4. stupňováním samohlásky *i*; 3) stupňováním samohlásky *u*: slovo od slu v slouti (§. 48. 2); 4) stupňováním

samohlásky *y*: krov od kry v krýti (§. 53. 4); 5) stupňováním samohlásek *l* a *r*: mol, vý-bor od ml, br v mlíti, brátí (§. 62. 4); 6) podle §. 65. stupňováním samohlásek ъ a ь: zovu, o-pona od zъv, pьn; 7) rozpouštěním stčeského a slov. *ú* v nčeské *ou* (§. 12. 4); 8) vsouváním Slovákům v činném příčestí min. času u sloves I. třídy zatevřeného kořene oblíbeným: kládol, niesol, viezol atd. m. čes. kladl, nesl, vezl; a naopak zaniká: α) přehlasováním v *e*, o němž v §. 42. byla řeč; β) sesouváním nejobyčejnějším v stčeštině věropodobně k odstranění hiatu (§. 70. 3) po *a* a po *o*, na př. a 'nde m. a onde, na 'nej straně m. na onej straně, pro 'nu m. pro onu, do 'né země m. do oné, na 'bě m. na obě, na 'heň m. na oheň, a 'biženstvie m. a obiženstvie atd. Z toho povstalo v pozdějším věku nesprávné zájmeno: an, ana, ano; ani, any, ana m. a on, a ona, a ono; a oni, a ony, a ona (Výbor. str. 24 a 85); sesutím *o* povstala též slova: radlo, rataj, role, rolník atd. m. o-radlo, o-rataj, o-role, o-rolník (Grimm, Gesch. d. deuts. Spr. I. 54); γ) vysouváním velmi včasně započatým a) v slovesu *chcu* m. *chocu*, přicházejícího ještě v ŽV. s předložkou *vz*: vzchoce, v EZ. vzchotě, potom v stčes. pochotný, pochotnosť Št. (příjemný, příjemnosť) a v nynějších ochota, ochotný, ochotnosť; i m. obědovati čte se již v KPR. obědvati; b) v stčes. druhém min. času dvojného a množného počtu, na př. bychva, bychvě, uzřěchva, polapichva Pass. vedle a m. bychova, bychově, uzřěchova tamže; bychme ŽK. ČE. rozpomínachme ŽK. m. a vedle bychom Pass. bychomy ŽV. SPr.; jmenovitě ale v 2. a 3. osobě dvojné a druhé množné se *o* stále vysouvá a *ch* stýkající se s *t* přechází podle ústrojí jazyka slovanského, hrdelnic *h*, *ch*, *k* před *t* netrpícího, v sykavku *s* (§. 93): bysta, bystě, byste m. bychta, bychtě, bychte a toto m. bychota, bychotě, bychote; δ) odsouváním v příslovkách: kam, tam, kak, tak, jak, jam, sem, kolik, tolik atd., v nichž *o* dlouho trvá, později přechází v *e* a naposledy docela mizí (§. 36. 6).

O samohlásce u.

§. 46. Samohláska *u* se vyslovuje, jako německé nebo latinské *u* v Grund, pungo, pupugi. Náslovně přichází v následujících slovích: u (apud, v LS. a podle Čas. čes. Mus. 1852. II. 170.

v supraslském rukopisu vyskýtá se *u* i *v* smyslu nynějšího, důrazným *ž* stuženého u-ž, s předsuvným *j*: ju-ž, přehlasovaně ji-ž, jam), udice, uditi, ujec (slov. i ujek), uh RK. (interjectio horrentis); uhel, Gen. uhle (carbo) rozdílné od uhel, G. uhlu (angulus), v slovenčině prvé se dělí ode druhého měkkým *l* tak, jako v staroslovančině, kdež prvému ąglь čili ągľ, druhému ąglь odpovídá; Uher (hungarus); uher, obyčejněji v množném počtu uhry a uhři (jistá nemoc, již MV. vykládá latinským: porrigo, vitium porcorum; srov. Jungmannův slovník. IV. 717), ucho, uk v samo-uk, odkud učiti; ulice, um, uný LS. m. juný (juvenis), urno RK. (ohnivě, prudce, od nedoloženého přídavného urný, slovinsky uren a s předsuvným *v*: vuren, rasch, hurtig), usní, stčes. usnie MV. stslov. usnije a usma (corium, vyrobená kůže), slov. utierňa m. jutierňa od jutro, pols. jutřnia, čes. jitřnĕ (jitřní služby boží), utr LS. stslov. ątrь (intus, intra), odkud utroba, stslov. ątroba (intestina, venter) a v-n-itř, slov. vnútri; uzda, uzel, slovenské užera (lichva) zdá se souviseti s lat. usura. — V středu slov se vyskýtá v budu, buditi, hudu, hluchý, chudý, kus, muka, ruda, sukno, surový, zub a v mnohých jiných.

§. 47. *u* jest i v slovančině tak, jako v jiných příbuzných jazycích (Bopp, Vergl. Gram. S. 6, 7), jednou z nejzávažnějších, nejstálejších a nejráznějších samohlásek. Z té příčiny dlouhé časy trvá i tam, kde jiné samohlásky rozličným proměnám, jmenovitě pak *a* a *o* moci přehlasovací již dávno podlehly. V nejstarších stčes. památkách zajisté: v LS. Ev. RK. žádného příkladu přehlasování *u* v *i* ještě nenalézáme; ale moci času, jenž vše mění, i časy, konečně i *u* ustoupiti muselo, počínajíc na konci XIII a na počátku XIV století po měkkých a po obojetných místo měkkých zaujímajících souhláskách přecházeti v *i*, na př. už v ŽV. čteme: zemi, krmi vedle zemiu, kožu; k zabití vedle k dělaniu, světlostí vedle nenávisťú, vypravují vedle zemdlějú; obklíči, stúpi, umyji m. obkľúču, stúpiu, umyju; slituj vedle ľud, maľučkým, bľuch; obracije, posvěcije, vypuščiješ m. obracuje, posvěcuje, vypuščuješ a vedle otvracuješ atd.; v Mastičkáři: Jiřo, k mistri (od Nom. mistř, pol. též mistrz, m. mistr), muži, zimnici, vši, maží, briše m. Juřo, mistru, mužu, všu, mažú, břuše; mastí vedle a m. masťú; v Dalemilově kronice sotva v několika slovích, častěji v přídavcích k ní: vši Moravu, panoši, zemi, králi, slíbiti; v KPR. večeři, k rychtári, k svědčení, cizí vedle a m. cuzí, do-

kládají m. dokládaju, nepropuščijíce, vysvědčije vedle osvědčuji atd. Podobně i v jiných památkách asi do polovice XIV století přehlasované *i* velmi zhusta se vyskýtá vedle prvotního *u*, v druhé polovici téhož století *i* převažuje, v XV století naposledy úplně přemáhá *u* (Jungmann, hist. lit. čes. str. 79). Ale i zpátečného přehlasování *i* v *u* příklady se velmi včasně, v druhé totiž polovici XIII a v prodlení XIV století zhusta vyskýtají a to na místech, kde sklad slovanského jazyka i starší zvyk samé češtiny původního *i* požaduje, jmenovitě v skloňování v Lokálech, jako: povodňu RK. (od mužsk. povodeň), meču, mořu, nebu, srdcu, sluncu, rozlúčeniu, zdraviu ŽK. spasiteľu, stolcu, pokoléniu, ustanoveniu ŽV. pokoju, Dunaju, boju Pass. háju Dal. atd. místo povodni, meči, mori, nebi, srdci, slunci, rozlúčení atd., řídčeji místo dlouhého *í* v Gen. množném: ovciu ŽV. kněziu ŽK. m. ovcí, knězí, což podobně buď zmatením koncovky Dativu s koncovkou Lokálu, buď nevystihlým teď vlivem polštiny anebo některého k polštině se blížícího nářečí nastoupilo. Mimo dotčené pády vyskýtá se tato přehláska pravidelně ve slově *tocuž*, *tocuš*, skráceně *cuž*, *cuš* m. *totiž*; nepravidelně pak v některých rukopisech ze XIV století, zvláště v ŽK. a nejstarším Pass. musejném, tak zhusta i nemístně, že, aby Čechové tehdáž skutečně tak byli vyslovovali, vším právem pochybovati musíme, na př. trojuci m. trojici, bítiu m. bíti, slúbiu m. slúbí (placuit, 3. os. min. času), otciu m. otci atd., což někdy nad míru zmatečné jest; ku př. u slov: věriucí, vodiucí, činiucí, bydliucí a těm podobných neví se, zdali to přesčárová, podloudná přehláska, čili pravé tvoření dle obdoby viďúcí, horúcí m. vidiecí, horiecí (Výbor. str. 19).

V nčeštině přehlasování *u* v *i* a *ú* v *í* vládne: 1) celým skloňováním bez výnimky, tak na př. Dativy: otci, muži, ohni, plášti, koni atd. stojí m. slov. a stčes. otcu, mužu, ohňu, plášťu, koňu: Akkusativy a Instrumentaly: naši duši a naší duší, práci a prací, růži a růží, vůli a vůlí, vůni a vůní, zemi a zemí, hrázi a hrází, náději a nádějí, ji a jí atd. m. stčes. našu dušu a našú dušú, prácu a prácú, róžu a róžú, vóľu a vóľú atd. a m. slov. našu dušu a našou dušou, prácu a prácou, ružu a ružou, vôľu a vôľou atd.

2) v časování jen koncovkami prvé osoby jednotné a třetí množné, i to však jen v spisovné řeči a přítomným přechodníkem, na př. piji pijí, píši piší, maži maží atd. obecně: piju pijou,

píšu píšou, mažu mažou; pijíc pijíce, píšíc píšíce, mažíc mažíce; od přehlásky *u* v *i* u sloves na *-uji* s předcházející měkkou naproti v XIV století velmi oblíbené dávno se odstoupilo a píše se ku př. neodlučuji, nerozlučuji, neposuzuji, ukřižuji, odvlažuji, nezarmucuji, nedůvěřuji atd. místo vyskýtajících se v ŽJK. a jinde: neodlučiji, nerozlučiji, ukrižiji, otvlažiji, nezarmuciji, nedověřiji;

3) následujícími kořeny a následovně i odvedenými od nich: cíditi, cizí, čiji-číti, číhati, číplý (gracilis) m. slov. cúdiť, cudzí, čujem-čuť, čúhať, šťuplý; biřic (lictor), čelisť m. stslov. biriučь, čeliustь; čiperný m. pol. čupurny (kvapný), rus. čopornyj (strojný) a vedle čuba, čupřina atd.; Jidáš, Jiří, jih (auster), jicha, jinoch (ale junec od téhož kořene), jitro, již m. slov. Judáš, Juro, stčes. juh MV. jucha (Jauche, jus), junoše MV. (adolescens), jutro, juž, slov. už; bliji-blíti, klíč, klidný (pokojný), kliji-klíti, líbiti, lilek, slíbiti, lid, pliji-plíti, plíce, litý (crudelis), litovati m. slov. bľuť, kľúč, ne-kľudný, kľuť, ľúbiť, ľulok atd. klika m. slov. kľuka; klisa nebo klisna (equa), v KPR. klísě (hříbě) vedle stslov. kliusę (equus); vnitř, slov. vnútri; břicho říjen a září, říti, řítiti, říceti m. stčes. břucho, řújen a zařuj v MV. od stslov. ruti anebo riuti (rugire), slov. rútiť, rúcať; šiditi, šir u Št. (bratr ženin), šiška, štíhlý, štika, ješitný m. šuditi, šur (rus. šurin, srb. šura), šuška, šťuplý, šťuka, ješutný; žeřicha m. stčes. žeřucha MV. a vedle šuměti, šuštěti atd. Místo *Judin*, přicházejícího ještě v Ev. hovoří Čech a Slovák už ode dávna *Žid* s proměnou *j* v *ž* a přehláskou *u* v *i*; m. stslov. *štutiti* tento *cítiť*, onen *cítiti*; mezi *Řím* a *římský* stojí v prostředku *Rum*, *rumsky*, tvary to v staroslovančině vedle přehlasovaných *Rimъ*, *rimьskъ* přicházející (Miklosich, Vergl. Gramm. I. 25).

§. 48. *u* se stupňuje 1) v *ou* (stčes. a slov. *ú*): z bud-iti, du-douti, kus-iti, lušt-iti, mluv-iti, nut-iti, po-ruč-iti, pud-iti, pust-iti, suš-iti, tul-iti, zu-zouti atd. povstávají tvary: o-bouzeti (slov. obúdzať), douvati, kousati a s-koušeti, louskati, s-mlouvati se, po-nouceti, po-roučeti, po-pouzeti (slov. popúdzať), poušštěti, vy-soušeti, při-touleti, zouvati; 2) v *ov*: od ku-kouti, plu-plouti, slu-slouti, snu-snouti pochází: kov a kovati, plovati, vysutím hlásky *o* i plvati; slovo a slov-u, o-sloviti; o-snova a snovati; 3) v *av*, *áv*: z du-douti, plu-plouti, skr. pru (ire), stslov. tru-ti (nutrire, slov. truť, veneno necare), slu-slouti vznikají slova: dav

Ev. (turba) a dáviti, plaviti, vy-praviti, tráva a tráviti, sláva a slaviti; rváti, žváti a zváti zdají se mi též stupňováním *u* v *av*, přesmyknutím *va* povstalými z kořenův *ru*, v stčes. ruju, rúti St. Skl. a v nynějším ru-no (vellus), *žu* v slov. žujem, žuť zachovaných a z odtaženého podle obdoby dvou prvých *zu*, jehož ale na ten čas doložiti, neumím.

§. 49. *u* se střídá: 1) podle §. 31. 6. s *a*, 2) podle §. 34. 5. s *e*, 3) podle §. 44. 6. s *o*, 4) s *y* v kořeni pomocného slovesa *by* vedle *bu*: býti a budu, litv. buti, lat. fu (in fu-i), skr. bhû; odtud nabydu, zbydu vedle užívanějších nabudu, zbudu; v buvol, stslov. a slov. by-vol (Bü-ffel, bu-balus), povstalém z předložky význam slova sesilující, zveličující *bu*, řeck. βου a zachované v stčeš. bu-jarosť RK. (velká síla), pak z *vol*; v bučeti a býčeti, býk a bukati Št. čtyři a skr. čatur, lat. quatuor; dým a litv. dumai, lat. fumus, skr. dûma; kruchta a latinsko-řecké crypta, něm. Gruft; myš a lat. mus, řec. μῦς, skr. mûša, myška MV. stslov. myšьca a lať. musculus; nyní, řec. νῦν a skr. nu, nûnam, lat. nunc, něm. nun; slov. ručať a ryčať, lat. rugire; pryskýř a slov. plusgier, sekyra vedle běžnějšího sekera a lat. securis; syn, litv. a goth. sunus, skr. sûnus; čes. syrový vedle obyčejnějšího surový; týn a hornoněm. tune, spisovně Zaun; pravidelně v příslovkách odvedených od přídavných na *-cký* a *-ský*: po německu, po česku, slov. po německy, po česky; tak i pomály vedle pomálu, strany m. s strany (intuitu) vedle méně správného stranu. Střídání toto nic vlastně není jiného, jako seslabení hlásky *u* v *y*, o němž v §. 54. a. obšírněji promluvíme.

§. 50. *u* je zástupníkem staroslovanského *ą* (§§. 67, 68) a vzniká: 1) stupňováním samohlásky *y*: tuk od ty-týti (§. 53. 2), 2) podle §. 65. 2. stupňováním stslovanského *ъ*: buditi od bъd-íti, 3) zpátečným přehlasováním *i* v *u*, o němž v §. 47. byla řeč; 4) vsouváním: v jesum m. jesm, v Ev. jednou samotně a dvakráte se záporným *ne* přicházejícím; i v lat. *sum* a slov. *som*, čes. *jsem* jsou *u*, *o* a *e* vsuvkami; v obecných čes. sedum a osum m. sedm a osm, stslov. sedmь a osmь; v předložce *ku* v jistých případech užívané *u* zastupuje vlastně stslovanské *ъ* (§. 64); a naopak zaniká: a) seslabením v *y*: dych-duch, slych-sluch (§. 54. a); b) podle §. 47. přehlasováním v *i*; c) vysouváním: cihla, slov. tehla z lat. tegula, mšica ŽV. ŽK. (cynomyia) m. mušica, kmín z lat. cuminum, v slovích: dobro-jtro Mast.

Pass. a za-jtra, zejtra m. dobro jutro, za jutra *u* se nejprvé přehlásilo v *i*, toto pak, co nejlehčejší samohláska, konečně docela vypadlo (§. 40. 3. *d*); v *mnich*, jestli pošlo z řec. μοναχός prostředkem staněmeckého *munih;* slovesa: dchnouti, hnouti, schnouti a podobná povstala seslabením *u* v *y*, *y* v ъ a vysutím tohoto z duch, hub, such; d) odsouváním v složěných příslovkách s -kud, -sud, -tud m. stslov. kądu, sądu, tądu: od-kud, od-sud, po-tud, do-kud, po-sud atd.

O samohlásce y.

§. 51. Samohláska *y* prvotně tak asi zněla, jako francouské *u* v *tu* řecké υ v κύριος anebo německé, přehlasováním povstalé *ü* v *Bü-ffel* (slov. by-vol), středně totižto mezi *i* a *u*. Sledy prvotního tohoto vyslovování zachovaly se u latinských písařův, samohlásku *y* v slovích slovanských samohláskou *u* nebo dvojhláskou *ui*, zvukem to slovanskému *y* v litvančině pravidelně oproti stojícím, na př. kyla (hernia), mydlo (stslov. mylo), mýto, smyk (plectrum) atd. litv. kuilà, muilas, muitas, smuikas (Pott, Commentatio etc. p. 43), označujících, tak ku př. m. českého Nezamysl čte se v lat. listinách Nezamuzlus i Nezamuizlus (Die ält. Denkm. S. 67.), u Eginharda (829) Liudemuslus, u Konstantina Porphyrogennety οι: βοισεσθλαβος m. Vyšeslav (Serb. Lesekörner S. 19—21), v stslovinských freisinských památkách z X století: bui, buiti, mui, muislite m. by, byti, my, myslite; ale často již i *e*: grěche, grěšnike, te m. grěchy, grěšniky, ty, jako podnes u Hanákův a na některých stranách Slovenska (§. 14) a nejčastěji *i*: ni, sin, slavi atd. m. ny (nás), syn, slavy (Glagolita Cloz. p. XLII), jako podnes u většiny Čechoslovanův, *y* od *i* vyslovením více nerozeznávajících. V nejstarších památkách české slovesnosti všudy se píše *i* m. *y* (Die ält. Denkm. S. 67, 142, 232), které později, ku př. v spisech Štítného, skoro samo panuje. Husem a dle něho českými bratry posléze ustanoven rozdíl ten, aby po měkkých souhláskách psáno bylo *i*, po tvrdých *y* a tudy rozeznáváme silaby *vy*, *by*, *py*, *my*, *ly*, *ny*, *ry*, *dy*, *ty* od *vi*, *bi*, *pi*, *mi*, *li*, *ni*, *ři*, *di*, *ti*. Po hrdelných *h*, *ch*, *k* a *g* vždy se píše *y*: hynouti, chytiti, kynouti; nohy, střechy, kroky; slov. gyzdavý, strigy atd. poněvač tyto před původním *i* obstáti

emohouce v odpovídající sykavky se přetvořují (§. 26). V před-
ložce *i* a po *c*, *s*, *z* psáváno ještě nedávno všudy *y*, ale novější
pisovatelé za Dobrovským i zde zachovávají slušný rozdíl mezi
tvrdými *s*, *z* a místo stčeských *ś*, *ź* zaujímajícími (§. 25.), píšíce
o oněch *y*: časy, kozy; po těchto a po *c* všudy *i*: věci, placi,
si, nouzi atd.

§. 52. *y* v násloví nikde nepřichází, kdeby se to státi mělo,
předsouvá se mu nutně *v*, na př. v-yk-nouti od *uk*. Slovostře-
lím je v by-býti, bydliti, slov. byľ v černo-byľ, čes. černo-být
(artemisia vulgaris), bystrý, čtyři, dychtěti, dyně, hmyz, hryzu -
hrýzti, chyba, chystati, chytiti, kobyla, kryji-krýti, kyčel (Schien-
bein), kydati, kyj, kych, slov. kyka (čepec, jinde kravskými chlupy
vycpaný kruh, na který napínají čepec; srov. stslov. kъka a srb.
kika, capilli) a kyla (Kübel a hernia, čes. kýla, řec. κήλη), ky-
nouti m. zachovaného v slovenčině kyvnúť, kypěti, slov. kyput
(mancum membrum), kysnouti, kyta, lyko (Bast, srov. řeč. λυγος,
vimen), lysý; slov. lyžica, v MV. lyžice (lžíce), myji-mýti, mysl,
myš, nejesyt (pelicanus), stčes. nyji-nýti (tabescere), nyní, pry-
skýř (slov. plusgier), pyj v MV. chybně pij (penis), pych (super-
bia, flatus); pykati (poenitere), stčes. pyr MV. (favilla, srov. řec.
πῦρ a něm. Feuer; odkud nynější pýřiti se, erröthen); slov.
pyroh (u Kollára, Palkovíče a Jungmanna piroh, jako v ruštině
pir, pirog) od stslov. pyro (far) tak asi jako tvaroh od tvar, pysk,
z-pyt od stslov. pytati (scrutari), ryba, ryk a ryčeti, ryji-rýti,
rynouti m. rypnouti a rýpati, rys (felis lynx a panthera); skytu,
skytati Alx. (offerre, praebere, stslov. ale skytati sę, vagari), syk a
syčeti, syn, sysel, sytý, ty, tyji-týti (pinguescere), tykev, slov.
tekvica; slov. tyl, čes. týl (occiput), vy- (ex), vyji-výti (ululare,
rozdílné od viji-víti), vysoký, vyza (Hausen).

Dlouhé *ý* se vyskýtá: v býk, dým, hýl, hýřiti (helluari, va-
gari, v MV. delinquere), slov. chýr (maď. hír, fama), chýže, kýta
(Schlegel), lýtko (v. MV lytka, f. sura, Wade), mýto (goth. môta),
netopýř, slov. prýč (phthisis) a prýšť (pryskýř), pýř, strýc a strýna,
sýr, výr (strix bubo).

§. 53. *y* se stupňuje 1) v *ý* (obecně čes. *ej*): bývati, krý-
vati, kývati, mývati, o-plývati (abundare), rývati, slýchati, výjeti
m. vývati od by-býti, kry-krýti, ky-nouti, my-mýti, ply-nouti,
ry-rýti, slyš-eti, vy-výti; 2) v *u*: tuk (adeps) od ty-týti; 3) v
av, *áv*, přesmyknutím *va*, *vá*: z by-býti, chyt-iti, kyp-ěti, kys-

nouti, ny-nýti, ty-týti povstávají tvary: baviti a slov. zabávať chvatiti a chvátati (rapere), kvap a kvapiti (properare), kvas a kvasiti, stčes. nav Dal. Alx. (hrobka, srov. stslov. navь, cadaver a v suprąslském rukopisu přicházející navatъ, mors; goth. náus, cadaver a navistr, reconditorium mortui; litv. náve, mors) a unaviti St. Skl. (occidere, nyní defatigare), o-tava a o-taviti; 4) v *ov*, přesmyknutím *vo*, řídčeji *ve*: krov (tectum) a po-krovec od kry-krýti, rov od ry-rýti (v MV. cloaca, v RK. roveček, tumulus tak jako maďarské novokuté rav-atal, nyní fossa), s rov souvisí snad i rovný, roveň a jiné podobné; tvůj m. tvoj od ty, čtvero, slov. štvoro od čtyři.

§. 54. *y* se střídá: 1) podle §. 31. 7. s *a*, 2) podle §. 34. 6. s *e*, 3) podle §. 39. 6. s *i*, 4) podle §. 44. 7. s *o*, 5) podle §. 49. 4. s *u*; dále povstává: a) seslabováním samohlásky *u*, tak ku př. dych souvisí s duch, hynouti m. hybnouti, stslov. gybnąti s hubiti; hyd a hyzditi m. hyditi, pols. chydzić (violare) se slov. hudnúť (turpescere), chýliti s chouliti, o-myl a mýliti se slov. mul (Schlamm) a múliť (überschlämmen), pych s puch, plynouti s plu-plouti, ryd MV. stslov. rydati (flere) se stčes. ruditi Dal. (moestum reddere), rychlý s ruch (motus) odkud rušiti; ryzí, slov. rydzí, stslov. ryždь s ruda a rudý (ruber, rufus), slych se sluch, slynouti se slu-slouti, styd se stud, sypati se sunouti m. supnouti (schieben); vyknouti, vyznamenávavší v stslovenčině a, jako z přicházejícího v ŽJK. zvyčenie (naučení) vysvítá, i v stčeštině *discere* s *uk*, odkud učiti (docere) atd. Možná však, že v některých z těchto tvarů je *y* prvotní, *u* pak stupňováním z něho povstalé, jako v tuk od ty-týti. Seslabením koncového *u* v *y* povstala stčeská, v MV. přicházející slova ženského rodu na *y* m. nynějšího *v*: kony (cantarus), koty (anchora), kroky (tignum, slov. roh na střeše), kry (kor. podnes kri m. kry, slov. krú vedle běžnějšího krv, jako obrú m. obrv, skr. krû, quod exstat in krû-ra, saevus, lat. cru-or, cruentus), ľuby (dilectio, stslov. liuby, srbs. ljubav, amor), raky (arca) svekry (socrus, skr. çvaçrû, slov. svokra, čes. švekruše), věty (ramus) m. nynějších konev, kotev, krokev, krev, rakev, větev a vedle tamže se vyskýtajících breskev (z lat. persicus), mrkev, panev, povstalých zásuvkou hlásky *i*, před níž, jakož i před jinými samohláskami, *y* m. *u* stojící se přestrojuje k odstranění hiatu do *v*: kotvi, krvi atd. (§. 40. h) m. a z koty-i, kry-i; odsutím *i* a vsutím eufonického *e* anebo změněním stslov. ъ v *e*: kotev, krev,

stslov. krъvь a jiné podobné (Miklosich, Vergl. Gramm. I. 127. Schleicher, Formenl. S. 214. ff). U mužských na *y* naproti, jako ječmy, kamy, kory, plamy, v MV. se vyskýtajících vedle kamen a kremen, potom v remy-k a kamy-k ČE. m. nynějších ječmen, kamen, kořen, plamen a řemen, *y* stojí m. skr. *-am*, *-an*, stslov. *e* vedle *enь* a *y* (Schleicher. l. c. 213) tak, jako v přít. přechodníku stslov. *y* m. *ą* čili *an* (Schleicher, l. c. 56), o němž v §. 31. 7. byla řeč; *y* vzniká b) podle §. 65. 3. stupňováním samohlásky ъ: s-myk od mъk-nouti atd.; a naobrat zaniká α) vysouváním: čtř ČE. m. čtyř, dosti m. dosyti, pols. dosyć vedle dość; kšíti Št. m. kyšiti (kýchnouti), lžíce m. běžného podnes v slovenčině lyžica (v MV. lyžice), spáti m. sypati: v pro-spi m. pro-sypi kurencóm MV. roz-spěte popel a v užívaném podnes náspu, náspy atd. m. násypu, násypy od násyp vedle násep; β) odsouváním: opět, pak m. opěty, paky Ev. obak už v RK. (tamen) m. obaky St. Skl. vedle obako Ev. obač Alx. nejčastěji ale v prvé osobě množné sloves: budem, nesem, chodím atd. m. budemy, nesemy, chodímy.

O samohlásce ě.

§. 55. Samohláska *ě* čili cyrillské *jať* (ѣ), prvotně tak zněla jako guna samohlásky *i*, dvojhláska *ai*. Sledy prvotního tohoto vyslovování spatřujeme ještě zhusta v jazycích slovančině příbuzných, na př. v litvančině, kde slovanskému *ě* kromě *ė*, podle Kurschata (Beiträge zur Kunde der litauischen Sprache. S. 6, 7.) asi jako *eäa* znějícího, ještě i *ai* stojí oproti: baisus (terribilis, foedus; stupňováním *i* v *ai* od koř. *bi*, skr. *bhí*, timere. Pott Commentatio etc. p. 45) slovansky běs, klaips — chlěb, mainyti — měniti, maišas — měch, dem. měšec, maišyti — měsiti, snaiga (ningit); ale i snėgas (nix), bėsas (daemon), dėdas (avus), mėstas (urbs), vėdras (hydria), vėra (fides), žvėris (fera) atd. slovan. sněg, běs, děd, město, vědro, věra, zvěr; v gothčině, kde slovanskému *ě* častěji odpovídá *ai*, řídčeji *ê*: běditi-baidjan, cěl-hails, črěda-hairda, děl-dails, děrka-thairkô, chlěb-hlaibs, nněm. Laib, povstalé sesutím hlásky *h* před *l* v násloví i před *r*, *n* a *v* ústrojným (Grimm, Deuts. Gram. 2. Ausg. I. Th. S. 26), v lat. *libo* naproti trvá prvotní, stupňováním v *ai* přecházející *i*;

chlěv - hlaiv, měta a stčes. paměta MV. (§. 2) -maitan, sněg-snaivs, věděti - vait, nněm. weiss; avšak i alêv, lêkeis, mêrjan atd. slovan. olěj, lěk, měr vedle mír; srovnej také staroněm. said se slov. sěť (§. 38. 2); v řečtině v slovích δαίμων, καῖσαρ, φοῖνιξ, οἶδα s digammou F-οιδα čili υ-οιδα, jimž v stslovančině děmunъ, cěsarь, pěnikъ a věd stojí oproti. Ze slovanských nářečí naproti některé zbytky prazvuku *ai* jen slovinské zachovalo, v němž na některých stranách hláska *ĕ* podnes tak zní jako *ei* aneb *ej*, přirozená to přehláska prazvuku *ai* tak, jako stněmecké, gothskému *ái* pravidelně odpovídající *ei* (Grimm, Deut. Gr. 3. Ausg. I. Th. S. 106), na př. greichy, odpoveidal m. grěchy, odpovědal (Miklosich, Vergl. Gram. I. 240); v ostatních nářečích slovanských i v slovinčině samé prazvuk *ai* rozmanitým, od přízvuku (tonus) více méně odvislým proměnám už v předhistorické době podlehl. Prvou z nich zdá se býti přesmyknutí jeho v *ia*, běžné v jistých případech podnes u Poláků: miara, viara, viatr, k němuž se bulharské v přízvučných silabách stávající *e͡a*: me͡ara, ve͡ara, ve͡atъr (Miklosich, l. c. 276 und Slaw. bibliothek I. 49) skoro tak má, jako stnordické, též přesmyknutím z goth. *ai* povstalé *ia* k anglosaskému *eo*: hiarta, giarn, anglosas. heorte, georn z goth. hairtô, gaírns (Grimm, l. c. p. 449). Sledy vyslovování *ia* m. *ai* patrny jsou poněkud i v českoslovančině tam, kde se v ní *ĕ* a *a* střídá (§. 31. 2): hořal, leťal, viďal atd. tvary to, v nichž *i* s předcházejícími souhláskami co nejúžeji se spojivši k obměkčení jejich příčinu zavdalo. Druhá proměna prazvuku *ai* je přehlasování přesmyknutím z něho povstalého *ia* v *ie*, běžné podnes u Slováků ve všech dloužení požadujících případech: miera, viera, vietor, jemuž v stčeštině též *ie*, v pozdější ale době také způsobem v srbštině od Vuka Štefanoviće Karadžiće zastávané obyčejným rozpuštěné *ije* stojí oproti: bijeda, bijedný, dijera, vijem, viječko (Rozbor. II. 24—26) m. bieda, biedný, diera, viem, viečko; v novočeštině naproti jak toto, tak i jinými způsoby povstalé *ie* stahuje se v *í*: míra, víra, vítr, po *l* v *é*: chléb, chlév, mléko m. obecných pravidelných: chlíb, chlív, mlíko (§. 12. 1). V silabách krátkých naproti slovenčina tak, jakož i bulharčina a slovinčina v nepřízvučných (Miklosich, l. c. 239, 277), prazvuk *ai* súžila v čisté *e*: merica, verný, povetrie, jemuž v stčeštině *ě*: měrica, věrný, povětrie, v novočeštině pak po retných v, b, p, m, f a po d, t, n *ě*: věrný, běh, pěná, měna, děd,

), něžný, po ostatních ale čisté *e* stává oproti (§. 34. 2. c). Podle
o tedy v českoslovenčině tak, jakož i v podotčených nahoře
ycích indoeuropejských, prazvuku *ai* dvojí živel odpovídá:
tké totižto, po retných *v*, *b*, *p*, *m* a cizím *f* v češtině časo-
rou kterékoli krátké samohlásky jako *ie*, po ostatních jako
é *e* znějící *ĕ*, a dlouhé *ĕ* čili *ie*, v němž jak *i* tak i *e* přiro-
ou svou krátkosť podržujíce časoměrou jedné dlouhé samo-
sky se vyslovují (§. 11).

§. 56. V násloví nepřichází ani krátké ani dlouhé *ĕ* nikdy,
lovostředí i jedno i druhé zhusta a sice ono původně asi
ásledujících slovích: bědovati LS. (ejulare), běh, bělmo MV.
ucoma), běs RK. MV. (daemon), odkud slov. besný (vzteklý),
lý, blěn MV. (hyoscyamus), blěnie MV. (balatus, od blěju),
h; brězí (gravidus), stslov. brěždь (foetus), cěditi, cělý, cěna,
y MV. cěsta, cěv, člěn, črěnový v MV. vedle trěnovec (dens
aris), črěp v MV. čerěp, črěvo, děd, děju, děliti, děsiti (ter-
e), děva LS. MV. (virgo), hněv, hrěb MV. a hrěbie UP. stslov.
ij (sors), hrěbec, stslov. žrěbьcь, slov. žrebec; zhrěbie, stslov.
ěbije (stupa), hrěšiti, chrěn, klěj, v MV. snad chybně kli;
ha MV. (fragilitas), odkud nynější křehký; krěpký, květ, lěch LS.
bilis), lěju vedle liju, lěpý RK. odkud lěpota MV. (pulchritudo),
lěto, lěvý, lězu, měď, měch, měna, měsiec, mězinec MV. (di-
s annularis, stslov. mězinьcь, filius natu minimus), ně-v ně-
, ně-co a podobných; něha (teneritas) a něhovati MV. (mol-
tractare, odkud nynější něžný), němý, pěha, pěju (cano),
ný, pěna, pěniež vedle peniež MV. pěnkava MV. slov. penka
gilla), pěch v pěchota a pěší, plěju, plěn MV. Št. (spolia,
ud plěník MV. manceps), plěš (calvitium, tonsura), plěva, prě,
l, prěs, prěta Sm. Fl. (minae) a prětiti Alx. (minari), rěju
ms. (dico), roz-rěšiti LS. nyní roz-h-řešiti (decernere, dis-
ere), rět v st-rětnouti a v-strět Ev. (obviam), rězati, sědu,
, sěju sě RK. (splendeo), sěku, sěno, slěd odkud slědovati
(sequi), slěpý, stčes. slězena vedle slezena MV. (splen),
ju (audeo), směju sě (rideo), spěju (festino, proficio), stěna
ıd stěnice MV. (cymex), strěček MV. (oestrus, slov. ovad)
stslov. strěkati (pungere), strěhu, strěcha, strěla, sverěpý
(ferus) odkud sverěpice MV. KPR. (equa), svěsť MV. (šva-
rá a svekruše), tělo, těsto, trěba MV. (sacrificium), trěba
ıs), vědro, věhlas MV. (prudentia) odkud věglasný LS. (sagax),

věju, věk, věno (srov. stslov. věniti, vendere), věřiti; vět ve věc, svěť Dal. (consilium), oběť m. obvěť a v podobných; věty MV. (ramus); vlěku, vrěce v MV. cilicium tak, jako odpovídající mu stslov. vrětište, slov. vrece = saccus; vrěd, zěju (hisco), u Št. zělo (často, stslov. velmi), zrěju (maturesco), zvěř. Ve *vlěku*, stslov. též *vlěkq* ostatně zdá se *ě* m. ъ státi, jako ze srbského vuk-vući, předpokládajícího stslovanské vlъk-vlъšti patrně vysvítá.

Dlouhé *ě* čili *ie* podle obdoby novočěštiny a slovenčiny v staročeštině zdá se nám ústrojným býti v bieda, bielý, briemě, brieza, črieda (třída), čerieslo MV. (tříslo), črievice SPr. (střevíc), diel, dielo, diera, dietě, dievka, diežka MV. (mulctrum), driemati, hniezdo, griebě Ev. (nyní hříbě, slov. žriebä, stslov. žrěbę), hriech, hviezda, chlieb, klietce MV. (nyní klec, slov. klietka), kliešče MV. (slov. kliešte), kvieliti JMl. liek, lieň MV. (pigritia), lieska, miera, miesiti, mlieko, mrieže, pięsek, plienka, plieseň, priek v na prieky Alx. (in transversum, slov. priekom, nčesk. na příč), prieseň St. Skl. (rigor), riedký, rieka, siemě, sieň Ev. (atrium), sieť, sliemě MV. (culmen tecti), smiech, snieh, stieň, striebro, tiemě, triebiti (purgare), triezvý (sobrius), vieko, viera, vietr a v podobných.

§. 57. *ě* se stupňuje 1) v *ie*: na-dievati, s-grievati Ev. spievati, plievati, sievati, u-smievati sě, roz-vievati, ob-liekati m. ob-vliekati, zievati MV. do-zrievati, slov. pre-ciedzať, pre-mieňať atd. novočesky: nadívati, shřívati, spívati atd. od dě-ju, hrě-ju, pě-ju, plě-ju, sě-ju, smě-ju sě, vě-ju, vlěk-u, zě-ju, zrě-ju, cěditi, měn-iti; závažnějším *ie* od *ě* vynikají i dvojslabičné neurčité sloves I a III třídy: liezti, siesti, strieci, vlieci; bdieti, čnieti, pnieti, mnieti atd. novočesky: lézti, stříci, vléci, čníti, pníti, mníti; 2) v *a*, *á*: z lěz-liezti, sěd-siesti, strěh-strieci, vlěk-vlieci povstávají tvary: laz, lazuka ŽV. (reptile, srov. pol. lazęka) a laziti, sad a saditi, vý-straha a strážiti, vlak a vláčiti; tak povstalo snad i raz a raziti od rěz-ati.

§. 58. Samohláska *ě* 1) se střídá podle §§. 31. 2 a 3; 34. 2; 39. 3; 44. 5 s *a* a *ia*, s *e*, s *i* a *o*; 2) povstává *α)* stupňováním jiných samohlásek a sice: a) podle §§. 33. 2; 38. 2 samohlásek *e* a *i*, b) podle §. 62. 2. samohlásek *l* a *r*: měliti, vý-běr od ml-íti, br-áti; c) podle §. 65. c. samohlásky ь: mieniti, nyní míniti z mьn-íti; β) z *ie* aneb *je*: a) v pádech třetí osoby s předložkami, na př. od něho, k němu, v něm

ı. od n-jeho, k n-jemu, v n-jem; tak i *ně-* v ně-kdo, ně-co, ě-který a podobných užívané vede k náměstkovému kořeni *ja*, kterého předsutím hlásky *n* povstává *n-ja*, přehlasováním *n-je*, aniknutím hlásky *j* v *n* ale *ně*, jakož z ně-terý m. nje-terý, tslov. jeterъ a skr. jatara vysvítá; b) v složení slovesa *jed-jísti* některými předložkami, na př. ob-ěd, s-nědl m. ob-jed, s-nedl a tato zase m. nepřehlasovaných ob-jad, s-jadl; podobně i nedvěď (z med a jed, jad) a rukověť stojí m. med-jeď, ruko-jeť, ıepřehlas. med-jaď, ruko-jať; c) v trpném příčestí min. času sloves V třídy: činěn, chycen m. činien, chytien; d) ze stslovanského ;, o němž v §. 66—69. bude řeč; a naobrat 3) zaniká: a) vy-ıouváním v rozkazovacím spůsobu, o jehož známce v §. 39. 3. c. mluveno, místo majícím: buďme, buďte; nesme, neste m. bud-ěme, -ěte; nes-ěme, -ěte, a v slov. slzina (splen) m. stslov. a ıtčes. slězena vedle slezena MV.; b) odsouváním, na př. včil ınebo včul (nunc) m. v-čilě vyskytajícího se v EZ. v smyslu „rychle" nebo v-čulě, Lokálu to s předložkou *v* od neurčitého přídavného čul,-a,-o, přehláseně čil,-a,-o, pošlého od slovesa čiji-číti, slov. čujem-čuť; zem m. země, stráň m. stráně a jiné ıodobné, v nichž ostatně *ě* není původní (srov. §. 36).

O polosamohláskách l a r.

§. 59. Hlásky *l* a *r* mají nyní v československčině dvojí platnosť: stojí-li totižto mezi dvěma souhláskama, jako v plný, prsť, za samohlásky se mají považovati, ve všech ostatních případech naproti jsou souhlásky. V nejstarších památkách české slovesnosti v prvém případu stojí nejprve za, později před nimi rozličné, místo stslovanských ъ a ь zaujímající samohlásky a sice:

1) v LS. a Ev. samohláska *e*: chlemec, plek, prevenec LS. m. chlmec (collis), plk (exercitus, caterva), prvenec (primogenitus); mleviti, pleť, mretvý, sredce atd. Ev. m. mlviti (loqui), plť (caro), mrtvý, srdce;

2) v latinských listinách XI a XII století pravidelně *i*: Brino, Crina, Drisizlaus, Plizen, Svatoplik atd. m. Brno, Crna, Držislav, Plzeň, Svatoplk; tak i v nejstarších rukopisech Kosmovy kroniky: Dligomil, Drisimir, Zribin, Zvatoplik, Vlitava m. Dlgomil, Držimir,

Srbin, Svatoplk, Vltava; řídčeji *e*: Brennaz (1057), Cretkou (1175), Treztenici (1088) atd. m. Brňas, Črtkov, Trstenici;

3) v MV. a) ve třech slovích *e*: drebne, pleť, tresť; b) *i* před *l* a *r*: dilh, pilsť, vilk, vilna; birvy, chirt, kirtice, tirlice atd. m. dlh, plsť, vlk, vlna, brvy, chrt, krtice, trlice; *i* po *l* jen ve vlikodlak a žlič m. vlkodlak a žlč; c) *u* po *l*: člunek, kłubko, tluč, žlutek m. člnek, klbko, tlč, žltek; v trieslka (febris), puščedlná baňka (Schröpfkopf), jatrvenice (duorum fratrum uxores, srov. stslov. jętrъvь, cognata), větrník a zrcadlo naproti není žádné vsuté samohlásky. Šafařík a Palacký divný tento spůsob psaní vlivu cyrillčiny anebo latinčiny připisujíce za to mají, že staří Čechové *e* a *i* v této případnosti nevyslovovali tak čisto, jak je písaři označovali (Denkmähler. S. 68—70). K domnění tomuto vůbec přistupuje za potřebné uznávám, vytknouti na krátce ty důvody, z nichž vysvítá, že staří Čechové hlásky *l* a *r* mezi dvěma souhláskama sotva vyslovovali jako čisté samohlásky, než s temným jakýmsi, během času se měnivším příhlasem samohláskovým a sice: α) v novočeštině se vsuvné *e* a *u* podnes udrželo v blecha, břevno, křeč, křest vedle křt, krev, štěrbina, třest vedle třť m. slovenských blcha, brvno, krč, krst, krv vedle krú, štrbina, trsť; v černý, pleť (Fleischfarbe), stred (favus) m. stslov. črъnyj, plъtь (caro), strъdъ; v člun, dlubati, dluh, dlouhý, hluboký, chlup, klubko, kluzký, slunce, sloup, škluþati, tluku, tlustý, žluč, žluna, žlutý m. slov. čln, dlbať, dlh, dlhý, hlboký, chlp, klbko, klzký, slnko vedle slnce, stlp, šklbať, tlčiem, žlč, žlna, žltý; v chlum, mluva, pluk, tlupa m. stslov. chlъmъ, mlъva (tumultus), plъkъ, tlъpa (turba); β) v stslovančině za hláskami *l* a *r* všudy, kde v nynějších nářečích jako samohlásky vystupují na jevo, stávají slabé samohlásky ъ a ь, o nichž se Schleicherem (Formenlehre, S. 50) myslím, že jako po němých bez samohlásky naskrze vyslovenu býti nemohoucích v tъpъtъ (strepitus) a v podobných, tak ani po *l* a *r* nestály darmo, γ) jako podle Schleichera (l. c. p. 50, 51, 62, 63) v sanskritě samohlásky *l* a *r* z silab *al* a *ar* povstávají, tak je i v slovančině za povstalé z úplných silab považovati dlužno.

§. 60. *l* co samohláska vyskýtá se v následujících slovích: blb, slov. blk odkud blčať (plamenem hořeti), blvati vedle blívati (vomere), hltati, slov. klč a klčovati (pařezy vykopávati, srov. stslov. klъcati, sarrire), klnouti, klvati vedle klivati, kluvati; mlha

m. správnějšího, od mh-nouti pocházejícího mhla, mlk odkud mlčeti a mlknouti, stčeš. mlň, MV. stslov. mlъnija (fulgur), mlsný (slov. paškrtný), plch MV. (glis), plchnouti, slov. plznúť (sich mausen), plný, plsť (Filz), plť (ratis), plvati vedle plívati (spuere), plzký, slov. klzký (lubricus) odkud snad plž (limax), stčes. plzeň LS. (utilitas), odkud plzný MV. RK. (utilis), slza, slov. slzina stojí m. slezina, vlhký, v MV. vlchvec, stslov. vlъchvъ (magus), vlk, vlna (lana et fluctus), stčes. vlt, něm. Fluth, lat. fluctus, přicházející v LS. v složeném vlto-řěčný (undifluus) a vo Vlt-ava.

§. 61. *r* co samohláska přichází v brk, brvy vedle obrvy, brzo, crk, drbati, drhnouti, drn, drsný, drtiti, drzý, držeti, hrb, hrdlo, hrk, hrnouti, hrsť, chrkati, chrpa (řec. χαροπός, centaurea), chrt, krb, krdel, krchý, krk, krmiti, krněti, krs, krt, mrdati, mrhati, mrcha, mrkati se, mrkev, mrskati, mrviti, mrzeti a mrznouti, prděti, prchnouti a pršeti, prkno (deska), prs, prsk, prst, prsť, prt a prtati (flicken), prvý, przniti, skrbiti, skrze, smrděti, smrk, smrť, smrž (slov. smrh), Srb, srp, srdce, srkati, srna, srsť, sršán (slov. sršeň), strčiti, strmen, strmý, strniště, strnad, svrběti, škrk vedle škvrk, škrtiti, škvrna, trh, trhati, trkati; trlice, trmáceti, trn, trnouti (slov. trpnúť), trpěti, trpký, trs (caudex plantae, srov. stslov. trъsъ, vitis a řec. θύρσος, baculus), trvati, tvrdý, vrba, vrčeti a vrkati, vrhnouti, vrch, vrkoč, vrstva (Schichte, stslov. vrъsta, aetas), vrtěti, vrzati, zrcadlo (slov. zrkadlo), zrno. Krom těchto a některých jiných v stčeštině v brdo LS. (mons), brně Dal. stslov. brъnija (thorax, goth. brunjô), drbí RK. (oportet, nyní třeba, srov. i něm. darf), hržati Alx. s předsuvným *h* m. přicházejícího v MV. ržati (od reh-tati, stslov. rъzati, hinnire), hrma MV. (pili in genitalibus, srov. tamže se vyskýtající sram, verecundia; stslov. sramъ, pudor a něm. Harm), krzno MV. RK. Dal. slov. grzno, stslov. krъzno (pellis et vestis pellicea), oskrditi MV. (pastinare, plantare, srov. stslov. oskrъdъ, instrumentum lapicidae); trčeti RK. (currere), tržati a tržiti Št. (trahere et affligere), trpočiti Št. (movere, trudere), vršiti MV. stslov. vrъchą-vrěšti (triturare), vrv MV. (funiculus), vrtrati Št. (murmurare), žrtva MV. (sacrificium); v slovenčině v brloh, stslov. brъlogъ (lustrum ferae, peleš), hrča (tuber), hrdza (aerugo, rez) s předsuvným *h* m. rdza, stslov. rъžda, maď. rozsda; hrvoľ (Kropf, vole) m. hrboľ od hrb, krcať (vomere), krčah, stslov. krъčagъ (vas fictile), prhliť (urere) odkud prhlava (urtica), prtiť (kutati po zemi), paškrtný vedle maškrtný (mlsný, srov.

stslov. laskrъdъ, edax), trčať, čes. strčeti (prominere), žrď vedle žerď (pertica) atd.

§. 62. *l* a *r* se stupňují: 1) v *el*, *er*, *ře*, na př. meli, postel a steli od ml-íti, stl-áti; beru, deru, pazdeří; peru, péro, slov. pero a Perun, veřeje (postis, cardo, janua) a veřejný (publicus), žeru od br-áti, dr-áti, pr-áti, kteréž v stslovančině i „letěti" znamená, vř-íti, žr-áti; vřeteno a vřeten, slov. vretenica (Kupferschlange) stojí m. verteno, verten, vertenica od vrtěti;

2) v *ěl*, *ěr*, *ře* m. *rě*: mělký a měliti, pa-děra (Schinder), výběr a pa-běrek, zá-stěra, křesati od ml-íti, dr-áti, br-áti, stř-íti, stslov. vъs-krъsnąti (excitari), tak i mlezivo m. mlězivó (colostrum, Bistmilch) souvisí nepochybně se stslov. mlъzą-mlěsti (mulgere):

3) v *iel*, *ier*, *rie*, místo nichž se jak v stčeských tak i v stslovanských památkách častěji vyskýtá nynější češtině vlastní *il*, *ír*, *ří*, na př. v LS. s-bierati, v RK. na-bierati, ot-vierati vedle zírati, ob-zírati, nedo-zírati; v Ev. vy-tierati a vz-kriesiti, v MV. vz-kriešenie; v KPR. ot-pierati, v ČE. na-čierati atd. v slovenčině: diera a s-dierať, roz-mieľať, u-mierať, po-sielať vedle posílať, pre-stierať, vy-vierať, so-žierať, v nčeštině: s-bírati, za-pírati, vír (vortex) a za-vírati, ob-zírati, vy-tírati, vz-křísiti, od-pírati, na-čírati, díra a s-dírati, roz-mílati, u-mírati, po-sílati, pro-stírati, se-žírati od br-áti, pr-áti a př-íti, vř-íti (fervere, scatere, claudere), zříti, stslov. vъs-krъs-nąti, čř-íti, dr-áti, ml-íti atd.; tak i slov. po-vrieslo (jako mąs-lo m. maz-lo od mazati), čes. povříslo pošlo od stslov. po-vrъzą (ligo) a hřímati od hřmíti, slov. hrmeť; slov. a stčes. mlieko, nčes. mléko (obecně mlíko) od stslov. mlъz-mlěsti (mulgere); naposledy s Miklosichem (Vergl. Gram. I. 141) mám za to, že neurčité stoves III třídy: mlieti, tlieti, črieti, mrieti, prieti, strieti, vrieti, žrieti a podobné též stupňováním hlásek *l* a *r* v *lie* a *rie* (nčes. *lí*, *ří*: mlíti, tlíti, čříti atd.) povstaly;

4) v *ol*, *or*, *ro*: rozkol MV. (schisma, divisio) a koli, mol, slov. moľ (tinea) a modliti m. moliti (vlastně emollire, reflex. precari, orare), stčes. za-poleti sě (§. 44. 2.) a poleno, stůl m. stol od kl-áti, ml-íti, pl-áti (ardere), stláti; výbor a bořiti, ná-dor, mor a mořiti, nora MV. (specus) a nořiti, od-por a roz-porek (slov. ráz-porok), pro-stor (spatium), zá-vor, v-zor, a zora od br-áti, mř-íti, stslov. po-nr-ěti (subintrare, subire), př-íti, stř-íti, vř-íti, zř-íti; hrom m. horm od slov. hrmeť, čes. hřmíti;

5) v *al*, *ar*, *la*, *ra*: malý, zá-pal a páliti, talov MV. (pus, ies), val a valiti od ml-íti, pl-áti, tl-íti (putrescere, gliscere), ve vl-na (fluctus) a v roz-vl-áti LS. (fluctuans reddere, exarare); z-mar a mařiti, slov. pariť, stslov. pariti (volare, srov. ďarské parittya, prak), škvařiti, vařiti od mř-íti, stslov. pr-ati lare), škvř-íti, vř-íti (fervere); mlat (malleus), hlad (fames), z v Alx. „lubricus locus", v MV. a nyní „reptile" a plaziti, k a tlačiti, vlaha a vlažiti od ml-íti, slslov. žlъdьnъ (cupidus), -nouti (slov. i klznúť), slov. tlk-tlcť (čes. tluk-tlouci), vlhnouti; hý a z-drábati, mrak a mračiti, mráz a mraziti, prach a prá-, smrad a smraditi, strana, svrab a svrabiti, o-trap a trápiti, vrat a vrátiti, slov. a stčes. po-vraz MV. (nčes. pro-vaz, pře-/knutím hlásky *r*), zrak od drž-eti, mrk-ati se, mrz-nouti, prch-ıti, smrd-ěti, stř-íti, svrb-ěti, trp-ěti, vrt-ěti, stslov. po-vrъzą o); podle Miklosiche strach, -krát: v dva-krát, tři-krát atd. rátký souvisí se stslov. strъš-iti (horrere, aculeos erigere) a t- v črъt-ati (incidere), srov. slov. a pols. *-raz*: jeden-raz, -razy od řezati (§. 57. 2), potom francouzské *coup*: un coup, kartu, skr. sa-krt (semel) od krt (secare);

6) v *ál*, *ár*, *lá*, *rá*: kálati, za-páleti, váleti, párati, s-várati, tláčeti, o-vlážeti, s-kráceti, vráta, slov. pre-smrádzať sa atd. od íti, pl-áti, vl-na, stslov. prati-porią (scindo), vř-íti, tlk-tlcť, -nouti, krъt-črъtati, vrt-ěti, smrd-ěti prostředkem tvarů: kol, val, por, var, tlak, vlah, krat, vrat, smrad.

O samohláskách ъ a ь.

§. 63. Staroslovanské samohlásky ъ a ь, čili *jerъ* tvrdé a měkké, podle Miklosiche (Vergl. Gram. I. 71) slabými slují, o že seslabením jiných samohlásek povstaly. Že se jimi slovančině jisté zvuky označovaly anebo, což jedno a též jest, nebyly v ní docela němými, neomylně vysvítá z tъpъtъ (stre-), dьnь (dies) a z jiných podobných, kteréby naskrze nemá bylo vysloviti, kdyby v nich ъ a ь němými byly. Jako původně zněly, nelze na ten čas s jistotou určiti. Z toho, e v nejstarších cyrillských rukopisech místo prvého zhusta *o*, o druhého pak *e* vyskýtá, se Šafaříkem a Palackým (Die ält.

Denkm. S. 68) zavírati by se mohlo, že tak zněly jako *o*
Považíme-li ale, že se samohlásky *u* a *i* od rychle vyslove
o a *e* málo v čem odchylují a že hlásky *o* a *e* nejsou při
než poddružné, ze základných *a*, *i*, *u* povstalé (§. 11): neodd
líme se daleko od pravdy přijetím domnění pana Miklosi
hláskám ъ a ь základné zvuky *u* a *i* připisujícího (l. c.).
nežbychom udali, jako nakládala s nimi československčina v o
ních, v §. 59. ještě nepodotčených případech, poznamenati mu
že ony v násloví nikde nepřicházejí, nebo zde sklesnutí př
samohlásek v ъ a ь není možné; na konci slov naproti za ko
souhláskou stojí buď ъ buď ь a sice po hrdelných *g*, *ch*, *k*
ъ, po hustších sykavkách *č*, *š*, *ž* a po *c* všudy ь; čím se
že v stslovančině ani jednoho jediného slova není, které
čistou souhlásku vycházelo. (Miklosich. l. c. 73, 74. Schlei
Formenlehre S. 143.)

§. 64. Koncové ъ v československčině zaniklo, ь na
v měkkých souhláskách bytně obsaženo trvá, ba v někte
stčeských slovech i co *i* vystupuje na jevo, na př. dasti,
nevěsti Ev. m. stslov. dastь (dá), jestь (jest), nevěstь (
choti, lani m. stslov. chotь, lanь vedle choti, lani (srov. §. 4
c a h). V skládaní slov ale ъ jako *o*, ь jako *e*: čas-o-pis
e-pis; po předložkách bez, nad, pod, před, od, roz, s,
podobných v češtině jako *e*, po *k* i jako *u*; v slovenčině n
jako *o*, po *k* též i jako *u* k oblehčení vyslovení ožívá (§. 24
Místo slovostředního ъ a ь v stčes. památkách stojí pravidl
(Die ält. Denk. S. 68, 142, 232), kdež toho vyslovení požad
deska, dežď (nyní déšť), kegdy LS. mest, tešč MV. (vz
tesť, česť, deň, meč, mezk vedle mezh St. Skl. (nyní m
mulus, odkud slov. mulica, pes atd. stslov. dъska, dъždь,
vedle pozdějšího kogda, mъstъ (mustum), tъštь, tьstь, čьstь,
mьčь vedle mečь, mьzgъ vedle mьskъ, pьsъ; *i* m. ь a *y*
jen v *dibr* MV. stslov. *dьbrь* (vallis) a v *kyždo* Ev. stslov. *k*
(quisque); v *tvorce* -*et* se střídá *e* s pozdejším *o* tak, jako s
-ъ*tъ* s -*otъ* (§. 34. 4); v lehko vyslovitelných případech na
slovostředního ъ a ь nestojí nic: bdieti, dci, kto, lháti, čnu,
(zend. mizda, goth. mizdô, řec. μισθός), pnu, tma, vdova
stslov. bъděti, dъšti, kъto, lъgati, čьnǫ, mьzda, pьnǫ, tьma, v
Tak i v nčeštině; v slovenčině naproti v prvém případu
kám ъ a ь buď *o* buď *e* stává oproti, na př. *o* v kon

instr. jednotného *-om* m. stslov. *-ъmь* a *ьmь*: synom, slovom; mužom, poľom, stslov. synъmь, slovъmь; mužьmь, polьmь; v tvorkách *-ok*, *-ol*, stslov. *-ъkъ*, *-ьlъ*: načiatok, piatok, orol, osol, stslov. nacętъkъ, pętъkъ, orьlъ, osьlъ; *e* v *-ec*: otec, stslov. otьcь; v lev, šev, sen atd. stslov. lьvъ, šьvъ, sъnъ.

§. 65. ъ se stupňuje 1) v *o*: zovčí vedle běžnějšího zváč a zovu od zъv-áti; 2) v *u*: buditi, duch, suchý a sušiti od bъd-íti, dъch-nouti, sъch-nouti, nepovstaly-li naopak tvary tyto seslabením *u* v ъ z oněch; 3) v *y* a *ý*: dych a dýchati, dyměj (bubo) a dým, dýmati (inflare), s-hyb a hýbati, lýhati, polýkati; s-myk, po-myč vedle po-meč MV. (tendicula) a mýkati, rývati, stčes. sýpati RK. (sopire, einschläfern); tyč (pertica, palus), slov. s-tyk (čes. o-tka, rallum) a týkati, ná-zyv a na-zývati atd. od dъch-nouti, dъm-u (flo), hъ-nouti m. hъb-nouti, lъh-áti, po-lъk-nouti, mъk-nouti, rъv-áti, sъp-áti, tъk-nouti, zъv-áti.

ь se stupňuje a) v *í*: po-čínati, čítati, o-mínati, míhati, s-po-mínati, pínati m. něhož v RK. se čte i pienati, tínati, žínati, ždímati se vsuvným *d* m. žímati, přicházejícího v staroslovančině s *o*: o-žímati (exprimere, slov. žmýkať) od čьn-u, čьt-u, mьn-u, mьh-nouti, mьn-íti, pьn-u, tьn-u, žьn-u, ždьm-u m. žьm-u; tak i za-klínati, jímati, štívati (slov. huckať), žívati (slov. žúvať) od kln-u m. stslov. klъn-ą, jьm-u m. stslov. im-ą, žьv-áti, štьv-áti; b) v *o*: o-pona (aulaeum, velum), zvon a zvoniti od pьn-u a stslov. zvьn-ěti (čes. zn-íti, sonare); tak souvisí podle Šafaříka (Čas. čes. Muz. 1846. V. 413) čes. nůž, slov. nôž, rus. za-noza (festuca infixa) a noziť (infigere) s kořenem *nьz*, přicházejícím v stslovanském vъ-nьz-nąti (injicere), stupňováním ь v *i*: na-nizati (infigere) a v stčeském nz-ieti ŽV. (tabescere, lépe snad compungi, configi); c) v dlouhé *ě* čili stčes. a slov. *ie*, nčes. *í*: mieniti — míniti od mьn-íti.

Z úkazův těchto patrně vysvítá, myslíme, důležitosť stslovanských ъ a ь pro jazykozpyt československý.

O samohláskách *ą* a *ę*.

§. 66. Staroslovanské samohlásky ѫ a ѧ podle Miklosiche (Vergl. Gram. I. 42) tak zněly jako francouzské *on* a *in* v *bon*,

ßn, anebo polské *ą* a *ę* v *dąb*, *ręka*; povstaly pak v nejvíce případech ze souhlásek *n* a *m*, které v stslovančině v slovostředí před jinými souhláskami (jediné vsuvné *l* v zem-l-ia m. zem-ia, lom-l-ią m. lom-ią atd. vyjma) státi nemohouce buď slabými samohláskami ъ a ь od následující souhlásky se oddělují, jako v anъgelъ, talanьtъ m. ἄγγελος, τάλαντον; buď se vysouvají, jako v Kostanьtinъ, olibъ m. Constantinus, ὄλυμπος; buď konečně splývají s předcházejícími samohláskami v mutné čili nosové zvuky *ą* a *ę*, ku př. frągъ, septębrъ m. francus, september. Poslední tento spůsob odstraňování slovostředních *n* a *m* zpopřed jiných souhlásek je zvláště v slovanských slovích nepodvratným zákonem, dle něhož silaby ь*n*, ь*m*, *im*, *en* a *an*, *am* všudy, kdekoliby před souhláskami nebo na konci slov, kde podle §. 63. staroslovančina souhlásek naskrze netrpí, státi měly, přecházejí v *ę* a *ą*, na př. pęti, pęlъ, pętъ; pa-mętь; jęti, jęlъ, jętъ atd. m. pь*n*-ti, pьn-lъ, pьn-tъ od pьn-ą, pa-mьn-tь od mьn-ěti, im-ti, im-lъ, im-tъ od im-ą; ąglъ, lat. angulus, řec. ἀγκύλος; ąglь, ląka, ręka, litv. anglis (carbo), lanka (palus, nasse Wiese), ranka (manus od rinku, colligo); pątь (via), gąsь (anser), peką (coquo), pekąšti (coquens), vьdovą (viduam) atd. skr. panthan, haṅsa m. ghaṅsa (goth. a nněm. též gans), pačâmi, pačantî, vidhavâm (Miklosich l. c. pag. 64. seq. Schleicher, Formenlehre. S. 42, 79).

§. 67. Otázku, zdaliž v stčeštině nosové samohlásky *ą* a *ę*, v polštině podnes mocně panující, v užívání byly, rozhodnouti není na snadě. Některé spůsoby psaní v jedné z nejstarších památek, v zlomku totižto evangelia sv. Jana, jako: cnaezi, chaesti, zae, zea, tea, zę, imę, ramę, oslę, zuoię atd. m. stslovanských: knęzi, čęsti, sę, tę, imę atd.; množný počet na *-ence* m. stslov. *-ęta*, vyskýtající se v stčeštině na mé vědomí jen ve dvou slovích: *ptence* LS. MV. (ptáčata) a *kurence* MV. (kuřata), v slovenčině naproti velmi zhusta vedle vycházejícího na *-ata*: dievčence, jahnence, kurence, morčence, mačence atd. vedle dievčata, jahňata, kurata, morčata, mačata, a předpokládající, jakož se mně zdá, jednotný Nom. na *ę*: ptę, kurę, jahnę atd. ne-li na *-enec*: ptenec, kurenec, jako se Šafařík s Palackým (Die ält. Denkm. S. 56, 215, 223) a snad za nimi Štúr domnívá (Nauka řeči slov. v Prešporku 1846. str. 150); dále zbytky nosových zvukův zachované v slovenských slovích: gamba nebo gemba (os): gavendiť (misere victitare), pentať vedle pantať sa (vagari), Ďonda

anebo Donda (jméno to jakési bytnosti báječné, v národních zpievankách I. 3 a 397. spomínané), souvisících s polsk. gęba (os, stslov. gąba, spongia) a se stslov. govędo (pecus), pątь (via), dąga (iris), z nichž poslednímu v slovaři k slovinské, od Jiřího Dalmatina r. 1584. vydané byblí připojeném odpovídá pseudochorvatské *donda* (Glag. clozianus, p. LXX et LXXI); naposledy vlastní jména: *Zuentislaus* a *Venceslaus*, stslov. *Svętoslavъ a Vęšteslavъ*, z nichž prvé jen u cizozemcův (ku př. v letopisech fuldenských), druhé pak i v domácích listinách a letopisech vedle řidšího *Vaceslav* se vyskýtá (Die ält. Denkm. S. 71), ovšem tomu nasvědčují, že nosové zvuky i v československenčině, aspoň místy a v obmezené míře, svou platnosť měly: než postačitelných důvodův, žeby panování jejich v ní v tom věku, z něhož nejstarší naše památky pocházejí, bylo všeobecným, důsledným a ústrojí jazyka slovanského přiměřeným bývalo, nestává, nýbrž na místě *ę* všude se nachází buď *a*, *ia*, na př. v LS. svat, Stiaglav, trasechu sě (třásli se), jeja, strojá atd. stslov. svętъ (sanctus), stęglavъ, tręsošę sę, jeję, strojętь; v Ev. jachu (jali), kniazev, peniaź, viace atd. stslov. jęšę, knęzevъ (principum), pěnęzь, vęšte; v RK. maso, tahú (táhnou), tažechu (táhli), řad atd. stslov. męso, tęgnątь, tęžešę, rędъ; v MV. jatrvenice, lado, mata, tahu atd. stslov. jętrъvь (cognata), lędina (terra inculta, srov. něm. Land), męta (mentha), tęgną; piał, piat, piati a podobné, stslov. pęlъ, pętъ, pęti; buď *e*, *ě* a *ie*, ve více případech co přehlásky předešlých *a* a *ia*, na př. v LS. Lokal světě m. svatě (§. 20. 1. b.) jeje (illius) vedle jeja; je sě (occepit), kněžna, věčina atd. vedle přicházejících v Ev. jachu, kňaź anebo kniaź, viace; poče (coepit), mě, tě, sě, je (eos) atd. stslov. počę, mę, tę, sę, ję; v Ev. tieži (interroga), otieže (interrogavit) vedle otázal; poče, večerie, oslě, ramě, je atd. v RK. tieže vedle taže a tažechu, prětě (přeťal), zaje (zajal), rozepě (řozpial), spěchu (spiali), kniežecí atd.; v MV. bledý (delirus), ceta (numus), hreda (trabs), hreź (lutum), kněž, ječmy (hordeum), měsiec, penieź, obred (cerimonia), rukojeť, ščedně (parce), tětiva (nervus), vítěź atd. stslov. blędьnъ (nugax), cęta (denarius, srov. goth. kintus), gręda (maď. gerenda), gręzь, knęzь, jęčmy, měsęcь, penęzь, obrędъ, rąkojętь, štęděti (parcere), tętiva (chorda), vitęzъ. Tak i v jiných stčeských památkách, o nichž v ohledu tomto viz die ältesten Denkmäler, str. 162 a násl. Na místě *ą* naproti stojí tamže pravidelně *u*, jindy krátké jindy

dlouhé, na př. dubravina LS. (quercetum) od přicházejícího v MV. dubrava (silva), drúžiti KPR. (figere) a složené pro-drúžiti Pulk. Št. (transfigere) od drúh, stslov. drągъ (tignum; drąčiti, defigere a slov. drúk ale předpokládá drąkъ); mútiti (turbare), rub (litv. rubas, franc. robe, vestis), tuča (nimbus, slov. leja), utr (intra) a utroba (viscera) LS. lukavý (astutus), súper MV. atd. stslov. mątiti, rąbъ (pannus), tąča (pluvia), ątrь, ątroba, ląkavъ (malus), sąprь (adversarius); výminkou *a*: v kaderie MV. (crines) odkud kadeřavý, stslov. kądriavъ (crispus, srov. slov. kučeravý, idem), v příslovkách jady, tady Alx. otsad Pass. atd. stslov. *jądu* (ubi), tądu (illinc), sądu (exinde); v mužském přechodníku přítomného času: peka, nesa m. peką, nesą a toto m. pekant, nesant (Schleicher, Formenlehre. S. 144), stslovansky peky, nesy (§. 31. 7. b).

§. 68. V novočeštině na místě *ę* stojí 1) *a*, *á*: v častý (čęstъ, densus), časť, datel (dętelь, picus), hřada, jádro a jadrný, játra (jecur), jazyk, lado (terra inculta), maso, máta (mentha), matu, pata, řad, řasno (fimbria, ręsno, vestis fimbriata), sáhnouti, svatý, táhnouti, vadnouti, žádati; v množném počtu jmen středního rodu na *-ě* a *-e* m. *-ęt*: kuřata, -at, -atům, -atech, -aty, stslov. -ęta, -ętъ, -ętemъ atd.; v činném a trpném příčestí min. času sloves I. třídy, kořene hláskami *n* a *m* zavřeného: pal, pat vedle piat; ťal, ťat atd. stslov. pęlъ, pętъ; tęlъ, tętъ od pьn-ą, tьn-ą; 2) *e*, *ě*, *é* a *í*: v bledu - blísti (blędą, nugor), devět, deset, hleděti (ględati), ječmen, jízva (vibex, jęza, morbus), kleknouti, kněz, leceti vedle léceti a líceti (lęcati, capere, tendere), ledví, měkký, měsíc, pa-měť, peníz, pěsť, píď, plesati vedle méně správného plésati, předu - přísti, přehu - příci (jungere), rukověť m. ruko-jeť; šetiti (blázniti se), odkud po-šetilý (bláznivý), souvisí snad též se stslov. šętati (fremere); těh a též v těhota, těžký a podobných, tětiva, třesu - třásti, větší, vězeti, vítěz, zajíc, zebe - zábsti, zeť; v skloňování mužských a ženských jmen měkko zakončených v těch pádech, kde se *e* střídá s *y* u tvrdých: muže, meče, duše (§. 34. 6. b), stslov. mąžę, mьčę, dušę; v jednotném počtu středních na *ě* a *e* m. *ęt*: kuř-ete, -eti atd.; v zájmenech: mě, tě, se, je m. mę, tę, sę, ję; v třetí osobě množ. počtu přítomného času m. stslov. *iętь* stojí všudy *í*: *hoří* m. goriętь; v přechodníku přítom. času *e*, *ě* m. *ę*: hoře, chytě, nose a t. d.

V slovenčině stslovanské ę zastupuje po retných *ä*, po ostatních čisté *a* neb *ia*: vädnúť, väzeť, žriebä, päť, deväť, pästť, päta, plemä, semä, pamäť, mäkký, mäso, sväťý vedle svatý, matiem - miasť, pradiem - priasť, priahnem - priahnuť, trasiem - triasť, riad; pial, piaty, piať; mial, miaty, miať, ale ťal, ťatý, ťať; žal, žatý, žať atd., dieťa, dievča, vĺča, žieňa; dieťaťa, dieťaťu atd., ma, ťa, sa, desať; robia, chodia, nosia; *e* jen v plesať a v skloňování mužských i ženských jmen měkko zakončených: meče, ohne, duše, práce.

Zástupcem stslovanského *ą* v nčeštině je *u* a *ou*, v slovenčině tak, jako v stčeštině, *u* a *ú* a sice náslovně: v udice, uhel (slov. uhol, angulus a uhoľ, carbo), úhoř (anguilla), útlý (tener), úzký, vousy m. ousy (ąsъ, mystax); slovostředně: v buben, budu, dub, duh v ne-duh (ne-dągъ, morbus; srov. goth. dugan, nněm. taugen, valere), duha, drouh (drągъ, slov. drúk), huba, hudu, housenice, hustý, houžev, hrubý, hrudí (grądь, pectusculum), chroust, koruhev vedle korouhev (vexillum), koudel, koukol, koupati, kus, kout, kuťati, kruh, u-krutný (u-krątъ, moles), luh, luk (arcus), loučiti, louka, moudrý a mudrc, muka a mouka, muž, nutiti m. nuditi (nąditi vedle nuditi), puditi, pupek, pouť, pouto, pavouk, pruh a prouh, prut, ruh a rouhati se, ruka, souditi, suk (Knorren), sup (vultur), skoupý, spoud (spądъ, modius, snad sem patří i slov. saput), stoupiti, touha a toužiti, tupý, trouba, o-truby, trud, trout i troup (fucus), trus, velbloud (velъbądъ, camelus, z goth. ulbandus a toto z řec. ἐλέφας), zub, zubr (ząbrь, urus, Auerochs); v za-hřížiti, slov. zahrúžiť a zahrúziť (grąžati vedle gręziti, mergere) a vnitř, slov. vnútri (ątrь, intus) *u* stojící m. *ą* se přehlásilo v *i*, což se ostatně jen v skloňování po měkkých souhláskách pravidelně stává, na př. duši, duší; piji, pijí z dušu, dušú; piju, pijú m. dušą, dušeją; piją, pijątь; v kadeř a v přítomném přechodníku: nesa, peka atd. m. *ą* stojí *a*, v příslovkách: odsad, odtad, onady atd. vedle odsud, odtud, onudy naproti *a* i *u* (§. 31. 6 a 7. b. c.).

§. 69. Samohlásky místo nosových *ą* a *ę* zaujímající tak se stupňují vůbec, jako původní, na př. *u* v *ou*: houdati, po-nouceti, po-pouzeti, po-roučeti atd. slov. húdať, po-púdzať, po-rúčať od hud-u, nut-iti, pud-iti, po-ruč-iti; *ě* 1) v *í*: kníže, tíže, říditi atd. od kněz, těž, řed; 2) v *á*: pátý, devátý, desátý, památka, přádati, za-přáhati, o-třásati, vázati, o-zábati atd. od pěť, devět,

deset, paměť, předu, přehu, třesu, vězeti, zebe; slovenské *ä* přechází v prvém případu v *ie*: knieža od kňąz m. knäz, v druhém v *ia*: priadať, zapriahať, otriasať, viazať, oziabať, pamiatka, piaty, deviaty, desiaty; piati, deviati, desiati; deviatnik, desiatnik, dvaciatnik atd. Z posledních šest české tvary: pěti, devíti, desíti, devítník, desítník, dvacítník spůsobem v §. 20. 1. b. spomenutým povstaly.

O h i a t u.

§. 70. Hiat čili bezprostřední sejití se dvou samohlásek v středu slov československčina jen v složení dvou od sebe patrně rozdílných, krom toho pak i osobitně čili mimo spojení užívaných slov trpí, na př. v na-učiti, samo-uk, po-ostřiti, po-užiti, vy-obcovati a podobných, jinde se ho následujícími spůsoby zbavuje:

1) vsouváním souhlásek a sice: a) souhlásky *j*: v biji, kryji, myji, duji, seji, leji; bíjeti, píjeti, míjeti atd. Sem patří i slovenské a moravské fijala, fijalka m. viola, čes. fiala, a cizí slova vycházející na *ia*, které Čechové přehlásením *a* v *e* vyslovují téměř tak jako *ije*, Slováci jako *ija*: Asije, Marije, slov. Asija, Marija m. spisovných Asie, Marie; b) souhlásky *v*: dávati, krývati, mývati, mívati, sívati, házívati, kopávati atd. V žiji a šiji *j* stojí m. kořenného *v*, jako ze zastaralého živu, potom z odvedených živý, život, šev atd. nade všecko ale z opětovacích u-žívati a šívati vysvítá; v Sp. D. se snad jen omylem vyskýtá *znýnati* m. *znývati* od nýti (chřadnouti, tabescere); místo nynějších: pavouk, pavučina vedle pavoučina, příbuzný čte se ještě v MV. paučina, příuzný, v EZ. a ŽJK. ale m. posledního již prívuzný, z něhož nynější příbuzný proměnou *v* do *b* (§. 76) povstalo; místo pauza nebo pauz, pocházejícího od nerozlučitelné předložky *pa* a *uz* u Št. i vuź, Gen. vuzě, stslov. *ązъ* vedle *vązъ* (vinculum), nikoli od *pa* a *vůz*, jako se Rosa a za ním Palkovič domnívá, přichází již v Alx. podnes užívanější pavuza; m. latinského prior už Boh. má převor, m. paeonia MV. pivoně, Slovák pivonija atd. c) zřídka souhlásky *h*: israhelský m. a vedle israelský v nejstarším překladu celé biblí (Výbor. str. 333 a násl.), španihelský v národních písněch moravských m. španělský, slov. spanielsky. V slovesích jdu m. idu (slov. idem), jedu a budu pokládám *d* se

Šafaříkem (Časopis čes. Muz. 1846. V. 614) a Schleicherem (Formenlehre, S. 88) proti Miklosichovi (Vergl. Gramm. I. 125) za formálnou, z ponětního slovesa povstalou přirážku, nikoli za pouhou, k odstranění hiatu potřebnou vsuvku; souhlásku *n* pak: v od něho, k němu, snídati a podobných m. od jeho, k jemu, s-jídati, kdež naskrze žádného hiatu nemáš, za pouhou eufonickou vsuvku;

2) přestrojováním samohlásek *i*, *u* a *y* v souhlásky *j* a *v* obyčejným a) v stupňování nadřečených samohlásek a sice: *i* v *oj*, *áj*; *u* a *y* v *ov*, *av*, *vo*, *va*, tak ku př. boj, pojiti, napájeti, slovo, sláva, baviti, kov, krov, kvas, tvůj atd. stojí místo boiь, poiiti, napáiati, slouo, sláua, bayiti, kouъ, kroyъ, kays, toyj, přesmyknutím kyas, tyoj od bi, pi, slu, by, ku, kry, kys, ty; b) v případech, kdeby samohlásky *u* a *y* před jinými samohláskami státi měly, na př. v slov. krú vedle krv, stčes. kry, obrú vedle obrv a podobných v §. 54. a. spomenutých slovích *ú* se stčeským zástupníkem svým *y*, přechází před každou samohláskou do *v*: krvi, krvotok, obrvy atd. m. krúi anebo kryi, obrúy anebo obryy; c) v složení sloves *idem* a *imem* s předložkami: půjdem, dojdem, prejdem, nájmem, ujmem atd. m. pri-idem, vy-idem atd. říká Slovák buď staženě: prídem, prímem, výdem, výmem buď s *j*: prijdem, prijmem atd. buď konečně se vsuvným *n*: priňdem, vyňmem, vyňdem. S podobnou rozmanitostí tvarů potkáváme se i v stčest. památkách u těchto sloves (Výbor. str. 26 a 109);

3) vysouváním jedné ze stýkajících se samohlásek dle mého domnění místo mající na př. v staročeských slovech: n'udatný, n'upadl, n'odstúpil atd. m. neudatný, neupadl, neodstúpil (§. 36), v a'nde, na'nej straně atd. m. a onde, na onej straně (§. 45. β);

4) stažením dvou sešedších se samohlásek podle §. 15. buď v dvojhlásky, buď podle §. 72. 4. v dlouhé samohlásky. Prvé se stává v stčeštině a v slovenčině s *ia*, *ie*, *iu*, *au*, *ou* a *uo*: priateľ, viera, božie dietě, božiu, saud, krásnau, bránau, stuol, nuož; v nčeštině s *ou*, jedinou to dvojhláskou v ní zachovanou; v novočeštině, moravčině a od této druhé málo v čem odchodné bernoláčině s *ia*, *ie*, *iu* a *uo*, z nichž prvé tři v oné pravidelně přecházejí v *í*, řidčeji *ia* v *á*, *ie* v *é*: přítel, víra, boží dítě, boží m. božiu; přátelé, hřáti, smáti se, chléb atd. m. priatelé, hriati, smiati, chlieb; v těchto v *á*, *é*, *í*, *ú*: práteľ, božé dítě, víra, božú; konečně *uo* v oné v *ů*: stůl, nůž; v těchto v *ó*: stól, nóž.

O dloužení samohlásek.

§. 71. Že staří Čechové dlouhé silaby od krátkých rozezn
vali aneb, což jedno jest, že měli kvantitu samohlásek, je
jistá. Která ale silaba u nich dlouhou a která krátkou bývala,
příčiny v §. 6. 1. podotčené nedá se určiti. P. Šafařík ve s
stčes. mluvnici řídil se v ohledu tomto pozdějším, ve spisech p
videlně zachovávaným zvykem, svědectvím některých starých
kopisův, označujících dlouhé samohlásky zdvojováním, jehož jed
snad prvý příklad MV. poskytuje v slově komaar m. komár (
ält. Denk. S. 233), naposledy z klassických jazykův známým zák
nem: „contractio facit longam“ čili že splývání dvou silab v jed
činí samohlásku dlouhou (Výb. str. 10). Směleji sobě v té
příčině počínali vydavatelé výboru z literatury české, přenes
beze všech rozpaků v nynější spisovné češtině běžnou kvant
na nejstarší památky i tam, kde rým odchýlení se od ní a p
chýlení se k nářečím československým, v ohledu tomto od sp
sovné řeči o mnoho zachovanějším hlasitě požadoval, jako na
tento v Mastičkáři přicházející:

jenž jest trpěl za vše za ny (nyní *za nás*)
na svém těle luté *rany* (Výb. str. 76),

kdež vydavatelé spomenulí *a* posledního slova, v slovenčině j
a snad i v moravčině podnes krátko znějící zjevně jen k v
spisovné češtině sdloužili. Že se takovéto zacházení se stčes. p
mátkami, od prznění jejich málo v čem odchodné cílem na st
dotčeným ani v té případnosti, kdyby totižto jedině pro Če
(co nemyslím) byly bývaly vydány, nedá nijak ospravedlniti, vid
mezi jinými z následující úvahy: nikdo s dějepisem řečí co j
i povrchně obeznámený nemůže neuznati té předůležité prav
že v nich tím určitější rozměr a líbeznější souzvuk panuje m
dlouhými a krátkými samohláskami z jedné, mezi těmito
kvantitou a přízvukem (tonus) z druhé strany, čím dále na
do minulosti postupujeme a naopak čím dále napřed, tím více
kalí a moutí zanikaje naposledy ve všeobecném zmatku obou
vlů, v němž po dlouhotrvanlivém zápase buď kvantita vítězí
přízvukem, jako na př. v češtině, buď tento nad onou, jako v ost
ních nářečích slovanských kvantity pozbavených anebo v rom

ských u přirovnání s latinou, v německých a t. d. Následovně není ani zdaleka víře podobné, žeby stčeština tak zdlouhavou a neobratnou byla bývala, jako nčeština, trpící dvě i tři dlouhé silaby jednu vedle druhé: krásný, kázání, spívává atd. a naobrat vším právem domýšleti se lze, že se v tomto rovně tak, jakož i v jiných ohledech, více ponášela na slovenčinu, v kteréžto dvě dlouhé silaby jedna vedle druhé, vyjma jediný Instr. jednotný ženských: krásnou, bránou, nikde nestávají, skracovanou bývajíc pravidelně dlouhá samohláska koncovky po předcházející dlouhé: krásny, kázanie, piaty, šiesty, deviaty atd. Osvědčujíce se ostatně, že jiným časem a na jiném místě obšírněji promluvíme o kvantitě československé vůbec, a odkazujíce na §. 12. o spůsobu dloužení samohlásek jednající vytkneme zde následujícími §§. ještě hlavní pramene, z nichž v československčině dlouhé samohlásky vyvírají.

§. 72. Kromě *stupňování*, o kterém pod každou samohláskou zvláště byla řeč, nejhojnějším pramenem dlouhých samohlásek v československčině vůbec je *stahování* čili *skracování*, vztahující se předně na plynné, snadno se rozptylující *j*, kteréž u prostřed mezi dvěma samohláskama, co mezník obě rozlučující, postaveno jsouc, často hbitým vyslovováním buď se vystrkuje i s předcházející samohláskou, v které případnosti pozůstalá samohláska (podle spomenutého již zákona: contractio facit longam) se dlouží, buď po vysutí předcházející, obyčejně méně závažné samohlásky s následující se co nejúžeji spojujíc v stčeštině a v slovenčině podnes běžným dvojhláskám *ia*, *ie* a *iu* příčinu zavdává, podruhé pak na právě podotčené dvojhlásky, z nichž prvá a poslední v češtině během času se nejprvé přehlasují v *ie* a *ii*, později pak i s prostřední stahují v nčeské *í*. Spůsoby těmito z většiny již v předhistorické době (již v LS. a v Ev. stojí výhradně: báti sě, zná atd. m. bojati sě, znajeť) přešlo

1) *aja*, *oja* v *á*, na př. v žens. Nom. jednotném a v střed. N. A. V. množném přídavných určitých: dobrá, čistá z plných v stslovančině a ruštině podnes zachovaných tvarů dobraja, čistaja; v slovesech: káti, kál se, láti, lál ze starších kajati, kajal sě, lajati, lajal; tak i kázeň stojí m. kajazeň; tímto spůsobem se má dle mého domnění i dlouhé *á* v časování sloves k prvému oddílu V. třídy patřících vysvětlovati, jako vol-ám, -áš, -á atd. ze základné formy vol-ajam, -ajaš, -aja, od níž se stslov. vol-áješi, -ajetь atd. jen přehláskou *a* v *e* odchyluje; u opětovacích téže

třídy, majících před *a* (novočes. přehlas. *e*) měkké souhlásky naproti, jako na př. v slov. vrac-iam, -iaš, -ia atd. z vrac-ajam, -ajaš, -aja, nejprvé jen *a* před *j* vypadlo, potom se *ia* přehlásilo v *ie*: vraciem a toto naposledy nčeským spůsobem přešlo v *í*: vracím, tak i vy-cházím, s-háním, s-vážím atd. slov. z příčiny předcházející dlouhé: vychádzam, sháňam, svážam m. vychádziam, sháňiam, svážiam; — báti, bál se a bázeň, státi, stál a pás m. stslov. bojati, bojalъ a bojaznь, stojati, stojalъ a pojasъ; nčes. má, tvá, svá ze stčes. a slov. moja, tvoja, svoja;

2) *aje*, *oje*, *uje*, *yje* v *é*: dobré m. stslov. dobroje, dobryję: dobrého, dobrému atd. z dobrajeho, dobrujemu; nčes. mé, tvé, své, mého, mému, tvého, tvému, svého, svému, dvé, obé, vévoda (chybně vývoda) ze stčes. a slov. moje, tvoje, svoje, mojeho, mojemu atd. dvoje, oboje, vojevoda;

3) *oji* v *í*, *oju* a *uju* v *ú*, na př. mí, tví, sví vedle moji, tvoji, svoji; stčes. a místně slov. Akk. a Instr. určitých přídavných a jednotný Instr. podstatných žensk. rodu: dobrú vodu a dobrú vodú z dobruju vodu a dobroju vodoju m. stslov. dobrąją vodą a dobroją vodoją. Nynější česká dvojhláska *ou* ve spomenutých pádech povstala bezprostředně pravidelnou podle §. 12. 4. obměnou stčeského *ú* tak, jako v koupiti, soused a podobných m. stčes. kúpiti, súsed; v slovenčině naproti, kdež obměna *ú* s *ou* není ústrojnou a obyčejnou, má se dle mého domnění *ou* v Inst. jednotném: dobrou vodou, považovati za povstalé z *ov*: dobrov vodov přestrojením *v* podle §. 13. v *u* a *ov* z *om*: dobrom vodom proměnou *m* do *v*, o níž srov. §. 76. V domnění tomto potvrzuje mě nejen ta okolnosť, že všecky čtyři koncovky na Slovensku podnes slyšeti: *ou* v středku, *ú* na západě okolo Moravy, *ov* temně skoro jako *of* (Epigenes slov. p. 51) znějící a *om* v Oravě (Gram. ling. slov. p. 61), než a nadevšecko obdoba srbštiny, v jejíchž nejstarších památkách často se vyskýtá *o* (stslov. *ą*, naše *u* aneb *ú*) a *ov* m. a vedle nynějšího *om* (Serb. Lesekörn. S. 98). — Neskrácené, sem náležící tvary, co zbytky starší periody, jsou v stčeštině tyto: mezitojí m. nepřehláseného mezitojú (t j. mezitú, rozuměj dobu, jako mezitím, rozuměj časem, interea) a dvojný G. a L. prvé a druhé osoby: najú, vajú, později s přehláskou nají, vají.

4) *ěja* aneb *ija*, *ije*, *iju* v stčeštině a slovenčině v *ia*, *ie*, *iu*, na př. slov. hriať, priať odkud priateľ, siať, smiať sa, viať,

ziať a podobná, stčes. obyčejně již přehlasovaně: hrieti, prieti, prietcľ, sieti, smieti sě, vieti m. staroslov. plných tvarů: grějati, prějati aneb prijati atd. Novočeština v těchto a podobných bez ladu a skladu buď stahuje dvojhlásku *ia*, přehlas. *ie* v *í*, buď podržuje *a*: hříti aneb hřáti; přítel, příti, přál a přátelé, síti anebo sáti atd. V skloňování přídavných určitých a slovesných podstatných, jakož i jiných podobných naproti m. stčeského a slovenského *ia*, *ie*, *iu*, stojících m. *ija*, *ije*, *iju* všudy užívá pravidelně *í*, na př. boží m. stčes. a slov. božia, božie, božiu atd. znamení m. znamenie, znamenia, znameniu atd.

§. 73. Ostatní na kvantitu samohlásek více nebo méně učinkující případy jsou tyto:

1) jednoslabičnosť, jíž se *o* často dlouží, řídčeji jiné samohlásky, na př. kůl, kůň, nůž, půst, vůl, vůz, stůl atd. slov. kôl, kôň, nôž, pôst, vôl, vôz, stôl, dále bůh, dům, dvůr, hnůj, lůj, sůl, stůj vedle boj se a m. slov. boh, dom, dvor, hnoj, loj, soľ, stoj; můj, tvůj, svůj, dvůj, obůj, trůj atd. slov. môj, tvoj, svoj atd. hrách, práh, vítr, sníh m. slov. hrach, prah, vietor, sneh; přestává-li ale jednoslabičnosť přiražením koncovek pádův, nastupují s malými výnimkami původní krátké samohlásky: kolu, koně, nože atd. než kůr, trůn má kůru, trůnu atd.

2) V češtině nové a pravdě podobně i v staré, vyjma *jeti* od jedu a *moci* od mohu, všecky neurčité dvojslabičné mají prvou dlouhou: dáti, hnáti, plouti, slouti, býti, píti, títi, žíti, mříti, plíti, tlíti, klásti, násti, péci, růsti, růsti atd. V slovenčině naproti jen u sloves I. třídy zatevřeného kořene, jako klásť, miasť, pliesť, môcť atd. dlouží se kořenná samohláska v neurčitém tak, jakož i v činném příčestí min. času: kládol, miatol, plietol, môhol. Dvojslabičností se dlouží snad v češtině prvá i u ženských: kráva, kláda, kýla, jáma, skála, sláma, rána, moucha, pára, lípa, síla, žába, žíla a některých jiných m. slov. krava, klada, kyla atd. u nijakých v máslo, mýdlo, jídlo, šídlo, bláto, jádro, jméno, léto, rámě, břímě a ostatních na *mě* m. slov. maslo, mydlo, jedlo atd. ramä, bremä; i m. kámen říká Slovák kameň.

3) Skloňování se také nezdá býti beze všeho vlivu na kvantitu samohlásek, v němž čeština u mnohých dvojslabičných jmen zvláště ženského rodu, majících před *a* neb *e* jednu souhlásku v Inst. jednotném a množném, v G. D. a L. množném zkracuje kmenovou samohlásku, na př. branou, bran, branám, bra-

nách, branami; prací, pracích, pracím, pracemi atd. od brána, práce, tak i chvil, mil, svic anebo svěc, sil, žil atd. od chvíle, míle, svíce, síla, žíla. Slovenčina naproti podle zákona v §. 71. podotčeného koncovku pádu, vyjma *ou* Inst. jednotného, pravidelně krátí, jestli předchází dlouhá: brán-am, -ach, tráv-am, -ach atd. od brána, tráva; v G. množném ale zároveň slovinčině miluje dlouhé samohlásky: brád, nedieľ, barín, nôh, rúk, rýb, vín, sŕn; tak i u nijakých: mias od mäso, stád, diel od delo, jablk, zŕn, brúch, kopýt atd.

4) Naposledy působením přízvuku na prvé silabě spočívajícího je dle mého domnění skráceno *á* v pochvala od chvála, okrasa od krása; *í* v nevěra, pověra, důvěra a podobných od víra; v posměch od smích atd.

O přízvuku.

§. 74. O stčeském přízvuku zhola nic nevíme, o nčeském a slovenském naproti s úplnou jistotou ustanoviti se dá, co následuje: každé slovo víceslabičné, či prosté či složené, má přízvuk na prvé silabě, nechtě dlouhá nebo krátká, na př. ve slově *drahá* leží přízvuk na krátkém *a*, v *dráha* naproti na dlouhém *á*; z jednoslabičných ho jen předložky berou na sebe, a to nejen v složení, kde se některé z nich pravdě podobně působením jeho i sdlužují, jako na, do, po, při, za atd. v ná, dů, pů, pří, zá; než i mimo složení, v kteréž případnosti prvá silaba následujícího slova zůstává bez přízvuku: do domu, na postel atd. Jestli je ale předložka dvojslabičná, nejen její než i následujícího slova prvá silaba je přízvukem opatřena: proti nepříteli, podle slova atd. Ostatní jednoslabičné částice, jako ač, až, ať, by, než, pak a podobné jen ve spojení s jinými mají přízvuk: aby, žeby, nežli, pakli atd. Ostatně že přízvuk v řečích kvantitou opatřených není tak silný, jako v těch, kdež on sám panuje, samo sebou se rozumí.

O souhláskách.

O retných.

§. 75. Ohledem na souhlásky je slovančina vůbec tak, jakož i litvančina (Pott, Commentatio etc. p. 15) spokojna s retnými *v*, *b*, *p*, *m*; pročež v původních slovích nepotřebuje jiným jazykům více méně oblíbeného zvuku *f*, nahražujíc ho nejčastěji hláskami *b* a *p*, řídčeji *v* (poslední retnicí *m* na mé vědomí nikdy): srovnej na př. bob s lat. faba, bodu s fodio, běhu s fugio, beru s fero, bratr s frater, peru s ferio, píšťala s fistula, stčes. pihva ŽV. litv. piga s ficus, plamy MV. nyní plamen s flamma, plouti s fluere, vru s ferveo; obrv, slov. i obrú- s řec. ὀφρύς; blato s něm. flath v Un-flath, brod s Furt, koupiti s kaufen, křepký s kräftig, jablo MV. nyní jablko s Apfel, opice s Affe, pata s Pfote, pěsť s Faust; pěnkava, slov. penka s Finke, píla s Feile, plsť s Filz, pluh s Pflug, pluk a lat. vulgus s Volk, vlt ve Vlt-ava a vlt-o-řěčný LS. (undifluus) s Fluth atd. Nechuť tuto naproti *f* projevuje Slovan i půjčováním slov z jiných jazykův, tak na př. v zlomku Ev. sv. Jana čteme: Kaipa, Parizei, Pilip m. Caiphas, Pharisaei, Philippus; peniaž a neurčité přídavné popsk (sacerdotis) od přicházejícího v ŽV. a jiných stčes. památkách pop m. stněm. phening a pfafo; v ŽJK. často Oziep m. a vedle Josef, srov. ruské Ozip (Rozbor. II. 61); v MV. ovin (Die ält. Denkm. S. 231), v Des. Káz. ovnieř a ščívalník atd. z něm. Ofen, Ofner (hrnčíř), Stiefel, slov. štýbľa; v Alx. barba m. Farbe; dodej podnes užívaná: biřmování, bluma, hrabě, půst z něm. Firmung, Pflaume, Graf, Fasten; Štěpán ze Stephanus atd. Mezitím zvuk *f* během času, po zatemnění povědomí o nepřístojnosti jeho slovančině a z jiných příčin přišel v cizích slovích do užitku; ba, co víc, i do některých domácích se vloudil, tak na př. m. vyskýtajícího se ještě v stslovančině upvati čte se již u Št. uffati a složená douffati, zauffati, kterých se po vysutí jednoho *f*: úfati, doufati, zoufati, podnes užívá; m. stčes. vrtrati Št. ČE. říká Slovák frfrať anebo frflať (murmurare); podobně vedle vousy (stslov. ąsъ, vąsъ) častěji slyšeti fousy, slov. fúzy;

vedle vrčeti a vrkati také frčeti a fřkati v málo odchodném smyslu; českému pikel odpovídá slovenské figeľ atd.

§. 76. Retné souhlásky se následovně střídají:

v 1) s *b*: boj, bojovati vedle starších voj, vojevati; slov. klebeta m. čes. a stslov. klevcta; vzbelbiti a vysboboditi v ŽK. m. vzvelebiti, vysvoboditi; příbuzný m. staršího přívuzný (§. 70. 1. b); jeřáb i řeřáb m. přicházejícího v MV. žeraѵ, stslov. žeravlь (grus); modlitba, modlitebník, honitba m. modlitva, honitva ŽK. modlitevník Řem. slov. bisahy, srb. bisage (hippopera, Quersack) m. a vedle obyčejného v Turci visahy od viseti (Čas. čes. Mus. 1848. D. II. Sv. II. str. 203. Serb. Lesekörner. S. 74); stslov. bъčela vedle pъčela, slovin. bučela a českoslov. včela atd. Podle toho i vrch, vázati ze stslov. vęzati atd. souvisí s něm. Berg, binden, skr. bandh; 2) s *m*: s-milný, s-milniti atd. m. vilný RK. (lascivus), viliti Des. Káz. (fornicaři), mešpor Pass. m. lat. vesper, z něhož nynější nešpor tak povstalo, jako nedvěd ze správnějšího medvěd; slov. bosman vedle bosvan (veliký koláč při křestu), s kramola MV. (seditio) souvisí snad cravalle; čes. čermák jistě s červ, stslov. črъmьnъ s črъvenъ a podle toho črъvь se skr. krmi; moře se skr. vâri (aqua), prvý s lat. primus atd.

b se střídá: 1) s *v*, jako z příkladův pod tímto uvedených patrno, v nichž se *v* zdá býti původním, *b* pouhou jeho obměnou; hedbáv, barva, skyva (krajíc chleba) stojí m. starších hedbáb (slov. hodbáb), barba, Alx. skyba, s nímž srov. něm. Scheibe, islandské skifa; 2) s *p*: poboněk m. boboněk Št. ochapnouti m. a vedle ochabnouti (languescere), oprať aneb oprat (Leitseil) m. obrať a toto m. obvrať a naopak cebule vedle cibule stojí m. cepule z lat. cepa, cepula atd. 3) s *m*: stčesky komoň (kůň) m. koboň tak, jako litv. kummele (kobyla) m. kubele (Schleicher, Formenlehre. S. 95); nejdůležitější, podle Schleichera (l. c.) sem spadající úkaz jesti *m* m. původního, v skr. jazyku zachovaného *b* v koncovkách množ. a dvojn. Dativu: *-m* (stslov. *-mъ*) a *-ma* m. skr. *-bhjas* a *-bhjâm;* jedn. množn. a dvojného Instrumentalu: *-m* (stslov. *-mь*), *-mi* a *-ma* m. *-bhi, -bhis* a *-bhjâm;*

p se střídá: 1) s *v* a *b*, jakož pod těmito vyloženo; 2) s *m*: v máry m. přicházejícího v Mast. páry, slovinsky podnes pare, pošlého snad z něm. Baare; kmotr m. lat. compater, nepřešloli do slovančiny prostředkem něm. Ge-vatter; patřiti vedle motriti, východním nářečím slovan. vlastního (Národopis. 3. vyd. str. 8);

slov. maškrtný vedle paškrtný (mlsný), čes. chlemtati vedle chleptati, slov. chlípať atd.

m se střídá: 1) s *v*, *b*, *p*, jakož pod těmito pověděno; krom toho 2) místo původního *m* stojí *b*: v darebný, písebný vedle a m. daremný, písemný; v bulharčině vedle mlêko, mlačen podle Miklosiche (Slaw. bibl. S. 55) slyšeti též blêko, blačen (tepidus); podobně přechází v srbštině *m* do *v* před *n*: guvno, tavni atd. m. gumno, tamni (temný).

§. 77. Retné souhlásky se 1) vysouvají a sice a) *v* po předložce *ob*: obálka, obaliti, obec, oběť, odkud i oběcati RK. oběsiti, obid St. Skl. obinúti ŽJK. Št. obłak, oblek; obłáštní Št. a obłásčen Sm. Fl. (singularis), obnaditi Alx. obojek (collare) a oboz MV. (res castrenses, jako v ruštině; pols. oboz znamená castra vůbec), obrat, obrv ŽG. (funiculus), obyknúti Dal. obyčej atd. místo obválka, obvaliti, obvec, obvěť, obvěcati, obvěsiti, obvid, obvinúti atd. zůstává *v* v obvod, obvazek a mnohých jiných; slov. slák a sláček stojí též m. svlák, svláček (plectrum); obodza (Leitseil) m. obvodza a běžnějšího na některých stranách vodzka bez *ob*, na jiných oprať aneb oprat, jako v češtině, které dle mého zdání proměnou *b* v *p* a vysutím *v* pošlo z obvrať; b) *v*, *b* a *p* před *n*: v kynouti, kanouti, lnouti, oslnouti vedle oslepnouti, odrynouti, trnouti m. běžných podnes u Slováků: kyvnúť, kapnúť, lipnúť, oslepnúť, odrypnúť, trpnúť (v MV. drbnúti); hrnouti, hnouti, hynouti m. hrbnouti od hreb, hbnouti a hybnouti od hub; tonouti, slov. tenúť, usnouti a sen m. topnouti od top v topiti, uspnouti, sepn; stčes. po-zinúti ŽK. (absorbere), prní, prně a prňata ŽV. Zj. m. pozivnúti, první, prvně, prvňata (primitiae); tak i deň podle Schleichera (Formenl. S. 47) stojí m. devn od skr. div (lucere); koň, kůň podle Miklosiche (Radices ling. slov. p. 37) zase m. kobň z koboň podle §. předešlého místo komoň; c) *v* a *b* před *ti*: v žíti, šíti, plíti m. živti, šivti, plěvti, jako ze zastaralého živu, šev, plevy atd. patrno; v stčes. hriesti MV. skústi (Jungmann, slovník. IV. 468) m. běžných podnes u Slováků hriebsť, skúbsť se vsuvným *s* před *ť*; u Pulk. Št. a jiných vyskýtá se napokon i tráti m. trvati; d) *m* a následovně i *n*, co nosové zvuky podle §. 66. před souhláskami a na konci v stslovančině proměňují se s předcházející samohláskou v *ę* aneb *ą* a po zaměnění těchto čistými samohláskami v československčině úplně zanikají, avšak s výnimkami, které

v pozdější době a z většiny zaniknutím stslovanského ь povstaly, jako končina, o-hromný atd. stslov. konьčina, gromьnъ; ospanlivý, sundati, krámský, trampoty, slov. kolimba (Knebel) a mnoho jiných; z čes. kafr a slov. gáfor (camphora) *m* bez sledu vypadlo, tak i z kmotr; povstalo-li totiž bezprostředně z lat. compater, vysutím *om* a proměnou *p* v *m*.

2) *v* se sesouvá před *z* v předložce *vz*, starým Čechům velmi oblíbené: zbouřiti, zložiti, zpomenouti, zvolati atd. m. stčes. vzbúriti, vzložiti, vzpomanúti, vzvolati; před *š* a *ž* v obecných: šepleta, šetečný, ždy atd. m. všepleta, všetečný, vždy; sesuvkou hlásky *p* a proměnou *s* v *ž* vzniklo žalm, žaltář z psalm, psaltář; odsutím *v* nynější proti z protiv, přicházejícího v LS. RK. a v odvozených podnes užívaných: protiviti se, protivný atd. V Gen. množném mužských vedle správnějšího *-ův* často se vyskýtá, zvláště u novějších spisovatelův, odsutím povstalé *-ů*: hadů, mužů vedle hadův, mužův. — V jakém asi poměru stojí tvary blesk a broj k lesk a roj, není tak snadno určiti, jako ku př. u lat. lac a lacus, něm. Lache, stojících dle mého zdání m. m-lac a m-lacus, m-lache, jako z lat. mulgeo, stslov. mlъzą a mléko, něm. Milch a slov. mláka vídati.

3) O předsuvném *v* v §§. 28, 37, 41 a 52; o vsuvném a z *u*, *y* pocházejícím v §. 70. byla řeč. — Pozoru hodné jest zvláště velmi řídké vsouvání hlásky *p* mezi *m* a *n* v slovích: zempný, tempný EZ. m. zemný, temný; jelikož se tím starodávná forma: zemplin, zemplinská stolice v Uhrách, rusinsky zemnen, zemnenský, vysvětluje. Podobá se přisouvání latinskému *p* po *m* v sumptus, demptus, emptus a podobných.

§. 78. Retné souhlásky se přestrojují: 1) v hrdelné a sice a) *p* v *k*, řídčeji v *h*, na př. čes. uštknouti a uštiknouti m. a vedle uštipnouti, slov. jen uštipnúť; kapraď, křepelka neb křepelice, kypřice vedle papřice m. stčes. paprať (filex) a prepelice MV. slov. prepelica, paprica (Mühleisen, subscus ferrea catilli), stslov. prъprica omylem snad m. paprica (Miklosich, Vergl. Gr. I. 37); pol. kikut, kień (truncus) vedle pień m. slov. kyput (mancum membrum) a peň; čes. kluzký (slov. klzký) vedle plzký, slov. kaluža vedle paluža; kroz, krěz vedle proz, prěz (Čas. čes. Mus. 1847. I. 53); čes. levhart z leopardus, štíhlý m. slov. šťuplý, pol. ščupły, litv. klebonas m. plebanus, kleeus vedle plecus m. Platz (Pott, Commentatio etc. p. 53); příklady přestrojování tohoto

vyskýtají se podle Boppa (Vergl. Gram. S. 14), Grimma (Deutsche Gram. III. 2), Eichhofa (Vergl. d. Spr. v. Europa u. Indien. S. 73), Schleichera (Formenl. S. 95; Die Sprachen Europas. S. 240) a jiných dosti zhusta i v ostatních indoeuropejských řečích; b) *b* se přestrojuje do *ch*, *g* a *k*: stčes. drochet Št. m. drobet (frustum), nepošlo-li drochet proměnou *t* v *d* z trocha; slov. galamuta (čes. kalamuta) vedle balamuta; čes. klábositi vedle blábolití, slov. klábosiť vedle blábosiť; čes. klabuňka vedle blabuňka (bublina), koule vedle boule a rusk. puľa, slov. sgerba m. česk. sběrba, nesouvisí-li tamto s hrba; c) *v* do *k*: slov. bečka, bitka m. čes. bečva vedle bečka, bitva; do *j*: slov. jar (přehlasovaně jer) vedle lat. ver, a naopak *j* do *v*: vejce m. slov. vajce vedle stslov. jajce, srb. jaje; stčes. věstě Alx. m. jistě atd. vedle ľuvík slyšeti v češtině i ľuhýk m. slov. kuvík; kleveta stojí snad též m. klejeta od kl-eji; d) cizí *f* v *ch*: kruchta MV. juchta m. něm. Gruft, Juften vedle Juchten; fučeti a fouknouti vedle hučeti a chuchnouti anebo chuknouti, stčes. chučeti a chuknúti, odkud s-chuknúti sě u Sm. Fl. (conspirare) m. nynějšího s-piknouti se; slov. fuják, fujavica vedle chuják, chujavica; podobně udělal Malorus chvartuch, chvasoľa z něm. Vortuch, Fisolen (Miklosich, Vergl. Gram. I. 266) a z romanských jazykův zvláště španělčina velmi mnoho náslovných *f* přestrojila v *h*: haba, hacer, hilo, horma, humo atd. m. lat. faba, facere, filum, forma, fumus (Diez. I. 184). Poláci naopak z *ch* a *kv* utvořili *f* v parafia, obfity m. parochia, obkvíty (hojný), Bulhaři též *f* z *hv*: fali m. hvali (Slaw. Bibl. S. 55) atd.

2) Příklady přestrojování retnic v zubné máš v čes. tipec vedle a m. pipec, pol. pypeć, něm. Pipps vedle Pfipps a Zipps, franc. pépie; v titvořiti m. a vedle pitvořiti, slov. potvoriť, a ve spůsobu mluvení podle p. Šembery (Vysoké Mýto, str. 10) na dědinách u Mýta k Litomyšli panujícím: týte, s tenou, patýr, četyce m. píte, s pěnou, papír, čepice; dehem dehoucím m. během běhoucím. Podle toho souvisí něm. warm s řec. θερμός a toto zase podle §. 82. 2. se skr. gharma atd.

3) *l* m. *v* stojí: v slov. sloboda, postolka, čes. svoboda, postovka (falco cenchris); v českoslov. slad-ký m. skr. svadu; v slov. hrkalka vedle hrkavka, v pol. pustelnik m. českoslov. pustevník atd.; slovenské maškrtný vedle paškrtný naposledy souvisí snad se stslov. laskrъdъ (edax).

O zubných.

§. 79. Souhlásky *d* a *t* před měkkými samohláskami buď se obměkčují v *ď* a *ť*, buď přetvořují v *z* a *c*, slov. *dz* a *c*. Ačkoliv ale hranic mezi dvěma těmito spůsoby proměňování nelze zevrubně vytknouti, dá se předce o nich asi toto s jistotou ustanoviti:

1) před původním *e* Slováci obměkčují *d* a *t*, vyslovujíce ku př. české hade, kate, budete, jdete atd. jako haďe, kaťe, buďeťe, iďeťe. V *ten* (stslov. *tъ*) a v odvozených: teda, temer, teraz (nyní), vtedy atd. stojí *e* m. stslov. ъ; v skloňování určitých přídavných s předposlední dlouhou: piat-y, -eho, -emu, -ej, -e *atd.* ale podle §. 71. m. *é*: proto se v nich *t* před *e* u většiny Slováků (Gram. ling. slov. p. 23) neobměkčuje;

2) před původními *ě*, *i*, *í* a před *e*, *ě*, *í*, *a*, *á* stojícími m. stslov. *ę* (§. 68) je vůbec obměkčování: hradě, světě, bradě, blátě, chudí, tlustí, jistě, choditi, chytiti; ťal, ťat, títi, dítě atd. před *ia*, *ie*, *i* (m. *ii*), *iu* a před povstalými z těchto novejšími *e*, *ě*, *i*, *í* naproti přetvořování pravidlem. Poněvadž ale tyto od oněch rozeznati není na snadě, vytkneme zvláště nejdůležitější případy, v nichž přetvořování bylo a posud je v obyčeji; jsouť pak asi tyto: a) tvoření statných jmen ženského rodu na *a* m. prvotního *ia* a přídavných na *í*, *ia*, *ie*, na př. stčes. hráza, meza, pláca, svieca; hověz-í, -ia, -ie; kniežec-í, -ia, -ie atd. slov. hrádza, medza, pláca, svieca; hovädzí, kniežací, nčes. přehláseně: hráze, meze, pláce, svíce, hovězí, knížecí; ale i labutí a medvědí vedle medvězí; b) stčes. prvá osoba jednotná přít. času u sloves III a IV. třídy na *u* m. *iu*: vizu, lěcu, súzu, chycu atd. m. vidiu, letiu, súdiu, chytiu; tak i pušču m. pustiu, ježdžu m. jezdiu; nyní vidím, letím, soudím, chytím, pustím, jezdím; jen v nepravidelném *chci* (slov. *chcem*) m. stčes. *chocu* nebo *ohcu* trvá podnes proměna; c) přítomný čas ukaz. a rozkaz. spůsobu, přítomný přechodník a přítomné trpné příčestí u sloves V. třídy druhého oddílu: stčes. hlozu, hlozi, hloza, hlozem od hlodati (rodere); mecu, meci, meca, mecem od metati atd. v nčeštině m. prvého říká se již bez proměny hlodám, hlodej, hlodaje; ale meci, repci, šepci atd. od metati, reptati, šeptati; v slovenčině

běžné je podnes vládzem, vládz od vládati, obdobné stčeskému hlozu, potom mecem, repcem, šepcem a mnoho jiných podobných; d) opětovací odvozovaná od sloves IV. třídy pomocí *a* m. *ia*: stčes. házati, sázati, vracati, utrácati, tak i púščati atd. od hoditi, saditi, vrátiti, utratiti, pustiti; obdobně je tvořeno stčes. vz-hrzati, u Št. s přehláskou *a* v *e* vz-hrzeti (contemnere) m. vzhrdati od hrdnouti atd. nčes. přehlas. házeti, sázeti, vraceti, utráceti, poušťěti; slov. hádzať a sádzať s přít. časem hádžem a sádžem, vracať, utrácať, púšťať; e) minulé trpné příčestí na *én* m. *ien* (§. 58. β. c) u sloves IV. třídy: súzen, chycen, puščen atd. ale již v LS. rozvaděm m. rozvazen, v nčeštině vedle souzen, rozen, řízen, plozen, chycen, nucen, placen atd. též i rozvaděn, děděn, cíděn, zděn, ctěn, křtěn, puštěn, hýžděn atd. bez přetvoření, jako v slovenčině, která *d* a *t* jen v urodzený (wohlgeboren) a zatracený (verdammt) pro rozdíl od zatratený (verloren) přetvořila; f) rozkazovací spůsob: jez, věz a viz, slov. jedz, vedz, vidz od jed, věd, vid; naposledy g) v příslovkách stupňovaných snáze (facilius), posléze (serius), záze (posterius) atd. *z* pošlo z *d*, patrného v snad-no, na-posled-y, zad-u; v přítomném přechodníku všech sloves *c* (nesouc, chodíc; nesouce, chodíce) z *t*. V stčeštině krom toho *ď* a *ť*, zvláště v prvé polovici XIV století a v bohemaři l. 1409, ráda přecházejí, spůsobem na některých stranách Slovenska podnes obyčejným, v *dz* a *c*: víceź, víceźstvie, svíceziti (tak už i v RK.), tociž, maci, cělo, cěsto, ancikrist, stáci, uslyšeci, čci m. čsti, cti, dziecě, dzěd, dzěkan atd. Z doby této pochází v spisovné řeči podnes užívané cihla m. správnějšího těhla, slov. tehla z lat. tegula a místné slovenské cesto m. těsto.

§. 80. Co se již samého spůsobu přetvořování zubných *d* a *t* v *z* a *c* týká, není pochyby, že, jako v řečtině z původního δι aneb δj povstalo ζ čili δς (-slov. *dz*), měnící se v dorickém nářečí přesmyknutím v σδ: φράζω, dor. φράσδω, z φράδιω aneb φράδjω, z prvotního τι aneb τj ale σσ: χαρίεσσα z χαρίεντια (Schleicher, zur vergl. Sprachengeschichte. Bonn 1848. S. 40—54) a jako z romanských jazyků zvláště ve vlaštině původní *di* a *ti* čili *dj* a *tj* pravidelně přešly v *gi* a *z* t. j. *dž* a *dz*, *c*: giorno, mezzo, tizzone = džorno, medzo, ticcone z lat. diurnus, medius, titio (l. c. p. 74, 75; Diez. I. 222 ff.), tak i ve slovančině z původního *medja, rodjen, světja, sytjen*, běžného ještě u Srbů, povstalo změnou *j* v *ž* (§. 91) nejdříve *medža, rodžen*, běžné

podnes u kořenných Chorvatův, u Malorusův a podle svědectví starých rukopisů někdy i u Velkorusův, s oslabením *ž* v *z* u Polákův a Slovákův (pol. *miedza*, *rodzon*, slov. *medza*, *rodzen* jen v *u-rodzený*, ostatně *roden* jako v srbštině), potom přesmyknutím souhlásek, u Bulharů velmi oblíbeným, stslov. a bulh. *mežda*, *rožden*; podobně z původního *světja*, *sytjen*, běžného u Srbův, změnou *j* v *ž* čili z příčiny předcházejícího temného zubného *t* v temné *š* a z jedné strany přesmyknutím v *št*, u Staroslovanův a Bulharův *svěšta*, *syšten*, z druhé strany slitím *t* a *š* v jeden zvuk *ć* u Rusův, Chorvatův a Slovincův *svěča*, *syčen*, z čehož posléze seslabením husté sykavky *č* v řidší *c* pol. *świéca*, *sycon*, čes. *svíce*, *sycen*, slov. *svieca* (ale *syten*) se vyvinulo. Všecky ostatní nářeční rozdílnosti v ohledu tomto z dotčeného genetického vývodu přirozeného vysvětlení nabývají: v ruském *rožen*, *sažen* atd. jest *d* před *ž* rovně tak vysuto, jako v českém *rozen*, *sazen*, anebo v slovinském *rojen*, *sajen*, v kterém původní *j* zůstalo nepromněné (Čas. čes. Muz. 1847. I. 62 a 63). — Podle toho tedy stslovanskému *žd* a *št* z *dj* a *tj* v češtině *z* a *c*, v slovenčině *dz* a *c* stojí oproti. Jedinou výnimkou od toho pravidla, zdá se mi, je stčes. věščba LŠ. MV. Št. (vaticinium), věštec MV. (vates) nyní věštba, věštec, věštiti, slov. veštba, veštec, veštica. veštiť (vaticinari) atd. pocházející od zastaralého văt-věsti (fari), v jiných naproti od téhož kořene pošlých m. *št* stojí od nepaměti *c*, ku př. oběcati RK. slov. obecať (polliceri); veca, přehlasovaně vece (inquit) atd. m. staroslov. obeštati vedle oběštati, *věštati* (loqui).

§. 81. *d* a *t* se 1) střídají: nutiti m. stslov. nuditi vedle *nąditi*, odkud nążda, čes. nouze, slov. núdza; slov. trpnúť, čes. trnouti m. stčes. drbnúti MV. (rigere); slov. triesky, čes. třísky m. *stčes.* driezhy RK. stčes. tlaka MV. vedle srbs. dlaka (pilus), truchlý vedle stslov. dręchlъ (morosus), tchoř m. dchoř, slovin. dihur a duhur podle Dobrovského (Institutiones. p. 132) od duch, slovin. duh (odor), podle Potta (Commentatio. p. 18) od esthonského tuhk (cinis); a naopak *d* m. *t* stojí v předložce *od* m. až do druhé polovice XIV století užívaného *ot*, vedle něhož se však i *od* už velmi včasně, jmenovitě v HG. z XIII anebo snad z konce XII století, vyskýtá; dbáti m. tbáti Dal. kdo m. kto; nadba podle Jungmanna (slovník. II. 547) m. nedba, odkud slov. v nadby, stčes. v natby Tristr. (nenadále); svadba m. svatba; deptati m. stslov. tъpъtati

nynějších čes. drážditi, moždíř m. slov. drážiť vedle drážniť (v MV. též drážniti), možiar i mažiar; čes. ždmu a ždímati m. staroslov. žьmą a žimati (slov. zmýkať), s nimiž srovnati sluší srb. ždenem, žderem m. ženem, žerem (Čas. čes. Muz. 1846. IV. 429), dále v mázdra, nozdry (slov. miazgra, nozgry) od maso, nos a v obecných českých: zdráti, zdřejmý, zdrostu, zdrovna atd. m. zráti, zřejmý, zrostu, zrovna (Časopis. 1852. I. 174). Vsouvání tohoto hlásky *d* mezi *z* a *r*, podle Miklosiche (Vergl. Gramm. I. 213 und 172) i jiným nářečím slovanským, zvláště stslovančině a polštině, oblíbenému obdobné je vkládaní hlásky *t* mezi *s* a *r*, jehož příklady se již i v nejstarších čes. památkách vyskýtají, tak na př. v LS. čteme strěbro-pěný, strěbro-nosný, v Ev. v-strět (obviam), v RK. strěd, v MV. strědo-zemie (ale srdce ve všech až podnes, nikdy strdce; prosrěd, prosrědek v ŽK. Alx.) a naopak v ŽK. plýtvati, tělestný, septni atd. m. plývati, tělesný, sepni. V nčeštině trvá vsuvné *t* až podnes: v střebati, stříbro, střed, střetnouti a v odvozených středa, střední, prostředek, v-stříc (obviam) atd. m. stslov. srъbati (srov. lat. sorb-ere), srebro, srěda, sъrět- a slov. srebať, sriebro, sreda, sretnúť vedle řídších strebať, striebro, streda, stretnúť; místo polsk. sroka a srbs. sraka ostatně nejen Čech než i Slovák říká straka;

3) *t* se odsouvá: a) v Nom. jmen středního rodu majících v Gen. *-ete*: kuře, prase atd. m. stslov. kurę, prasę a tato m. kurent, prasent; b) v mužském přechodníku přítomného času: nesa, hoře, stslov. nesy, gorę a tato m. nesant gorent; v nesúc, hoříc atd. stojících m. nesantji, horentji naproti *t* v přetvorce *c* bytně obsaženo trvá; c) v třetí osobě jedn. a množné přít. času: nese, nesou, hoří slov. a stčes. horí, horia m. stslov. nesetь, nesątь, goritь, gorętь. - Příklady stčes. třetí osoby jedn. na *ti* a *t* viz v §. 40. 4. c. Jiné ohledem na československenčinu méně důležité odsuvky hlásky *t* ale, jakož i obšírnější výklad tří podotčených najdeš v Miklosichově porovnávací mluvnici (I. 219 ff.) a v Schleicherovu tvarosloví (Formenl. S. 144, 164 ff.)

O podnebných.

§. 84. V §. 25. sme již poznamenali, že v nčeštině není více rozdílu mezi tvrdým a měkkým *l*, ačkoli někteří jistí, že *l*

v *zle* jináč zní než v *lež* (mendacium). Nynější české *l* zajisté je jedno se středním čili německým *l*, kterého zvuku v slovančině zastarodávna nebylo a v některých nářečích, jako polském, velko- a malo-ruském, ani podnes není. Tvrdé *l* v Čechách velmi včasně, nejprvé v městech dvoujazyčných, jako ku př. v Praze počalo zanikati. Již Jan Hus se stěžuje, že Pražané nejen slova německá bez potřeby do češtiny míchají a tím řečí ryzímu Čechu nesrozumitelnou mluví, než i toboľka, ľyko vyslovují. Není tedy divu, že již pražská biblí l. 1488 tvrdého a měkkého *l* nezní. Dále se udržel rozdíl tento na Moravě, ba na některých stranách této krajiny, jakož i na Slovensku, ačkoli netak rázně a silně, jako ku př. v polštině, trvá až podnes. Tím se dá nejpřirozeněji vysvětliti, proč ho v biblí kralické, na níž krom Čechův a Moravanův i Slovák Pavel Jesenský pracoval, tak správně šetřeno. Ale ani toto převýborné a za vzor spisovné řeči právem uznané dílo nebylo s to, aspoň v písmě navždy ustáliti rozdíl v celé formalné částce jazyka českého co nejrázněji a nejzřejměji podnes vystupující na jevo tím, že se po něm samohlásky *a*, *o*, *u* i přehlasují v *e* a *i*, i beze vší proměny zůstávají, na př. krále, králi vedle orla, orlu; líbiti, lidný vedle loubiti, ludný (lockend) atd. Prvé se děje vůbec tam, kdekoli nčeské *l* stojí m. stčes. a slov. *měkkého ľ*, v němž bytně obsažené *i* aneb *j* na následující samohlásky právě tak účinkuje, jako u jiných měkkých souhlásek, jmenovitě 1) v kořenech a pnech v §. 47. 3. vytčených, 2) z jmen statných a) u všech tvorkou *-tel*, slov. a stčes. *-teľ*, štslov. *-teľ* od sloves odvedených: přítel, spasitel, stvořitel atd. b) u následujících mužských: bol, čmel, datel (picus), chmel, kašel, kukol, král, mol, motýl, sopel, topol, uhel (carbo), úl, zřetel, slov. bôľ, čmeľ, dateľ atd. v cizích: cíl (Ziel), kachel, korbel (Körbel), ortel (Urtheil), pytel (Beutel), šindel (scandula) a neslýchaných v slovenčině: chuchel, jitrocél, kužel, kyčel, trupel atd. c) u všech ženských na *l*: hůl (slov. palica), sůl, postel atd. potom v hole, homole, chvíle, košile, neděle, role, vůle, slov. hoľa, homoľa, chvíľa, košeľa, nedeľa, roľa, vôľa; v množných housle a jesle; v cizích koule (Kugel), míle (Meile); celkem chybně v půle m. staroslovanského a slov. pola a vidle m. slov. vidly; d) u nijakých v pole a všech, majících v Gen. -ete: orle, osle, tele atd. Jinde, jmenovitě u sloves, obdobou se dá takměř neomylně určiti, má-li se *l* za tvrdé čili měkké považovati, ku př. kolu, melu, válati, zahá-

atd. m. koli, meři, váleti, zahálet́i jsou v spisovné češtině právě chybné tvary, jako píšu, mažu, snášati, svážati atd. m. píši, ži, snášeti, svážeti.

§. 85. Jakoby náhradou za zaniklý rozdíl mezi *l* a *ľ* asi od století (§. 25) panuje v češtině dvojí *r*: tvrdé čili *r* a měkké bo prskavé *ř* čili *rz* jak je Poláci dodnes piší a někdy i hové psávali, aneb *rž*, jak je i jedni i druzí vyslovují, které le Šafaříka (Čas. čes. Mus. 1847. I. 63) právě tak povstalo z neb *ri* změnou *j* v *ž*, jako *z* a *c* z *dj* a *tj* (§. 80). Abym theorii tohoto Slovákům příkrého zvuku objasnili a poznaání své k §. 8. ospravedlnili, podotýkáme, že Čechové s *r* ře tak zacházejí, jako Slováci s *d*, *t*, *l* a *n*, obměkčujíce ho n před *ě*, *i*, *í* či původními či z jiných povstalými a před *a*, ojícím m. stslov. *ę* (§. 68) anebo slov. a stčes. *ia* bez výnimky: dvoře, jezeře, dobře, moudří, bratři, patřiti; kuře, předu, (stslov. kurę, prędą, rędъ); přál, hřál atd. (slov. prial, hrial); s nepatrnými, z větší částky v pozdější době povstalými výkami i před původním *e*, krom příkladů v §. 34. 2. b. uvede srovnej *ře* vedle nesprávného *re* m. stslov. a slov. *re* ve jednotném statných na *r*: bratře, mistře, Petře vedle kacere, , dare, doktore atd. v 2. 3. jednotné, v 1. a 2. osobě mnopřítomného času: mř-eš, -e, -eme, -ete; ale ber-eš, -e, -eme, atd. m. staršího béř-eš, -e atd. Před *e*, odpovídajícím v. ъ anebo slovenskému *o* (§. 64) naproti zůstává bez občení: krev, reptati, retný, rez, rež, stslov. krъvь, rъpъtati, rъtъ x), rъžьda (slov. rdza i hrdza), rъžь (slov. rož i raž); dadarek, orel, rozpořek atd. m. slov. darom, darok, orol, rázk. Na konci slov naposledy jen tam se obměkčuje, kde za slabé *i* čili stslov. ь vypadlo, ku př. u jmen mužských na *-íř*, *-ýř* m. stslov. *-arь*, *-yrь*: pekař, kolář, hrnčíř (slov. ar), pastýř, měchýř (slov. mechúr) atd. u všech ženských na ář, sběř atd. v rozkaz. spůsobu m. starších beř, deř, peř a bných piší novější spisovatelé ber, der, per.

Čeština hlásku *n* v *ň*, slovenčina *n* a *l* v *ň* a *ľ* vůbec tam čňuje, kde *d*, *t* v *ď*, *ť* a v *z* (slov. *dz*), *c* (§. 79): násle se v této mnohem větší počet měkkých *ď*, *ť* a *ň* vyskýtá, v oné, který se ještě značně rozmnožuje tím, že Slovák mužských na *en*: den, ječmen, jelen, kámen, kořen, křeplamen, pramen, prsten atd. a *d*, *t* u ženských: spověd,

milost, nit, smrt atd. bez výnimky měkko vyslovuje: deň, jačmeň, jeleň, kameň, koreň, kremeň, plameň, prameň, prsteň; spoveď, milosť, niť, smrť.

§. 86. Z podnebných souhlásek v československčině tak, jakož i v slovančině vůbec, nejčastěji se střídají:

1) *l* a *r*. Ze sta jiných příkladů vytkneme jen čes. blekot vedle břekot, blesk vedle břesk; hřtán, hrdlo a hltati; hlíva vedle hřib, slov. hliva a hríb, u Oravců i gríb; močál vedle močár, slov. močiar; mozol (callus) a mosor (cicatrix), slov. mozoľ a mosúr; stčes. pelestý MV. a nynější peřestý vedle pstrý (variegatus), stslov. klikъ vedle krikъ, slov. klčovať vedle krčovať, čes. upláchnouti vedle uprchnouti; čes. a slov. vlkodlak vedle slov. vrkolak; stříbro, slov. sriebro a sorabsky sliebro, mrus. sriblo; něm. Silber; robiti a lat. laborare, lat. lilium a illyr. ljer; portug. a špan. lirio (Diez. I. 241); tvorky *-dlo* a *-tel* podle Schleichera (Formenlehre. S. 129) odpovídají lat. *-trum* a *-tor*, řec. -τρον a τωρ, skr. *-tram* a *-tar*: oradlo, oratel, lat. aratrum, arator, právě tak, jako franc. apôtre, chapitre, esclandre atd. latinským apostolus, capitulum, scandalum (Diez. l. c.). Slovem příbuznosť hlásek *l* a *r* je tak velká, že je někteří z novějších jazykozpytců za pouhé rozliky a obměny jednoho prazvuku, v prvotním indoeuropejském jazyku ještě neodděleného, považují, jak to skutečně ještě až podnes u dětí a nejednoho obecného člověka, falář, dilektor atd. m. farář, director vyslovujícího shledáváme. V některých jazycích to ani k úplnému rozdvojení ještě nepřišlo, tak na př. v zendském anebo stperském jen *r*, v čínském jen *l*, v novoperském naproti se již obojí zvuk nalézá (Bopp, Vergl. Gram. S. 43. Čas. čes. Mus. 1847. I. 39); řídčeji se střídá

2) *l* s *n*: čes. kouzlo, obyčejněji v mn. počtu kouzla nebo kouzly (praestigia, Zauberei) m. vyskýtajícího se v MV. kuzň (machinatio, cogitatio mala), které zároveň ruskému kozň (Hinterlist) tak pochází od ku-kouti, jako slov. a mor. kuzeň (Schmiede) anebo bázeň od báti se; slov. lebo, lež, zasľúbiť m. česk. nebo, než, zasnoubiti; čes. a slov. leda m. stčes. neda Št. a toto zase m. staršího jeda; čes. talíř a slov. tanier; srovn. srbs. mlogo, zlamenje atd. m. mnogo, znamenje (Serb. Lesekörner. S. 51);

3) *n* co nosový zvuk s *m* zvláště zhusta v trpném příčestí min. času, na př. v LS. rozvaděm, v RK. sražem, naplněm, v ŽK. učiněm, pamatem, v Pass. křestěm, u OD. vyvazem a v starém

přechodníku: počem (počav), spem (spiav) atd. m. rozvaděn, sražen, naplněn, učiněn, pamaten, křestěn, vyvažen; počen, spen; dále v RK. stojí všudy chám m. chán, v Pass. jedim m. jedin; v Řem. lidmě m. lidně (vlídně) a v nynější mluvě tajemství m. tajenství od tajem m. tajen; mrav obyčejněji v množném počtu mravy m. stčes. nrav MV. Dal. srbsky podnes narav; mze (tabes) m. nze od stčes. nzieti ŽV. (tabescere), s nímž sme v §. 65. b. porovnali stslov. kořen нъз ve въ-нъз-ną̨ti; chramostýl m. slov. a stčes. hranostaj MV. rus. gronostaj (Hermelin); Mikuláš m. Nicolaus; slov. morec, za-moriť sa m. nořec, zanořiti se, morka vedle norka (Truthenne), lem m. běžnějšího len (jen) atd. a naopak *n* m. *m* v dna m. dma (arthritis), nedvěd m. běžnějšího medvěd, nešpor m. přicházejícího v Pass. mešpor z lat. vesper, nišpule vedle mišpule z mespilus, ženina vedle ženima (pellex), slov. veznem m. vezmem atd.

4) *n* s *d*: čes. drážditi m. vyskytajícího se v MV. drážniti, slov. drážniť; podobně m. nynějšího drozd čteme tamže drozn, v stslovančině pak grozdь vedle groznъ, čes. hrozen, slov. hrozno. Na střídání tomto zakládá se srovnalosť čes. devět, stslov. devętь čili deven-tь a litv. devyn-i se skr. navan, lat. novem, staropruským nevin-ts (nonus); litv. debesis a namas se slovan. domъ a nebo, v Gen. nebes-e; skr. nabhas a dama, řec. νέφος a δόμος, lat. nubes a domus (Schleicher, Formenl. S. 116, 117).

5) Proměny hlásky *n* v *r*, v romanských jazycích častější (Diez. I. 235), jen jeden příklad znám: v přicházejícím u Rozk. milerka, nestojí-li to jen omylem m. milenka.

§. 87. Z podnebných souhlásek přestrojuje se 1) *l* v *j*: spojiti m. spoliti od spol, které v slovinčině podnes znamená pohlaví, a naopak *l* m. *j* stojí v slov. dúčela (tuba), souvisícím dle mého domnění se stčes. dučeja ŽV. a stpol. dučaja (cataracta. Rozbor I. 119), ledva m. a vedle jedva, slov. len m. čes. jen, leda m. jeda, odkud předsutím hlásky *n* povstalo stčes. neda m. něda, jako nětery z jeterý (§. 58. 2. β); vedle krahujec, v MV. a RK. krahuj, slyšeti také krahulec, v srbštině lelen vedle jelen, Lelena vedle Jelena (Helena). Podle toho jazyk, stslov. a pols. język stojí m. liazyk, lęzyk, jako z litv. liežuvis, lat. lingua od laižiti, lingere (slovan. lizati) vysvítá (Grimm, Gesch. d. deuts. Spr. I. 320). Na některých stranách Slovenska krom toho každé tvrdé *l* přechází v *u*: chuap, Suovák, smoua, dau, daua, dauo atd.

na jiných jen v mužském příčestí min. času: dau, bou, piu, deu atd. Úkaz to i v jiných nářečích slovanských: srbském, ruském, slovinském (Miklosich, Vergl. Gram. I. 250, 306, z romanských zvláště ve francouzštině zhusta na jevo vystup O *l* m. *v* naposledy sme se již v §. 78. 3. zmínili. Naopak máš v českých slovech vavřín a Vavřinec, pošlých z lat. a Laurentius.

2) *ř* u Čechův přešlo do *ž* v bažina, žebro m. bařina, vedle řídký, žřídlo slyšeli zvláště v obecné mluvě i žídký, a naopak řeřáb, řeřavý, řeřicha atd. m. a vedle žeřavý, v MV. žeraví, žeřucha, slov. přesmyknutím režucha; *ř* m. v slov. neborák m. nebožiak a vedle nebožiatko tak, jako jer, more atd. m. jež, može (Miklosich, Vergl. Gram. I. 336

§. 88. Podnebnice se následovně vysouvají a přiso

1) *l* se vysouvá v másnice m. maslnice, jabko vedle jablko, dávna pak v čin. příčestí min. času u sloves I. třídy: již čteme vyvrh m. vyvrhl, v EM. řek m. řekl atd. Vsouvání *l* mezi retné souhlásky a mezi *ia*, *ie*, *iu*, východním nářečím vanským tak oblíbeného: zemlia, ľublien, stupliu atd. u nás je příklady znám v slov. hrobľa (tumulús) a hrable, z nichž p Češi naskrze neužívají, místo druhého pak bez vkladného kají hrábě; s dlouhým *á* pro rozdíl od hrabě (Graf).

2) Dle Šafaříka (Výb. str. 25) *n* se sesouvá před *i*, už v předhistorické době v imě m. nimě (stslov. imę m. čili nimen, skr. nâman, něm. Namen, lat. nomen m. gnomen) později v ijeden, ikto, ižádný m. nijeden, nikto, nižádný; vy se v případech v §. 77. 1. d. podotčených a naopak přis a) v pádech třetí osoby od předložek odvislých: od k němu, v něm, s-ním, u ní, na-ň, pro-ň atd. m. od k jemu, v jem, s jím, u jí, na-ji, pro-jí; krom toho pak venčině, v moravčině a snad i v obecné češtině i bez před užívaný Instrumental přijímá předsuvné *n*: ním, ňou, nimi m. jí, jimi; b) v složení sloves jdu - jíti, jmu - jíti, jím - zvláště s předložkami v, vy, vz, s, ku př. vnidu, vynidu, vz snidu vedle vendu, vyndu, vzendu, sendu, vynmu, snimu v stčeštině někdy a v obecné mluvě podnes, sníti (slov. snísti, snídati, poněti, ponímati a jiná podobná i v spisovné užívaná; c) v slovích: ňádra m. jádra, slov. a mor. ňuchať nuchať m. stslov. ąchati (odorari); v-n-itř, slov. v-n-útr

v-ūtri ž *v* a přicházejícího v LS. utr, stslov. ątrь (intus); sněm n. s-jem; není, stčes. nenie m. ne-je, něda m. jeda, něter m. jeter, u Št. něsle, něsličky m. jesle, jesličky; v RK. v-ň-už m. v-již, později přehlasovaně vniž (jako); v KM. donidž, stslov. donьdeže m. do-i-de-že (donec) atd.

3) *r* je předsuto v rmoutiti m. stčes. mútiti RK. zármutek n. přicházejícího ještě u Št. zámutek, v rdousiti anebo hrdousiti n. a vedle dusiti.

§. 89. Zmíníme se zde ještě o postavení souhlásek slovančině ve více nářečích zvláštním, ano se hlavně k *l* a *r* vztahuje. Slovančina totiž netrpíc *l* a *r* před jinými, zvláště němými souhláskami, odděluje ony od těchto:

1) přesmyknutím samohlásky, kromě příkladů v §. 28. 2. stojících srovnej: a) dřímati s lat. dormire, chladný s gelidus, chlum s culmen, krabice s corbis, krátký s curtus, mramor s marmor, třetí s tertius, vrátiti s vertere atd. b) srdce, stslov. srъdьce s řec. καρδία, vleku s ἕλκειν m. Fέλκειν; c) brada s něm. Bart, brod s Furt, chladný s kalt, mléko s Milch, pletu s falten; pluk s Volk (a lat. vulgus, řec. ὄχλος m. Fολχος), stříbro se Silber, zlato s Gold, vládati s walten, stčes. sram (verecundia) s harmlos, dluh s goth. dulgs, hrad s gards (domus), vládati s valdan, vrah s vargs atd. v některých slovích se ale srovnávají, jako v dřímati a träumen, hrob a Grab, pluh a Pflug, chléb, chlév a goth. hlaibs, hlaiv atd. d) brada s litv. barzda, dlaň s delna, dluh s ilgas m. dilgas, hlava s galva, krava s karvě, plavý s palvas, plet s paltis, pluk s pulkas, sladký s saldus, vládati s valditi, vrána s varnas atd. ale bloznas a blázen, glebě a hlíva, grybas a hřib, grabas a hrob, krěnai a křen, prastas a prostý, vlosnas a vlastný atd.

2) řídčeji přesmyknutím plynné za němou; ku př. čes. kapr, slov. kapor aneb kaper, z lat. carpio, kaprál z corporalis, slov. kapravý vedle karpavý (triefäugig) atd. Není však ani tento zákon bez výnimek, z nichž mnohé jen později, větším dílem vysutím stslov. ъ a ь vznikly, ku př. berla, čarbati, čárka, čert, černý, dálka, holka, kulhati, obálka, slov. šarpať (trhať), ťarcha (tíže) atd.

Hlásky *l* a *r* krom toho i v původních slovích rády se přesmykují, na př. dřvi v RK. a jiných stčes. památkách stojí m. dveri, nyní dveře; nčes. habr m. slov. a stčes. hrab, v Pass. britov m. hřbitov, v ŽSO. vždy spůsobem vlaským kokodril m. kro-

kodil; koblása m. klobása, koblúk m. klobouk, kepřiva m. kropiva; manžel m. malžen; mlha, slov. i hmla m. mhla, povlovný m. správnějšího slov. povolný (lentus), provaz m. slov. a stčes. povraz MV. ratolesť m. lětorosť MV. škohrtati u Št. m. skřehotati, v ŽV. rozeskrviti m. rozeskvrieti, v MV. skravaď m. stslov. skovrada (sartago); tak i nčes. rtuť (Quecksilber) snad m. truť (Gift, srov. tráviti od slov. truť, pol. truć, vergiften, trucizna, Gift), slov. režucha m. stčes. žeřucha MV. nčes. žeřicha i řeřicha. Řídčeji se to děje s jinými souhláskami, na př. v slov. debnár vedle běžnějšího bednár anebo bodnár, pošlého snad z něm. Binder; stčes. inhed m. ihned, ktvu a odvozená vsektvu, otektvu atd. m. kvtu. stslov. cvьtą (florere); vedle pazneht slyšeť u Čechův i pahnost m. stčes. ež, povstalého z je-že, říká se ode dávna že atd.

O h r d e l n ý c h.

§. 90. Hlásku *g* v LS. a v Ev. ještě výlučně, v latinských listinách a rukopisech z XI a XII století ale větším dílem jen u vlastních jmen panující čeština velmi časně začala jinými hrdelnicemi zaměňovati a sice 1) v původních slovanských slovích pravidelně hláskou *h*, řidčeji *k*: hlava, hora, hovořiti atd. m. glava, gora, govoriti; mozk, obyčejně v množ. počtu mozky m. vyskýtajícího se ještě v MV. mozh, stslov. a slov. mozg, mozgy; mezek m. staršího mezh Št. Skl. než už i v stslovančině přichází mьskъ vedle mьzgъ; 2) v cizích, práva domácnosti v ní ode dávna požívajících též pravidelně hláskou *h*, zřídka *k* a *j*, na př. hrabě a landkrabě, markrabě z něm. Graf, Landgraf, Markgraf; pohan, řehole, Řehoř a Řek m. starších Hřehoř a Hřek, stříha, varhany atd. z lat. paganus, regula, Gregorius, Graecus, strix-strigis, organum; anjel vedle anděl, Jiří atd. z angelus, Georgius: u půjčených v novější době naproti obyčejně podržuje *g*: galeje, gamzík, geltna, granát, groš vedle oblíbenějšího starým Čechům kroš Řem. grunt atd.

Slovenčina proměnila sice též původní *g* větším dílem v *h*, ale tolik nechuti, co čeština, nedává předce proti němu na jevo: poněvadž ho nejen ve více původních slovích i vedle *h* i samotně užívá, jako v gabať vedle habať, gamba anebo gemba vedle huba, goralka vedle řidšího horalka a horeť; gríb vedle hríb, ga-

rendiť (bídně, jakoby skotsky živu býti od stslov. govędo) vedle hovädo, golinec (ptáče neopeřené) vedle holinec od holý, ryzdavý (ošklivý, nemotorný) vedle ohyzdný, v drgať (drkati), hruzgať (tříşkati); v gajdy, illyr. gajde (dudy), souvisícím snad s litv. giedótį (canere), kliag (coagulum, syřiště; srov. čes. klíh), ligotať sa (třpytěti se), miazga (mízha), mozgy (mozky), rozga vedle razga (rozha) a více jiných; než, co víc, i jiné soulásky jim zaměňuje, ku příkladům v §§. 78. a 82. spomenutým hodej: grajciar (krejcar) z něm. Kreuzer, grzno m. stslov. a čes. krzno, guľa (koule) z něm. Kugel atd.

§. 91. Jeden z nejdůležitějších a nejrozsáhlejších zvukoslovných zákonů v slovančině je přetvořování hrdelnic v sykavky, jímž se počet těchto v ní natolik rozmnožil, že znění její zvláštní, syčící barvitosti nabylo (Schleicher, die Sprachen Europas. S. 197). Dějėť pak se přetvořování toto a) v kořenech a pnech, b) v tvoření a c) v ohýbání slov. Prvé, které slavný Dobrovský ještě jen tušil, p. Šafařík v Časopisu česk. Musea (1847. I. 37—71) náramným počtem rázných a nepodezřelých příkladův dokázav nade všecku pochybnosť vyvýšil tu pravdu, že všecky sykavky, jediné *s* vyjma, v jazyku slovanském, jakož vůbec ve všech indoeuropských, jsou již poddružné tvary a samé přetvory souřadných hrdelnic. Odkazujíce čtenáře, s úkazem tímto v slovančině blíž obeznámiti se chtějícího, na spomenutý převýborný článek, několik příkladův z něho, několik ale z vlastní sbírky své vytkneme:

1) *g* aneb *h* se přetvořuje v *ž* a *z*, srovnej na př. čes. hříbě (stčes. griebě Ev.) a hřebec se slov. žriebä a žrebec, stslov. žrěbę a žrěbьcь; stčes. hrěbie UP. (sors) se stslov. žrěbij; čes. hřada s žerď anebo žrď, hnáti s ženu; čes. hláza, hlíza, slov. hľúza s čes. žláza (glandula); litv. geležis, gyvata se slovan. železo, život; lat. glans, glandis s českoslov. žaluď, stslov. želądь; řec. γυνή se slovan. žena — čes. hvězda a hvízdati se stslov. zvězda a zvizdatj, lat. granum a hiare s čes. zrno a zeji - záti, něm. Gold se slovan. zlato, skr. aham (ego) a hima (frigidus) se stčes. jáz, stslov. azъ vedle jazъ, zend. azem a slovan. zend. zima atd.

2) *ch* v *š* a *s*: srovnej mruš. chalaš se stslov. šalašь, slov. salaš (tugurium); českoslov. chata, chatrč (casa) se stslov. šatъrъ, slov. šiator (tabernaculum), čes. chlum se slémě (culmen tecti), chmouřiti vedle šmouřiti (obscurari), chramostiti vedle šramotiti

(strepere), čechrati m. přicházejícího v MV. češrati, choditi s šel — čes. chcáti vedle scáti, slov. šťať; chleptati se sleptati, slov. slopať; mrus. žach (terror) s čes. žas v ú-žas atd.

3) *k* v *č* a *c*: kaditi vedle čaditi; slov. kápka vedle čapka, čes. kápě vedle čepice; kavka vedle stčes. a srb. čavka; kojiti a odpo-či-nouti, konati a činiti, něm. Kind a stslov. čędo, stčes. čědo; lat. capronae, castus a československ. čupryna, čistý; slov. krpka vedle čerpák; krev a červ, červec (coccus), červený atd. křísiti a čerstvý — květ a kvíliti vedle stslov. cvětъ a cvěliti, slov. kvíčala vedle cvíčala (Krametsvogel), řec. καῖσαρ a čes. císař, slov. ciesar; goth. kintus a stslov. cęta (denarius), v MV. ceta (numus) atd.

Že krom toho na místě našeho *s* ve stejnokořenných slovích v litvančině, řečtině, latinčině často *k*, v němčině ale následkem panujícího v ní posloupného přetvořování (Lautverschiebungsgesetz) pravidelně *h*, řidčeji *g* a naopak m. *k* a *h* nezřídka *s* se nachází, věc vůbec známa a ode všech uznána jest. Z mnohých příkladův upomeneme jen na některé: srdce, řec. καρδία, lat. cor, cordis, goth. hairtô, nyní Herz; stslov. a pols. *są-*, čes. *sou-*, stčes. a slov. *sú-*, na př. v sou-sed, lat. *con-*, *cum*, goth. *ga-*, nyní *ge-*, řec. σύν; slu-slouti, sluchati, slyšeti atd. řec. κλύω, καλέω, lat. cluo, calo, litv. klausau odkud paklusnus m. českoslov. poslušný, goth. hliuma (auditus, audire); kamen, litv. akmů, skr. açman; pras-e, lat. porc-us, něm. Ferk-el; pros-iti, lat. prec-ari, něm. frag-en; slemě, lat. culmen; ves, lat. vicus, goth. veihs (oppidum); stslov. a stčes. v MV. sram (verecundia) a něm. harm v harm-los; stslov. šlěmъ, litv. salmas, goth. hilms, nyní *Helm*; slama, něm. Halm, lat. culmus atd.. Tož samé, ačkoli řídčeji, děje se i v objemu jazyka slovanského, jako z kloniti vedle sloniti (lat. clino, řec. κλίνω, stněm. hlinen, nyní lehnen), odkud nepochybně slon (elephas), protože o strom osloněný spává; z kluzký vedle slizký a slzký, slov. klzký vedle slzký a jiných podobných vídati.

4) *j* se přetvořuje v *š* a *ž*. Některé příklady přetvořování tohoto již i ve starých, našemu příbuzných jazycích nacházíme (Bopp, vergl. Gram. S. 18 und 56): srov. řec. ζυγόν s lat. jugum. stslov. igo, čes. jho; zend. južem se skr. jûjam (vos), pers. džuvân se skr. juvan, lat. juvenis, stčes. uný LS. m. juný, odkud junoša (adolescens), jun-ec, jun-och atd. Než nejhloub vkořenil

e tento úkaz ve slovích latinských do jazyků romanských přelých, na př. ve vlas. giudice, giovane (t. j. džudyče, džovane), e valas. žude, žune, ve franc. jeune, juste (t. j. žön, žüst) atd. lat. judex, juvenis, justus. Přetvořování toto velmi časně se iuselo začíti, nebo již na nápisech z řecké a římské doby čte se ;ουλια, Ζουλιανη m. Julia, Juliana (Diez. I. 220). Ohledem na odobný, v §. 80. vyložený výjev v slovančině zvláště důležito a vážení hodno, že již v řeckém a římském jazyku ž, z čili dž, !z m. j nastupovalo obyčejně tam, kde j s d a t nebo s hrdelnými g, k, ch nějak sloučeno bylo, na př. φράζω m. φράδjω, 'las. maggiore (madžore) m. lat. major, středolat. madior atd.

Z příkladů ze slovančiny sem náležících jen následující vytkneme: stčes. jádný v ŽSO. m. nižádný, ižádný, nyní žádný; llyr. jarak vedle žarak (fervidus, ardens, splendidus); rus. jurit (properare, accelerare) vedle slov. žurit sa, illyr. žuriti se (eniti, accelerare); žid z judaeus, čes. jeřáb, jeřavý, jeřicha vedle řeřáb, řeřavý, řeřicha a m. žeřáb, v MV. žeraw, žeřavý, žeřicha, v MV. žeřucha; půjčiti m. stčes. požičiti EZ. slov. požičať, řidčeji požičiť m. požitčiť. Podle obdoby proměny ž, po vysutí hlásky i, před č do j v posledním příkladu patrné přechází ž v stčeštině před ž a š zhusta v j: jže, sejže, zajže atd. m. žže, sežže, zažže od žhu-žíci (urere); mlajší, slajší m. mlažší, slažší od mladý, sladký (Výbor. str. 26); v slovenčině na mé vědomí jen v terajší (nynější) m. teražší od teraz m. tenraz (nyní), š před š, jen v krajší m. krašší od krásný; v polštině z před ř: dojřeć (maturescere), ujřeć (conspicere) atd. m. dozřeć, uzřeć.

§. 92. V tvoření a v ohýbání slov hrdelnice nemohou před měkkými samohláskami státi, než přetvořují se v tomto případu buď v z, s, c buď v ž, š, č, slov. g buď v dz buď dž. Kde se ale v ony a kde v tyto proměňovati mají, nelze zevrubně určiti. Všecko, což v ohledu tomto s jakou takou jistotou ustanoviti se dá, jest asi toto:

1) v novočeštině ch podle §. 25. po zaniknutí v ní řidšího ś, asi od XIII století přechází všudy v š: Češi, střeše, tiší atd. m. stčes. Česi, střěsě, tisí; duše, plašiti, strašiti atd.

2) Před ia, ie, í (m. ii), iu a před povstalými z nich některými e, i, í je přetvořování hrdelnic v ž, š, č pravidlem a to v případech v §. 79. pod a. c. spomenutých, na př. stčes. strážě, duša, peča (cura) m. strahia, duchia, pekia od strah, povstalého

stupňováním ě v a ze strěh - striéci (custodire), duch, pek - péci sě (sollicitum esse); boží, člověčí, vlčí od boh, člověk, vlk; strúžu, pášu, pláču m. strúhiu, páchiu, plákiu od strúhati, páchati, plakati; nčes. stráže, duše, péče, boží, stříží (slov. střídží od striga), člověčí, vlčí, strouži, páši, pláči; tak i Pražan m. Prahian od Praha: zboží, smrčí, lýčí od boh, smrk, lyko atd.

3) Z čistých samohlásek o každé zvláště musí býti řeč: a) před původním e i před e a a stojícími m. stslovanských ę a ь hrdelnice přecházejí v sykavky ž, š, č, na př. ve Vokativu jednotném mužských: bože, duše, člověče; v časování před koncovkami -eš, -e, eme, -ete, -en a stčes. -ech: můžeš, vlečeš, pečeš atd. možen, vlečen, pečen, stčes. vržech, řečech atd. od mohu, vleku, peku, vrhu, řeku; kníže, mnúše, ptáče m. kníhę, mnichę, ptákę od kněh v kněhyni (Fürstin), mnich, pták; slov. knieža, mníša, ptáča, tak i strídža od striga; bůžek, vršek, bučok m. bohьk, vrchьk, bukьk; před e střídajícím se s o jen v případu v §. 34. 4. f. podotčeném, v ostatních naproti, jako i před eufonickým e, zůstávají bez proměny: během, rouchem, rokem, slov. behom, rúchom, rokom; rachet vedle rachot, skrehet MV. syket vedle sykot; oheň, jehel, oken, soukenný atd. b) U i rozdíl třeba učiniti mezi ohýbáním a tvořením: v onom přecházejí hrdelnice v z, s, c: bozi, mnisi, ptáci; mnozí, tisí, velicí, slov. bez proměny: mnohí, tichí, velikí; místo stčes. a spisovných mozi, peci, vleci Slovák a obecný Čech říká mož, peč, vleč; v tvoření naproti do ž, š, č: družice, mršina, bučina; tržiště, utočiště, pečivo; střižin, macešin, matčin, než slov. bez proměny: strigin, macochin, matkin; množiti, sušiti, prášiti, značiti, slov. stridžiť od striga atd. c) před ě v skloňování a tvoření příslovek od přídavných v z, s, c: stčes. v bozě, hriesě, rocě, nozě, rúsě, rucě; tak i před dlouhým ě čili ie v Lok. množném mužských a středních: běziech, hriesiech, rociech, lyciech atd. tuzě, tisě, velicě, nčesk. v bohu, hříchu, roku, zřídka roce; noze, rouše, ruce, bězích, hříších, rocích, lycích; tuze, tiše, velice; slov. bohu, hriechu, roku, nohe rúchu, ruke (zřídka s proměnou noze, pýse, stridze, ruce), behoch, hriechoch, rokoch (zřídka rociech); v stupňování naproti v ž, š, č: stčes. blažejí, tišejí, hořčejí, nčes. blažší, tišší, hořčejší atd. od blahý, tichý, hořký; tak i před stčes. a slov. a, nčes. e m. ě (§. 31. 2): držati, slyšati, kričati; obyčaj od obyknúti u Dal. m. obvyknouti, obličaj z ob- a běžného podnes v slovenčině liko

lle líce atd. nčes. držeti, slyšeti, křičeti, obyčej, obličej; d) d a u opětovacích na -ati odvedených od sloves I. a II. třídy lle hrdelnic vyskýtají se zvláště v stčeštině i sykavky, na př. LS. narícati vedle pozdějšího a nynějšího naříkati od řek-u, ŽK. dotýcati vedle dotýkati od tk-núti, v Pass. ponúcati a hlasované myceti m. mycati vedle ponúkati, mykati; v ŽJK. cti m. nicati (k zemi se kloniti, stslov. správněji germi-e) od nik-núti; u Št. tržati (rváti, trápiti), stslov. trъzati od -núti; v Alx. hržati, s předsuvným h m. ržáti, stslov. rъzati mire) od neužívaného rъgnąti. Tak povstala i podnes běžná: ati (tabescere) od krch zachovaného snad v krchý (laevus), eti m. lecati, stslov. lęcati (capere) od lęk v na-lęk-nąti (in-dere); mizeti, stslov. mizati (disparere) od mh-nouti; tázati táh-nouti; slov. kolýsať vedle rus. kolýchať (kolíbati), skácať le skákať, strcať vedle strkať; srovnej také čes. míchati, rou-ti se slov. miešať, rušať; bouchati, dýchati se srb. busati, dy- atd.

4) Před souhláskami, za nimiž stslovanské ь vypadlo, hrdel-přecházejí v ž, š, č, na př. před tvorkami -ba, -da, -ka, , -ný, -ní, -ník, -ský, -stvo atd. m. stslov. -ьba, -ьda, -ьka v družba, pošva (než v češtině i pochva), vražda, mniška, ško, služný, značný, rožní, boční; než v stčes. prokní LS. (quilibet) od přicházejícího v MV. prok (residuus) zanedbala proměna tak, jako v nynějších vrchní, vrchnák od vrch a v hňavý vedle kršňavý; dlužník, hříšník, ptačník; božský, praž-, božství (u Št. snad jen omylem bohstvie. Rozbor II. 8), to těchto posledních a podobných správněji byloby psáti: boz-prazký, boztví tak, jako se od nepaměti píše český, řecký atd. češský, řečský.

5) Na konci slov, kde se staroslovanské ь odsulo, stojí také videlně ž, š, č m. hrdelnic, na př. muž, stslov. mąžь podle losiche (Slaw. bibl. I. 280) z man-gъ; smrž, než slov. smrh jako čes. lemech vedle lemeš; lež od lh-áti, veteš (stařina) vetch-ý (starý, srov. lat. vetus), pláč od plak-ati, řeč od rek-u, ; od kořene žlk, zachovaného v slov. žlknúť, pols. též żołknąć, K výminkám od tohoto pravidla počítati třeba: kněz, peníz a z vedle stněm. chuning, phening (původ posledního posud není ežitě vysvětlen); vycházející na -ec: kupec, lovec, mlatec atd. osledy duplikaty: hrnec vedle hrnek, hradec vedle hrádek,

zvonec vedle zvonek, obdobné středním na *-ce* vedle *-ko*: slov, slnce vedle slnko, líce vedle řidšího líko a na *-ště* vedle *-sko*, jako ohniště vedle ohnisko, strniště vedle strnisko atd.

§. 93. K dovršení nauky o přetvořování hrdelnic zbývá nám, zmíniti se ještě o přetvořování jejich v spojení s jinými souhláskami čili v spřežkách *ht*, *cht*, *kt*, *ck*, *sk*, *zh* (slov. *zg*) a *ks*, jakož i o zpátečném přecházení sykavek v hrdelnice. Co se prvého týče: 1) spřežky *ht* a *kt* v neurčitém spisovná staro- i novo-čeština proměňuje v *c*: moci, péci, vléci atd. m. moh-ti, pek-ti, vlek-ti; slovenčina a obecná čeština v *cť*: môcť, piecť, vliecť; u státných naproti od neurčitého spomenutého co do formy nepatrně obchodných všecky bez rozdílu v *c*: moc, pec m. moh-ť, pek-ť, tak i noc m. nok-ť (srov. litv. naktis, lat. mactus=validus, nox, noctis a něm. Nacht, Macht = noc, moc); stčes. dci, nyní dcera ode pne dcer z dъhter (něm. Tochter, řec. θυγάτηρ, skr. duhitr, litv. duktě, gen. -ers). Stslovančina v obou případech mění *gt*, *kt* a *cht* v *št*: mošti, pešti, vlěšti; moštь, peštь, noštь, dъšti; vrъch-vrěšti, v MV. pod IV. třídou vrš-iti (triturare);

2) *cht* v 2. 3. dvojné a 2. množné osobě polominulého a min. času i stčeština i stslovančina proměňuje v *st*: stčes. nesesta, neseste; nesiasta, nesiaste, slslov. nesosta, nesoste; nesěasta, nesěaste m. nesochta, nesochte atd. Podle obdoby těchto forem jsou dle mého domnění tvořená slova: tesť m. tech-ť od užívaného podnes v češtině teh-án; plsť (Filz) m. plch-ť od plchnouti (sich mausen); prsť m. prch-ť od prch-nouti, z něhož stupňováním *r* v *ra* i *prach* původ svůj vzalo; srsť m. srch-ť od srch v srš-eti (hirsutum esse), sršeň atd. bulh. last m. a vedle lacht (loket) a podobná.

3) *ck*, *sk* a *zg* (*zh*) stčeština proměňovala v *cc*, *sc* a *zz* všudy tam, kde *k* a *g* čili *h* v *c* a *z* t. j. nynější *c* a *z*, na př. vojscě, v mozzě MV. od vojsko, mozh; němecci, popsci, než už v Ev. popsti od neurč. Nom. jedn. popsk; v *čč*, *šč*, *ždž* tam, kde *k* a *h* v *č* a *ž*: hřeččina, česčina, ohnišče; píšču, tlešču od pískati, tleskati, později v *čť*, *šť*, *žď*: hřečtina, ohniště, píšťu, tlešťu, přehlasované píšti, tlešti; roždie; miezdie, miezditi od rozha, miezha (mízha); nčeština naproti *ck* a *sk* v obou případech v *cť* a *sť*: němečtí, vojště, čeština, píšti, tlešti; *zh* v druhém v *žď*: roždí, roždiná, míždití; droždí (stslov. droždije, řec. τρυγία) od drozh, drozg, jehož ale doložiti neumím; v prvém, velmi zřídka místo majícím, v *zz* m. obdobného *žď*: v rozze, mízze od rozha,

ha; slovenčina ch, sk a zg v prvém případu zůstavuje obyčejně bez proměny: nemecki, slovenski, rozge nebo razge, zge tak, jako strige, ruke, nohe; v druhém pak je mění; ť, šť a žď, řídčeji v čč, šč, ždž: grečšina, ohniště, roždina i ždina, roždie i raždie, miaždiť, druždať od druzgať, droždie atd. Naposledy u některých vycházejících jmen na -ina ráda zaměňuje s čistým č: slovenčina, polčina, srbčina atd. m. českého ruština, polština, srbština.

4) Spřežky ks čili x naposledy českoslovenčina tak, jakož slovančina a slovančina vůbec, zbavuje se vlastně jen mechanickými prostředky: a) přesmyknutím ve vosk, litv. vaškas, něm. Wachs; b) vysutím k, srovnej: stslov. a stčes. iz, m. is nyní z, lat. ex a řec. ἐξ; os, stslov. osь, litv. ašis s lat. axis, řec. ἄξων, něm. Achse a skr. akša; šes-t, litv. šeš-i s lat. sex, řec. ἕξ, něm. sechs; stslov. desnica, litv. dešinė (pravá ruka) s lat. dex-tera, řec. δεξιά, skr. dakšina; tesati se skr. takš. Úvahy hodna jsou posledy slova: kříž, rus. kryž m. kryš pošlé z lat. crux, rus. dyšlo z něm. Deichsel; stslov. kaležь z calyx, z něhož i naše kalich prostředkem německého Kelch původ svůj vzalo.

Nejdůležitější příklady zpátečného přetvořování sykavek v hrdelnice, na kteréž pozornosť jazykozpytců nejprvé Boppem (Vergl. Gramm. 2. Abth. S. III, IV. u. 362) obrácena, jsou následující: a) koncovka Lok. množného na ch m. vyskytajícího se v sanskrtě a jiných starých jazycích s aneb š: vdová-ch, vlcie-ch m. vidhavâ-su, vrkê-šu, lat. vidui-s, lupi-s. Zbytky tohoto prastarého Lokalu zachovaly se dosti v hojné míře v stčeštině u místních jmen, jako u Polás m. v Polanech, bez předložky: Dolias, ás, Lubčás, Vrbčás, Topolás atd. místo v Dolanech, Lužanech (Die alt. Denkm. S. 200—201; Výbor, str. 32; Časopis Mus. 1847. I. 49; II. 133 a násl.); β) koncovky stčes. aoristu polominulého a min. času s ch m. a vedle s, š, o nichž obšírně a všestranně pojednal p. Šafařík v Časopisu čes. Mus. 1847. II. 143—176), na př. stčes. nesech, nesechově, nesesta, nesechomy, neseste, nesechu atd. stslov. nesoch, nesochově, nesosta, nesochomъ, nesoste, nesošę.

§. 94. Méně důležité proměny hrdelnic jsou následující: střídání a sice: a) silnějšího ch se slabším h v chřbet, chřtán, chřtán, křechký m. a vedle hřbet, hrěeti, hřtán, křehký; hřiti m. častějšího hýřiti, hýřati aneb hýřeti; chmatati i šmatati

opiciak atd. Obdobně zachází československčina s z hrdelného původu v kněz a peníz (stčes. kněž, pieniež, stslov. kѧѕь, pѣnѧѕь stněm. chuning, pheniug), jako z Vokativu kněže a z odvozených: kníže, kněží (stčes. knieže, kněžie, slov. knieža, kňažia), kněžna; peněžitý, penížek, peněžný, peněžnice a jiných vysvítá; s s a z v odvozených od vys-oký, blíz-ký, níz-ký: výšina, nížina, výšiti, nížiti, vyšní, nižní, bližní, blížiti, blíženec atd. Podle posledního je, myslím, tvořeno lišenec (vulpecula) a podle výška snad liška od stčes. liś. — V pokušitel a vlaštovice (slov. vlastovica) mimořádně, v okrášliti m. okrásiti, v okršlek a podobných naproti snad podle obdoby forem: pošli, smýšleti atd. přešlo s v š; m. a vedle náslovného, řídčeji slovostředního staršího sk naposledy užívá se také šk: škaredý, škvrna, škřehot, škop, škořice, škořepa, oškrd atd.

§. 96. Krom obměkčování sykavky ještě následujícím proměnám podléhají: 1) střídání a sice a) s v cizích slovích rádo přechází v z a toto později někdy v ž: Jeruzalem, Jezus a Ježíš. Izrael, almužna, Alžběta, žalm, žaltář m. psalm, psaltář atd. tak i zdravý, zdraví, zboží, zde, zvítěziti a podobná zákonu v §. 23. podotčenému přiměřeně stojí m. starších sdravý, sdrávie, sbožie, sdě, svíceziti; veśdy proměnilo se nejprvé na veždy, potom na vеždy a vždy; podobně přešlo s do z v mázdra, nozdry, pocházejí-li totiž od maso, nos, a naopak z do s v masť, máslo, obáslo m. obváslo, veslo, od mazati, vázati, vézti; povříslo, slov. povrieslo podle §. 62. 3. od stslov. po-vrъz-ą; b) s do c přešlo v slov. cicať m. čes. ssáti, illyr. sisati; jestli cvik a cvičiti souvisí, jako se domnívám, se zvyk a zvyčiti m. starších svyk a svyčiti pošlých od uk (seslabením u v y: yk, předsutím hlásky v: vyk, s předložkou s: svyk a svyknouti, pod IV tvarem: svyčiti), měly by se psáti s y: cvyk, cvyčiti; c) š se střídá s ś v chýže vedle chýše, déšť m. slov. dežď aneb dážď, stslov. dъždь; stčes. tociš aneb tocuš, sesutím to: ciš, cuš m. a vedle tociž, ciž, tocuž, cuž (nyní totiž) atd. d) náslovné č s následujícím r v slovích: čriéda, črienka, črenovec, črep, črieslo aneb čerieslo, črevo, črievica u Slováků podnes užívaných čeština velmi časně počala obměňovati s tř anebo stř: třída, střenka anebo středka i střemcha, třenovec, střep, tříslo, střevo, střevíc; neb už v MV. čteme: třěnovec m. črěnovec a vedle čeřěp, čerieslo; podobně povstalo čes. třešně, slov. čerešňa z lat. cerasus; dále č před s

hází v *c*: cti, ctíti, cnosť vedle čnosť m. česti, čestiti, čest-
; čsti, čstíti, čstnosť; tak i katolický, německý a podobná
katoličský, němečský; před *k* a v některých jiných případech
češtině do *t*: malitký, militký m. maličký, miličký; u Št. bě-
ř m. běličký, nyní bělounký; veštek m. vešček (všecken);
obně se proměnily starší spřežky *šč* a *šč* později v *šť* a *šť*;
osledy m. čes. čtyři, čtvrtý říká Slovák štyri, štvrtý;

2) vysouvání a přisouvání: a) *z* v XIV století začíná se
ouvati v jáz, v RK. jednou se vyskýtá já m. jáz před sem,
čež podle Šafaříka (Výbor, str. 25) jáz sem čísti se musí.
tší *ž* vypadlo z týden m. běžného ještě u Slovákův týždeň,
ěř m. téžměř. V staročeštině krom toho potažné a důrazné
někdy se docela sesouvá: ne m. neže; v Pass. já sem ten,
sem (m. jenž sem) člověka z raje vyhnati mohl, v ČB. ten,
(m. jenž) bieše uzdraven atd. b) Češi rádi vysouvají *s* zpo-
ti *r* a *t* v trť, třtina a křt, křtíti vedle novějších třesť, křest
n. stčes. i slov. trsť, trstina a krst, krstiť; c) *s* je vsuto
tčes. neurčitém: hriesti, skústi, slov. hriebsť, skúbsť od hreb-u,
b-u; *z* v hyzditi a v odvozených ohyzda, ohyzdný atd. m.
liti, ohyda, ohydný od hyd (pols. fastidium, slov. drûbež);
le toho souvisí snad uzda s ud v udice; hnízdo, sorab. něždo
h s latinským nidus, něm. Nest; bzdíti s lat. pedere, pouzdro
ěm. Futter atd. Konečně *s* zdá se býti předsuvkou v smrť od
ti, stín vedle slov. tieň anebo tôňa, skrz vedle slov. kroz,
ov. črězъ; slov. skôra vedle kôra, čes. kůra; čes. skořice,
r. škorica vedle stslov. korica (cinamum); stčes. ščedie Pass.
stslov. čędo, něm. Kind a podobných.

Obsah.

Tiskem Kat. Jeřábkové (v uršulinské ulici č. 140—II)

